

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol" din Iași

În acest număr:

ISTORIE ȘI IDENTITATE

Semnează:

Mihai-Ștefan **Ceașu**, Mihai **Chioveanu**, Veniamin **Ciobanu**,
Valerius M. **Ciucă**, Dumitru **Ivănescu**, Andi **Mihalache**,
Leonidas **Rados**, Flavius **Solomon**, Daniel **Șandru**, Dumitru **Șandru**,
Nicoleta **Turliuc**, Cătălin **Turliuc**, Alexandru **Zub**

Restituiri: A.D. Xenopol:

Le problème de la dénationalisation

BIBLIOTECA
Cota P-187

VIII, 2000, 1-4

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

VIII, 2000, 1– 4

RESPONSABIL DE NUMĂR:

Cătălin Turliuc

COORDONATOR:

Alexandru Zub

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ:

Camelia Andronache

ADRESA REDACȚIEI:

RO– 6600 Iași, Str. Lascăr Catargi 15

Tel. 00– 40– 32– 212614

**VOLUM APĂRUT CU SPRIJINUL
FUNDAȚIEI PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ**

IDENTITATEA ÎNTRE OBSESIE ȘI DEMERS COGNITIV

Un nou tom din buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol" se înfiripă acum, compulsând texte pe tema identității, una din cele mai ardente și mai obsesive, explorată cu mijloace diverse și adusă pe cât posibil la zi, fie și secvențial, pe seama vastei, inepuizabilei bibliografii existente.

Coordonatorul culegerii, **dr. Cătălin Turliuc**, a mai întocmit una, în aceeași publicație (*Xenopoliana*, V, 1997), al cărei interes pentru specialiștii din domeniile conexe este acum de natura evidenței. Setul amintit se ocupa de *Naționalism, etnicitate, minorități*, identitatea fiind oarecum subînțeleasă, ca temei al demersurilor de acest fel. Un altul, coordonat în aceeași publicație (VII, 1999) de **dr. Flavius Solomon**, poate fi socotit și el ca vizând tema identitară, cu atenția dirijată însă către *Confesiune, societate, națiune*. În ansamblu, era vorba de concepte afine, al căror studiu aplicat la spațiul românesc impunea, firește, abordări multidisciplinare.

Poate că nici o altă temă nu reclamă așa de mult reflecția istoricului, la acest final de secol și de mileniu, ca tema identității, ajunsă în ultimul timp obsesivă pentru analiștii mai sensibili la provocările timpului. Dacă, citit în cheie identitară, mileniul II dezvăluie, cum e și firesc, o lungă succesiune de schimbări, metamorfoze, renașteri, în orice domeniu al istoriei umane, secolul care îl încheie excelează printr-un ritm spectaculos, unic, al mutațiilor de tot felul, ceea ce conferă tensiunii identitare un dramatism aparte¹.

Interesul pentru identitate se nutrește din cele mai diverse izvoare, cointeresând mai toată sfera disciplinelor umaniste. Motivată inițial, în epoca modernă, mai ales de procesul formării națiunilor și de unificare, pe această bază, a statelor respective, interesul amintit avea să-și diversifice sensibil sursele, modalitățile de expresie, efectele, devenind o temă centrală, în ultimele două secole, peste tot în Europa și chiar dincolo de limitele acesteia, oriunde modernizarea s-a impus ca un fenomen inerent.

Tema în discuție a beneficiat, în ultimul timp, de numeroase analize, bibliografia ei sporind sensibil, la noi ca și în restul lumii, pe seama unor inițiative care adesea aveau la bază rațiuni de "corectitudine politică", susceptibile să privilegieze noile paradigme privitoare la studiul rasei, etnicității, genului, minoritarilor de orice fel, în dezacord cumva cu reperele canonice tradiționale².

În pofida presiunii pe care acest tip de gândire o exercită încă, sau poate tocmai de aceea, chestiunea identității constituie așadar o temă la ordinea zilei și e departe încă de a primi soluții larg acceptabile. Bibliografia respectivă se

amplifică mereu, făcând anevoioasă orice tentativă de bilanț, fie acesta și redus la zona investigației istorice propriu-zise. Totuși, asemenea încercări s-au făcut mereu, pe teren strict profesional, însă și din motive paraștiințifice, ca efect al regândirii statutului națiunii în lumea postmodernă. Mai toate disciplinele umaniste s-au implicat în rezolvarea acestui complex tematic, inepuizabil prin chiar natura lui dinamică și contradictorie.

În plină epocă a globalizării pe diverse planuri, fenomen nu mai puțin complex și controversat, era firesc ca istoricii să reacționeze, din perspectiva lor, căutând a situa fenomenul într-o legitimă diacronie. Fapt semnificativ, întâia temă majoră pusă în discuție la ultimul lor congres mondial (Oslo, 6-13 august 2000) a fost tocmai "mondializarea istoriei", examinată sub unghi conceptual și metodologic. O dezbatere inițială și alta de încheiere, concluzivă, au subliniat și mai mult importanța acestei preocupări, pe care evenimentele din ultimul deceniu au acutizat-o sensibil³.

Deontologia e readusă în discuție, nu fără teme, în mai toate zonele etnoculturale, pornindu-se de la răspunderile istoriografiei, adesea recunoscute însă rareori și onorate cum se cuvine. Revista *Apollon*, scoasă cu ocazia amintitului congres, a ținut să repună pe tapet, dacă mai era nevoie, problematica "uzului și abuzului" în istoriografie⁴, iar *Scandinavian Journal of History*, apărută simultan, a găzduit texte semnificative pentru dezbateră în curs, sesizată adesea ca având nuanțe dramatice. *A common identity or not?* Interogația identitară nu se limitează la vechile teme, ci implică deja epistemologia ("cognitive identity"), în forme destul de variate⁵. M. Heidegger însuși a făcut din principiul amintit (*Der Satz der Identität*) o temă esențială, iar sub unghi cognitiv "cea mai înaltă lege a gândirii"⁶, una demnă de studiat și în spațiul istoriei ca discurs. "Gândirea a avut nevoie de mai bine de două mii de ani ca să conceapă în mod propriu un raport atât de simplu cum este mijlocirea înlăuntrul identității. Ar trebui atunci ca noi să credem că pătrunderea reflexivă în originea esențială a identității s-ar putea înfăptui într-o singură zi? Tocmai pentru că această pătrundere cere un salt, ea are nevoie de timp, timpul gândirii, care este un altul decât acela al calculului care astăzi consumă peste tot gândirea noastră"⁷. Fără străduință reflexivă, nici istoria nu-și poate împlini rostul, cum ne previn mereu, de la Herodot încoace, slujitorii ei mai de seamă. Identitatea, cu nenumăratele-i ipostaze, a fost mereu o temă de neocolit, iar modul de tratare în continuă evoluție.

Asemenea preocupări există demult, însoțind pas cu pas fenomenul național, cu momente de acalmie sau de acută polemică, mai ales în veacul nostru, atât de profund marcat de extremisme⁸. Nu le putem sistematiza aici, cu toate că un atare demers s-ar vădi foarte util, dată fiind mulțimea și diversitatea lor deconcertantă. Trebuie spus totuși că există și la noi, din fericire, câteva nuclee istoriografice, care au produs în ultimii ani analize demne de tot interesul.

semn al unei nevoi reale de comprehensiune, explicație și comunicare, într-o epocă de rapide mutații pe atâtea planuri.

În afară de unele demersuri revuistice, oarecum ocazionale⁹, se cuvin amintite și câteva articulări colective de un cert interes pentru istoriografia temei¹⁰. Inițiative individuale, destul de numeroase¹¹, completează un tablou policrom, plin de nuanțe, asupra căruia nu se poate insista acum.

Unele sugestii se pot degaja însă din prezentul volum, gândit ca o suită de exerciții pe aceeași temă. Evident, textele în discuție angajează numai pe autorii lor, destul de diferiți ca specialitate și tip de abordare, congruenți totuși, până la un punct, în viziunea asupra fenomenului. Ei par a fi înțeles, din dezbaterile produse în ultimul sfert de secol, că tema națiunii, strâns legată de apartenența la o tradiție culturală, nu se poate trata în fugă, sub presiunea unei comenzi sau prin asumarea unui tip de "gândire politicește corectă", din păcate prea reduționistă pentru a îngădui "răspunsuri corecte".

Să sperăm că e un pas înainte spre o analiză mai nuanțată a unui fenomen ce se vedește, practic, ineputabil. Un gest născut din ceea ce s-ar putea numi, cu o sintagmă deja curentă, "corectitudine profesională"¹².

Alexandru Zub

---

1 Cf. Sorin Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, 1991; *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, București, 1994 (Iași, 1999); *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, București, 1997; *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmate et l'utopie*, Paris, 1999; G. Andreescu, *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Iași, 1996; Jordan Chimet (ed.), *Momentul adevărului*, Cluj-Napoca, 1996; Al. Zub (ed.), *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996; Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997; Andrei Cornea, *Turnul Khazar. Împotriva relativismului contemporan*, București, 1997; Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, 1998; Tom Gallagher, *Democrație și naționalism în România, 1989-1998*, București, 1999; Daniel Barbu (ed.), *Firea românilor*, București, 2000; Mirela-Luminița Murgescu (ed.), *Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă. In memoriam Alexandru Duțu*, București, 2000. Etc.

2 Harvey C. Mansfield, *Politiquement correct*, in *Commentaire*, 83/automne 1998, p. 617-627.

3 *19th International Congress of Historical Sciences. Proceedings Actes*, Oslo, 6-13 August, 2000, p. 3-52.

4 *Apollon 2000. Research Magazine from the University of Oslo*, p. 1-48: *The power of History*.

5 *Scandinavian Journal of History*, Oslo, vol. 25, 2000, 1, 2, p. 1, 25 etc.

6 Martin Heidegger, *Der Satz der Identität*, in vol. *Identität und Differenz*. Pfullingen, 1957, p. 12-34. Versiune românească de Dan Ovidiu Totescu, *Principiul identității*, București, 1991, p. 9.

7 *Ibidem*, p. 19.

8 Eric Hobsbawm, *Age of extremes*, London, 1994; ed. rom., București, s.a.

9 *Agora; Apostrof; Astra; Contemporanul; Convorbiri Literare; Cronica; Cuvântul; Dacia Literară; Dilema; Echinox; Euphorion; Familia; Interval; Krisis; Orizont; Provincia; România Literară; Sfera Politicii; Steaua; Vatra* etc.

10 *Problema identității*, in *Krisis*, 1995, 2, ed. Gheorghe Ștefanov; *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, ed. Al. Zub, Iași, 1996; *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, I, ed. N. Bocșan, V. Leu, 1996; II, 1998 (ed. N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară); *A treia Europă*, ed. A. Babeți, C. Ungureanu, I, 1997; II, 1998; *Identități colective și identitate națională...*, ed. Mirela-Luminița Murgescu, București, 2000; *Globalism și identitate*, ed. Mircea Malița, in *Mileniul III*, I, 1999; *Globalizarea: realități și incertitudini*, in *Agora*, II, 2000, 2-4.

11 Grigore Georgiu, *Națiune, cultură, identitate*, București, 1997; Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, București, 1998; Luminița Iacob, Ovidiu Lungu, *Imagini identitare*, Iași, 1999.

12 Stanley Fish, *Professional correctness: literary studies and political change*. Harvard University Press, 1999.

CONCEPTUL DE IDENTITATE: CONȚINUT ȘI PROCESE

Nicoleta Turliuc

1. Dezvoltarea conceptului de identitate. Prin intermediul imaginarii social o colectivitate desemnează propria sa identitate socială și pe cea a grupurilor cu care intră în contact, iar între identitate și alteritate există o subtilă și strânsă legătură (N. Turliuc, 1996). Imaginea lui *alter* este adesea oglinda propriei identități, condiție și consecință a acesteia. Pe de o parte, "altul" reprezintă o condiție a formării propriei identități, căci noi avem nevoie de acesta ca de o verigă intermediară între "noi" ca subiect și "noi" ca obiect, scrie S. Hampson (1984, p. 5). "Altul" reprezintă o sursă crucială de informații pentru sine sau - cum afirma G.H. Mead (1934) - existența noastră ca euri depinde de existența altor euri cu care intrăm în relație. Pe de altă parte, propria identitate influențează modul de construire a imaginii celuilalt.

Dacă noțiunea de identitate ocupă un loc deosebit de important în psihologia socială actuală, aceasta se explică prin faptul că ea nu face decât să reia o temă major din cadrul întregii gândiri filosofice și psihologice, aceea privind raportul dintre afirmarea și necesitatea individuală și afirmarea și necesitatea colectivă; dintre căutarea unei identități personale și cea a unei identități colective; dintre ceea ce constituie, în același timp, diferența individuală și similitudinea cu celălalt. Nu întâmplător, o serie de psihologi sociali au afirmat că noțiunea de identitate este pe cât de indispensabilă, pe atât de neclară. Dar, în ciuda complexității și a relativei sale ambiguități, conceptul de identitate are o valoare explicativă deosebită în studiul unor fenomene psihosociale, cum ar fi formarea unor reprezentări - inclusiv ale celorlalți - mai mult sau mai puțin, împărtășite de tipul nostru de societate, a stimei de sine pozitive sau în analiza relațiilor intergrupale și interetnice.

Conceptul de identitate este strâns legat de noțiunile de *self* și *ego*. J.H. Mead (1934) a considerat că putem vorbi de o latură sociologică a eului, eul social - care nu ar fi decât o interiorizare a rolurilor sociale - și de o latură mai personală, eul psihologic - care este reacția psihicului la atitudinile celorlalți. Așadar, atitudinile celorlalți constituie eul social organizat, la care reacționăm ca eu psihologic. (W. Doise, J.-C. Deschamps, G. Mugny, 1996, pp. 37-38). La rândul său, W. James (1950) a făcut distincție între două componente ale eului: prima desemnează subiectul cunoscător aflat în acțiune, iar a doua se referă la

cum se cunoaște subiectul pe sine însuși (J.-C. Deschamps, 1982; A. Lange, C. Westin, 1981).

Pomindu-se de la distincțiile lui W. James și G.H. Mead, în decursul timpului au fost propuse variate definiții ale identității. În psihologie, conceptul a fost utilizat într-o perspectivă psihanalitică, "neo-freudiană", în mod deosebit de Erikson, care a introdus termenul în 1959, în cadrul tradiției "culturaliste" psihanalitice (J.-C. Deschamps, 1982). Modelele psihanalitice s-au concentrat asupra locului și rolului ego-ului în identitate, corelate cu unele aspecte mai profunde, subconștiente, ale personalității, dar au neglijat contextul social în care se dezvoltă identitatea.

Abordarea pozitivistă a identității a tins să se mulțumească cu orice imagine de sine care putea fi obținută prin chestionare obișnuite, răspunsurile permițând o analiză ce s-a focalizat prioritar asupra aspectelor personale ale identității. O atenție deosebită a căpătat identitatea socială în cadrul psihologiei sociale experimentale, care i-a conferit un tratament mai pozitivist, în timp ce identitatea culturală a fost, în mod tradițional, subiectul cercetărilor etnologice. Dezvoltarea teoriei sistemelor și a psihologiei cognitive, în ultimii zece ani, par să fi oferit o cale alternativă a conceptualizării identității. Dezvoltarea domeniului cogniției sociale rezultând din interesul crescut pentru gândirea reprezentatională, a condus la tendința unei mai clare distincții între identitatea socială și cea personală, ca și la maximizarea abilității de a realiza inferențe cauzale cu privire la situații specifice, puse pe seama capacității de a generaliza rezultatele deja obținute.

2. Aspectele obiective și subiective ale identității. Potrivit perspectivei cognitive, ființa umană este intrinsec motivată de preocupări "inteligente" deși ea are o capacitate limitată de a procesa informații. De aceea, oamenii de știință, în încercarea lor de a da sens mediului înconjurător complex, sunt supuși greșelii (R.D. Ashmore, F. K. Del Boca, 1981, p.30). În acord cu această abordare, indivizii nu răspund pasiv la contingențele externe. Oamenii reacționează în raport cu mediul pe care îl construiesc, nu în funcție de realitatea lui, ci în funcție de imaginile cu care ei operează, cu privire la acesta (R.D. Ashmore, 1981, p. 39). Aceste constatări, specifice abordării cognitive, apar clar legate de afirmația lui W. I. Thomas (1928): dacă oamenii definesc ceva ca real, el devine real prin consecințele sale. Acest principiu implică o distincție clară între aspectele subiective și obiective ale identității.

Precizarea distincției dintre identitatea subiectivă și obiectivă este mai complicată decât ne-ar conduce să credem acești termeni (A. Lange, C. Westin, 1981), atâta vreme cât, anumite caracteristici ale celorlalți, percepute în mod "obiectiv", se transformă în propria subiectivitate a celor percepuți, evaluați. Identitatea subiectivă se referă la experiența subiectivă a unui individ sau grup în legătură cu propria lui identitate, în timp ce, identitatea obiectivă este, pe scurt,

ansamblul caracteristicilor evaluate sau evaluabile de ceilalți. Percepțiile, reprezentările și stereotipurile *out-group*-urilor constituie tocmai identitatea obiectivă a acestora, ea fiind produsul unor evaluări mai mult sau mai puțin acurate. Auto-percepțiile, auto-reprezentările și auto-stereotipurile constituie identitatea subiectivă.

Interacțiunea dintre aspectele subiective și obiective ale identității a fost, în mod nejustificat, simplificată. Derivând din teoria lui C.H. Cooley (1956), a "*looking-glass self*-ului", teoria aprecierilor reflectate a tins să ignore construcția creatoare a realității, în favoarea determinismului social mecanicist. Deși este adevărat că noi tindem să ne vedem așa cum ne văd și alții, întrebarea crucială care trebuie pusă este: "Care alții?" Diferite persoane ne văd din perspective diferite, iar noi nu le putem accepta pe toate (M. Rosenberg, 1981).

Noi putem să nu acceptăm judecățile unei persoane cu privire la toate trăsăturile noastre, după cum, în unele cazuri, suntem mai motivați decât în altele să interiorizăm imaginile celorlalți despre noi. Dealtfel, unele cercetări empirice au pus în evidență faptul că principiul aprecierilor reflectate, deși e fundamental corect, este o aproximare. Aceeași observație este valabilă și în cazul principiului comparării sociale, concomitent adevărat și incorect utilizat, prost înțeles. În concluzie, faptul că noi ne vedem pe noi înșine așa cum ne văd ceilalți, depinde de *cine* sunt ceilalți, de ce aspect e luat în considerare și de motivația noastră de a accepta sau respinge perspectiva altora (M. Rosenberg, 1981). Acești factori determină deosebirile variabile dintre aspectul subiectiv și cel obiectiv al identității.

Insuccesul în înțelegerea acestor fapte a condus uneori la acceptarea punctului de vedere cognitivist privind asumția valorii consensului. De exemplu, teoria identității sociale, dezvoltată de H. Tajfel și colegii săi (1974) afirmă că oamenii sunt familiarizați cu un set de categorii sociale, al căror înțeles și valori sunt riguros predeterminate (A. Lange, C. Westin, 1981, p. 435). Această perspectivă este în mod deosebit subliniată de J.-C. Deschamps (1982, p. 87), care insistă asupra faptului că nu putem spune că diferitele grupuri au propriile lor valori, deoarece fiecare grup există în mod concret doar atunci când el împărtășește niște valori care sunt comune societății ca întreg. Asumția își are originea în concepția structuralist-funcționalistă asupra societății a lui T. Parsons, teorie caracterizată prin sublinierea valorii consensului (R.D. Ashmore, 1981, p.23). Este adevărat faptul că diferitele categorii sociale au o serie de conotații evaluative, interiorizarea acestora nefiind un proces simplu. Dar, trebuie să facem o distincție clară între evaluările făcute de ceilalți și cele realizate de sine însuși, în acord cu criteriile interiorizate. Elaborările celorlalți sunt produsul selectivității lor.

În acord cu abordarea cognitivă a identității, noi construim modele ierarhice, complicate, ale realității sociale. Evident, conștiința este o condiție necesară a identității, conectată strâns cu reflecția asupra propriului eu și cu

reflecția asupra propriei poziții în societate și asupra relațiilor cu ceilalți oameni (A. Lange, C. Westin, 1981). Dar, categoriile sociale sunt doar un aspect al schemei cognitive prin care un individ atribuie sens lumii, sunt doar un aspect al "teoriei sale implicite a personalității" (R. D. Ashmore, 1981, p.40).

Categorizarea indivizilor în grupuri sociale ne ajută în formularea concluziilor despre ei - corecte sau incorecte - chiar și atunci când se știe foarte puțin despre ei, în afara apartenenței lor grupale, în atribuirea unor explicații cauzale comportamentului lor și în realizarea unor predicții cu privire la comportamentul lor viitor. Astfel, categorizarea socială ne ajută să definim locul nostru într-o rețea complexă de relații sociale (H. Tajfel, 1978).

În psihologia experimentală, conceptele de categorizare și de percepție au fost utilizate, uneori, intersanjabil. Tajfel, receptând influența lui Bruner, a dezvoltat teoria categorizării, bazată pe o extensie spre câmpul social a principiilor derivate din studiul liniilor simple (M. Zavalloni, C. Louis-Guerin, 1979, p. 313). Totuși, se poate argumenta faptul că memoria ar fi trebuit considerată ca o sursă mult mai adecvată pentru analogii. Grupurile sociale, fiind mai abstracte, nu sunt simple obiecte percepute. Categoriile abstracte sunt domesticite de către eu, prin intermediul unui mecanism de recodare. Orice grup social, prin natura sa abstractă de cvasi-obiect, trebuie - pentru a fi reprezentat - să se încarneze în persoane sau personaje (reale sau simbolice) particulare (M. Zavalloni, C. Louis-Guerin, 1984, pp. 203-204). Categoriile verbale solicită imaginile reprezentând aceste categorii, iar aceste imagini recodează conceptul prin transformarea grupurilor sociale abstracte într-un subgrup, mai apropiat *self*-ului. Subgrupul devine referentul implicit al categoriilor sociale (M. Zavalloni, C. Louis-Guerin, 1979), care încarnează realitatea grupului. Aceste subgrupuri constituie adevărate prototipuri ale grupului de identitate (prototipuri identitare) sau ale grupului de alteritate (prototipuri diferențiale).

Grupurile sociale dobândesc un status psihologic distinct ca entități psihologic separate. Aspectele subiective și obiective ale identității explică faptul că indivizii nu urmează, pur și simplu, rolurile prescrise ci, ei definesc și interpretează activ mediul și pe ei înșiși (M. Rosenberg, 1981). Evident, abordarea cognitivă este numai una din orientările importante în studiul identității. Reprezentanții aceștia au devenit tot mai conștienți de faptul că fiecare orientare promovează doar o explicație parțială a complexului fenomen al identității și de faptul că viitoarele dezvoltări ale perspectivei cognitive vor trebui să includă o serie de puncte de intersecție cu alte perspective (D.L. Hamilton, 1981).

3. Spre o definiție a identității. Înainte de a încerca să construim un model integrat al identității trebuie prezentate trei aspecte esențiale ale analizei identității. Literatura de specialitate cu privire la "identitate" operează cu concepte precum: conținutul, structura și procesele formării identității, fără a

face întotdeauna o distincție clară între acestea. În acest subcapitol ne vom ocupa doar de aspectele diverse ale conținutului identității și de procesele pe care aceasta le implică.

Conținutul identității este, cel mai adesea, descris ca fiind alcătuit din variate componente referitoare la întreaga construcție a identității umane, astfel încât: oricum ar fi o persoană, particularitățile ei se exprimă în identitatea sa (A. Lange, C. Westin, 1981, p.200).

Componentele conținutului identității pot fi prescrise (impuse), dobândite (achiziționate) sau adoptate. Componentele prescrise sunt involuntare, precum sexul, vârsta, culoarea pielii. De asemenea, istoria vieții unui om este impusă în sensul că ea nu poate fi aleasă, deși unele părți ale biografiei pot fi subliniate, întărite, minimalizate sau reinterpretate în decursul procesului autoreprezentării. Componentele dobândite se referă la atributele voluntare și la unele apartenențe grupale, cum ar fi: profesia, grupul politic, în timp ce componentele adoptate se referă la rolurile interactive, adoptate într-o manieră complementară, de supra-sau subordonare (A. Lange, C. Westin, 1981, p.201).

Grașița dintre aceste componente nu este rigidă. Etnicitatea persoanei, spre exemplu, îi este atribuită în sensul că ea nu poate alege grupul etnic în care se naște, dar este și dobândită, în sensul că semnificația ei, achiziționată în cadrul identității totale a persoanei, este o problemă de alegere personală, de decizie proprie.

O abordare a identității subliniază trăsăturile sale interactive și situaționale, ea concentrându-se asupra proceselor identității care au loc la nivelul interacțiunii sociale. Procesele auto- și heteroreprezentării, managementul impresiilor, conversiunea și negocierea identității devin, în cadrul acestei perspective, procesele prin care identitatea se dezvoltă și menține (A. Lange, C. Westin, 1981). O altă abordare a identității se concentrează asupra trăsăturilor sale mai persistente, focalizându-se, de regulă, asupra subiectivității unui individ, asupra gândurilor și sentimentelor cu privire la sine (M. Rosenberg, 1981). În cadrul acestei perspective, identitatea devine o entitate complexă, ale cărei procese mai importante - desfășurate într-o perspectivă diacronică lungă - sunt: identificarea, autocategorizarea și autoevaluarea.

Cele două abordări sunt căi complementare de explorare a identității. Acceptarea acestei aserțiuni înseamnă, implicit, afirmarea faptului că identitatea nu este ceva static, de neschimbat. Așa cum arătase G.A. Kelly (1967, p. 250), "viața este o modalitate de a utiliza prezentul astfel încât să legăm viitorul de trecut într-o manieră originală". Autorul se referă la continua dezvoltare umană și la recunoașterile implicite sau explicite ale importanței perspectivei temporale în definirea identității. Aceleași aspecte sunt precizate și de P. Weinreich (1983, p. 151): "Identitatea cuiva este definită ca totalitatea interpretărilor cu privire la propria sa persoană, în condițiile în care, interpretările de sine actuale, prezente, exprimă continuitatea dintre interpretările propriului eu așa cum a fost el în

trecut și modalitățile de interpretare a propriului eu așa cum aspiră să fie în viitor”.

Această definiție a identității surprinde o trăsătură fundamentală a conținutului identității. Ea include atât identitatea actuală, așa cum este ea percepută a fi în realitate, cât și identitatea ideală, așa cum ar trebui ea să fie din perspectiva idealurilor proprii. Interacțiunea dinamică dintre aceste părți ale identității determină direcția de dezvoltare a identității, în decursul timpului. Această interacțiune indică, de asemenea, că aspectele afective ale identității apar ca un obiect al judecăților evaluative continue. Autoevaluarea este procesul al cărui rezultat este stima de sine. În legătură cu aceasta trebuie să distingem între criteriile evaluative derivând din idealul cuiva despre sine și cele derivând din idealurile celor din jur cu privire la acea persoană (A. Lange, C. Westin, 1981).

Aspectele subiective ale conținutului identității pot fi, mai departe, separate în funcție de diferitele niveluri ale conștiinței. Partea cognitivă și conștientă a identității subiective coincide cu aspectele legate de eu, cu setul concepțiilor și atitudinilor unui individ cu privire la sine. Aceste concepții sunt contrapărțile subiective ale categoriilor sociale și atributelor personale care, privite prin ochii celorlalți formează identitatea obiectivă a persoanei. Identitatea subiectivă și cea obiectivă nu coincid, totuși, în mod necesar. Cu cât nucleul psihologic al identității este mai adânc, cu atât mai mult el este un fenomen subconștient, fiind numit “ego-identitate” a unui individ (A. Lange, C. Westin, 1981). Termenul a fost introdus în 1959 de E.H. Erikson, care datorează cadrul său conceptual, psihanalizei.

Mulți autori, care și-au ancorat concepția în psihanaliza tradițională, au subliniat aspectele intraindividuale și subconștiente ale identității, chiar mai mult decât Erikson, care a încercat să evidențieze și rădăcinile sociale ale identității. Psihanalistul american a apreciat achiziționarea identității în adolescența târzie, ca un stadiu crucial al dezvoltării și a definit această achiziție ca pe un angajament în raport cu unele scopuri vocaționale și ideologice specifice (E.H. Erikson, 1968; J.E. Marcia, 1980, A. Lange, C. Westin, 1981).

Identitatea subiectivă poate fi privită atât din perspectiva grupului, cât și din cea a individului. Grupul poate avea o autodefiniție subiectivă care poate diferi de definiția obiectivă, dată de membrii altor grupuri. Uneori termenul de “identitate colectivă” este utilizat pentru a distinge un nivel mai profund, subconștient, al identității grupului de autodefinițiile sale conștiente. Această distincție este însă obscură.

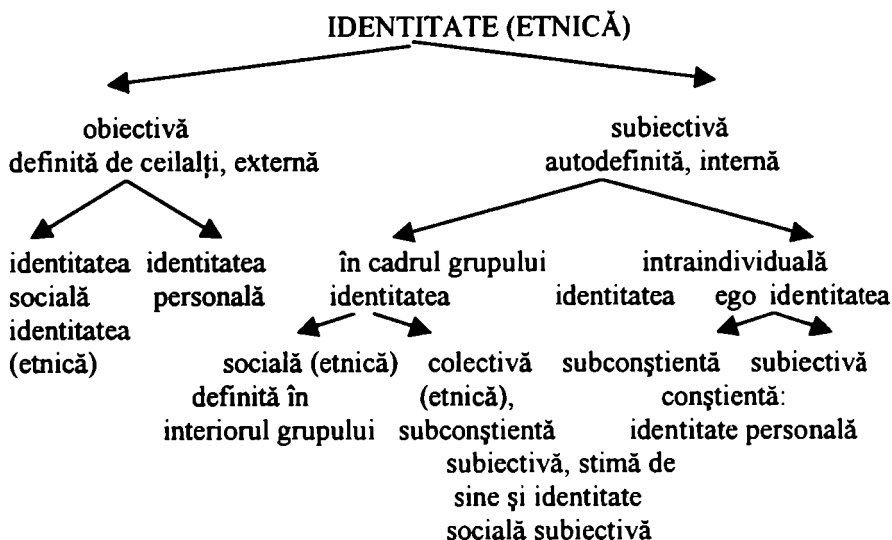
Un aspect fundamental, extrem de complex, asupra căruia s-a obținut totuși un larg consens, privitor la componentele identității, este acela în legătură cu componenta personală și cea socială a identității. În acest sens, conținutul identității unei persoane poate fi înțeles ca un raport complex între componentele individualității și cele ale generalului social. Atunci când vorbim de elementele

personale ale identității avem, în mod obișnuit, în vedere atributele exprimând trăsături de personalitate, caracteristicile comportamentale, interesele și valorile persoanei, în timp ce atunci când ne referim la elementele sociale ale identității vizăm o serie de categorii sociale, cum ar fi clasa, religia, etnia etc. deci angajamentele culturale și apartenențele grupale ale individului (M. Zavalloni, 1973). Dar, categoriile identității sociale, precum vârsta, profesiunea, sexul, sunt o parte a conceptului de sine al individului, a identității sale personale, după cum unele din trăsăturile de personalitate și caracteristicile comportamentale, larg împărtășite de grup, devin parte a identității sociale. Identitatea personală constând în conștiința subiectivă a identității și identitatea socială constând în atributele sociale obiective se afectează reciproc, permanent. Prin urmare, identitatea unei persoane reprezintă un echilibru între identitatea personală și identitatea sa socială.

Este evident faptul că natura interioară a unui individ, inclusiv propriul său concept de sine, este relaționat cu mediul social în care a crescut sau în care trăiește la un moment dat. Conținutul identității umane este rezultatul unei interacțiuni complexe, desfășurate într-o perspectivă diacronică, dintre individ și societate. Totuși, mediul socio-cultural cuprinde pentru fiecare individ un număr de categorii sociale. Numărul extrem de mare al acestor categorii sociale generează diversele identități sociale. (M. Zavalloni, 1973, 1975; A. Lange, C. Westin, 1981).

Astăzi a devenit clar faptul că "noi" și "ei" pot coexista ca parametri - variabili în grad - ai unei anumite apartenențe grupale (M. Zavalloni, 1973), că mediul social este adesea compus dintr-un țesut de apartenențe categoricale încrucișate. De aceea, atunci când afirmăm că identitatea socială reprezintă un echilibru între similaritățile din cadrul unui anumit *in-group* și diferențele apărute în urma comparațiilor cu *out-group*-urile corespunzătoare, nu trebuie să uităm că fiecare *in-group* include indivizi care aparțin concomitent unor diferite *out-group*-uri.

Aspectele conținutului identității descrise până acum pot fi însumate într-un model, ce încearcă să sintetizeze variatele modele prezentate de Lange și Westin. Trăsăturile specifice relaționate identității etnice apar între paranteze:

Modelul ne servește unei mai clare delimitări a intențiilor noastre în cadrul demersului teoretic și practic. Identitatea socială obiectivă poate fi definită prin utilizarea statisticilor oficiale și a datelor generale, în timp ce identitatea personală obiectivă poate fi pusă în evidență prin utilizarea observațiilor, a datelor biografice și anchetelor, vizând precizarea modului în care un grup este văzut și definit de celelalte grupuri cu care se află în interacțiune.

Definițiile externe - date de subiecți aparținând populației majoritare românești - ale identității sociale (naționale sau etnice) a minorităților care trăiesc în țara noastră, în strânsa sa legătură cu identitatea personală obiectivă, sunt cele pe care le urmărim și evidențiem în cadrul părții aplicative a lucrării. În legătură cu identitatea națională, se face distincție între planul politic - care implică o organizare statală independentă - și planul cultural al identității, care face adeseori corp comun cu identitatea politică, dar poate exista și fără aceasta din urmă. Este cazul grupurilor minoritare care trăiesc în afara granițelor statului lor național sau al minorităților etnice, care nu au un stat propriu, ce trăiesc în state diferite (de exemplu țigani și kurzii). Identitatea culturală, ce presupune existența unei identități istorice, se referă la limba și istoria comună, la religia și unitatea culturală.

Modelul include și identitatea subiectivă, care nu va face însă obiectul investigației noastre practice. Aspectele subconștiente ale identității subiective pot fi studiate prin utilizarea tehnicilor proiective și a interviului clinic aplicat membrilor *in-group*-ului, în timp ce conceptul de sine conștient poate fi studiat prin intermediul variatelor forme ale autojudecății.

Complexitatea acestui model al identității îi conferă - apreciem noi - o mare valoare explicativă. Marea majoritate a oamenilor nu pot reproduce decât foarte puține reguli gramaticale ale limbii pe care o vorbesc, dar, cu toate acestea, ei sunt capabili să formuleze corect propoziții, în acord cu regulile pe care nu le pot enunța. Putem presupune faptul că, complexitatea identității poate foarte bine opera într-o manieră asemănătoare.

4. Identitatea socială și personală din perspectiva "categorizării încrucișate". Diferențierea categorială a fost studiată mai ales în situațiile de categorizare simplă, în care apartenența la o categorie excludea apartenența la o altă categorie. Mai recent însă, o serie de cercetări au avut în vedere o dinamică specifică procesului de diferențiere categorială, realizată în situațiile de categorizare încrucișată. Este vorba despre situațiile în care, pentru subiecți, o parte dintre membrii propriei categorii de apartenență și o parte indivizii categoriei căreia nu îi aparțin (conform primei categorizări), se regăsesc într-o altă categorie de apartenență, conform unei a doua categorizări (W. Doise, J.C. Deschamps și G. Mugny, 1996). Spre exemplu, atunci când avem în vedere naționalitatea, subiecții români și cei maghiari sau germani (membrii ai minorităților naționale) vor avea categorii de apartenență diferite. Aceiași subiecți ar putea aparține aceleiași categorii, ei fiind, concomitent, cetățeni români. În cele ce urmează, vom prezenta câteva dintre premisele teoretice care au permis apariția acestei dinamici, mai complexe, a diferențierii categoriale.

Una din cele mai cunoscute teorii psihosociale privind identitatea socială, elaborată de H. Tajfel și colaboratorii săi (1974, 1979), sublinia importanța apartenenței grupale în achiziția unei concepții și stime de sine pozitive, situând în același timp, aspirația spre similaritate doar la nivelul propriul grup. După ce afirmă că stima de sine are două componente: identitatea personală și identitatea socială, teoria elaborează următoarele predicții: 1) nevoia unei stime de sine ridicate tinde să sporească nevoia favoritismului in-group-ului și 2) expresiile favoritismului in-group-ului pot asigura creșterea stimei de sine. Principiile teoretice care stau la baza acestor predicții sunt: 1) indivizii caută să mențină sau să acceadă de la o identitate socială pozitivă; 2) identitatea socială pozitivă apare din comparațiile avantajoase realizate între grupul de apartenență și alte grupuri pertinente; 3) în cazul în care identitatea socială este evaluată negativ, indivizii pot fie să acționeze constant în vederea sporirii prestigiului grupului de apartenență, fie să-l părăsească. La Tajfel omogenitatea din interiorul categoriilor este asociată cu contrastele dintre categorii. Spre deosebire de acesta, J. Turner (1987) postulează o incompatibilitate cognitivă între actualizarea diferitelor niveluri de categorizare, în particular, cel personal și cel grupal. Acest punct de vedere trimite la antagonismul dintre personal și social și la ceea ce numim efectul de omogenitate al *out-group*-ului.

Spre deosebire de autorii teoriei "identității sociale", G. Lemaine (1978) sublinia faptul că similaritatea la nivelul grupului poate fi amenințătoare pentru identitatea unei persoane, deoarece ea implică o anumită anonimitate, o lipsă a distincției individului în raport cu ceilalți membri ai *in-group*-ului. Lemaine susține că oamenii încearcă să echilibreze efortul lor de a achiziționa o concepție de sine pozitivă bazată pe dobândirea caracteristicilor specifice grupului, prin obținerea, în același timp, a distinctivității individului, în raporturile cu membrii propriului grup. Acest punct de vedere se apropie de cel al lui Codol (1975), creatorul sintagmei "Conformism Superior de Sine".

J.C. Deschamps a relaționat acest proces de echilibrare cu raportul de putere dintre diferitele grupuri. El afirma că membrii grupurilor dominante nu gândesc despre ei înșiși în termenii apartenenței lor grupale, ci tind să se considere ființe umane bine individualizate. Prin contrast, membrii grupurilor dominate sunt definiți de ceilalți (primii) ca elemente nediferențiate ale unei colecții de "particule" impersonale și, de aceea, tind să-i perceapă în astfel de termeni. Particula "noi" desemnează, în cazul primului grup, o colecție de persoane, de "subiecți", în timp ce, același "noi", în cazul celor dominați desemnează un "obiect" colectiv, o pluralitate impersonală (J. Deschamps, 1982). Acest tip de analiză conține, o serie de capcane, din moment ce se bazează puternic pe asumția valorii consensului.

Unele cercetări recente au oferit, totuși, un suport empiric suplimentar teoriei tafjeliene a identității sociale. Ele au demonstrat că simpla introducere a unei distincții grupale este suficientă pentru a antrena un *bias in-group*, ca și unul intergrupal. Dar, atunci când aceste rezultate tind să fie generalizate și aplicate la nivelul lumii reale, pot să apară însă unele probleme. În realitate, caracteristicile dominante ale unui individ nu se raportează, niciodată, la un singur agregat grupal, așa cum se sugerează în *design*-urile experimentale. În realitatea socială orice individ este membru a numeroase grupuri, el putându-se prezenta ca membru al unui grup sau altul în funcție de modul de organizare al percepției sale. Indivizii trebuie deci să se definească, pe ei înșiși și pe ceilalți, în contextul unor apartenențe încrucișate, prin depășirea apartenenței și graniței unui singur grup. Nu întâmplător, atunci când am rugat subiecții români să participe la o probă asociativă, în care sarcina era aceea de a nota câți mai mulți termeni prin care să descrie indivizii medii, cei mai tipici, din cadrul câtorva minorități etnice, am obținut atât răspunsuri precum: minoritari, diferiți de noi, cu tradiții, religie, limbă și cultură diferite de ale noastre, cât și răspunsuri de genul: "oameni ca și noi", europeni, creștini, conaționali ș.a.

În procesul identificării sociale, reprezentarea limitelor unui grup reflectă relațiile complexe dintre diferitele categorii, așa cum precizau A. Lange și C. Westin (1981). Întrucât indivizii reprezintă o intersecție a numeroase categorii sociale, ei sunt confrunțați cu modificarea proporțiilor dintre "noi" și "ei", în permanență. Problema granițelor dintre *in-group* și *out-group* există deci, chiar

în interiorul fiecărui grup (M. Zavalloni, 1973). De aceea, identificarea cu o identitate grupală particulară este un proces complicat. O persoană se poate identifica cu un grup într-un număr de dimensiuni și, în același timp, se poate disocia de acest grup, în funcție de alte dimensiuni, pentru a se alătura altora.

În acest context, s-a observat că funcția dihotomică a categorizării este diminuată de categorizarea încrucișată, a propriei persoane și a celorlalți. O serie de rezultate empirice au fost obținute în acest sens, chiar în unele studii care au utilizat paradigma lui Tajfel privitoare la caracterul distinct al grupului. Adaptarea paradigmei a permis înregistrarea efectelor categorizării complexe, încrucișate (vezi J.C. Deschamps și W. Doise, 1978, 1979; B. Commins și J. Loockwood, 1978; W. Doise, J.C. Deschamps și G. Mugny, 1996).

Există o serie de discuții referitoare la diferențele individuale privind gradul în care oamenii acționează în termenii apartenenței lor grupale. Indivizii diferă între ei, chiar atunci când este vorba de o identitate grupală particulară, în funcție de măsura în care conținutul global al identității lor este determinat de apartenența lor grupală. M. Zavalloni (1973) numea acea parte a conținutului identității care este comună persoanei și grupului din care ea face parte "socio-morfism" al conceptului de sine sau "ego-morfism" al conținutului categorial. Întregul "ego-morfism" al imaginilor mentale ale variantelor *in-group*-ului desemnează faptul că ansamblul trăsăturilor dominante ale *in-group*-ului corespund, de asemenea, și eului unei persoane. Întregul "socio-morfism" al eului desemnează faptul că întregul conținut al identității unei persoane este determinat de apartenența sa grupală. Întregul "ego-morfism" și "socio-morfism" înseamnă, simultan, faptul că oricum ar fi persoana, așa este și grupul său și oricum ar fi grupul, așa este și persoana.

În acest caz extrem, comportamentul individual este determinat numai de o singură apartenență grupală. Doar în situațiile sociale extreme, cum ar fi bătăliile în timpul unui război, se pot, temporar, eradica toate celelalte afiliații grupale, în afara uneia (H. Tajfel, 1978). În realitate, este imposibil să acționăm exclusiv în termenii unei apartenențe grupale, chiar dacă elementele identității noastre sociale joacă, întotdeauna, un anumit rol, chiar și în cazul celor mai personale relații interumane (A. Lange și C. Westin, 1981). În orice context social, conduita umană poartă concomitent amprenta componentelor identității sociale ca și a elementelor identității personale.

M. Zavalloni (1973) a subliniat clar faptul că, conținutul categoriilor ego-morfice poate fi privit ca o combinație recunoscută a elementelor generale introproiectate ale eului și elementele idiosincretice ale identității grupale proiectate. J. Turner (1982) s-a referit la procese similare atunci când analiza aspectele deductive și inductive ale categorizării. Deși o conștiință individuală "pură" nu poate exista, ar fi o gravă suprasimplificare să afirmăm că, într-o societate, conștiința individuală este determinată istoric, mai mult sau mai puțin omogen, de conștiința de grup.

M. Billig (1976) preciza că nu există o corelație simplă între sentimentele personale, individuale, vizând o categorie socială și sentimentele sociale, "publice, curate și respectabile" privind aceeași categorie. De aceea, autorul consideră că elementele sociale și personale ale identității trebuie distinse, măcar în cadrul analizei teoretice.

În cadrul teoriilor psihosociale ale identității, distincția dintre componentele personale și cele sociale ale identității se impune ca un semnal de alarmă împotriva aceluia tip de reduționism care suprasimplifică originile stimei de sine, prin fixarea lor doar la nivelul apartenențelor grupale sau chiar la nivelul unei singure apartenențe grupale.

5. Efectele stereotipizatoare ale categorizării asupra identității. Structurarea lumii prin intermediul procesului categorizării este legată de un principiu cognitiv general: categoriile sunt expresii lingvistice care divid lumea în mulțimea obiectelor X și mulțimea obiectelor non-X. Prin urmare, ele separă continuumul lumii în clase distincte și unifică elementele din cadrul fiecărei clase, dincolo de diferențele care pot exista. Astfel, diferențele interne din cadrul fiecărei categorii sunt minimalizate, în timp ce diferențele dintre categorii sunt amplificate. În categorizarea socială, accentuarea similarităților din cadrul clasei și a deosebirilor interclase este amplificată de valoarea semnificației clasificării operate (J. Turner, 1982). Este vorba despre efectul omogenitate al *out-group*-ului, ce reprezintă tendința de a percepe și de a judeca membrii unui *out-group* în mod mai puțin diversificat și eterogen decât o fac membrii aceluia grup.

Unii autori au explicat acest efect prin intermediul intimității, al familiarității întreținută de membrii unui *in-group*, în timp ce alții au făcut apel la dinamicile de interacțiune socială. Astfel, D.A. Wilder (1986) consideră că dezindividualizarea *out-group*-ului, uniformizarea și, uneori, dezumanizarea lui permit indivizilor, pe de o parte, să-și justifice comportamentele discriminatorii, iar pe de altă parte, să respingă diversitatea membrilor *out-group*-ului și să întrețină iluzia că le-ar putea anticipa cu ușurință reacțiile (R.Y. Bourhis, J.-F. Leyens, 1997, p. 61).

Stereotipurile sunt definite ca supergeneralizări, ca percepții invariabile ale membrilor grupului, din care lipsește recunoașterea diferențelor individuale. În perspectiva cognitivă, stereotipurile devin consecința inevitabilă a categorizării *per se*. Stereotipurile sunt percepute ca fiind normale dar, în același timp, sunt privite frecvent și ca fenomene indezirabile (R.D. Ashmore, 1981).

Omogenizarea membrilor unui grup prin intermediul stereotipurilor se realizează nu numai când este vorba de *out-group*-uri. Câteva fenomene care au loc la nivelul *in-group*-ului par a fi și ele marcate de procesul stereotipizării, cum ar fi depersonalizarea asociată cu așa-numitul auto-stereotip sau *self-stereotip*. Conform afirmațiilor lui J. Turner (1982), uniformitatea comportamentală a membrilor unei largi scale de categorii sociale este posibilă și în lipsa

influenței intergrupale, în înțelesul ei de proces cognitiv inerent în identificarea socială. Indivizii care se definesc ca membrii ai unei categorii distincte formează sau învață normele stereotipe ale acestei categorii și a celor diferite de ea, iar apoi și le atribuie lor înșiși sau celorlalți "diferiți". În procesul stereotipizării noi înferăm caracteristici comune pentru o categorie, de la exemplarele individuale, pentru ca ulterior, să le atribuim tuturor membrilor.

A. Lange și C. Westin (1981) apreciau că este foarte posibil ca problemele apărute în jurul stereotipurilor - ca fenomene sociale - să se datoreze, mai curând, discrepanței dintre auto-stereotipuri și hetero-stereotipuri, decât faptului că ele există ca frânturi trunchiate de adevăr. G. Lemaine (1978) menționase că similaritatea exacerbată la nivelul grupului echivalează cu un proces de depersonalizare la nivelul *in-group*-ului, care poate să apară ca amenințător individului. Totuși, în mod frecvent, se consideră însă că procesul categorizării favorizează o relativ mai "depersonalizată" imagine a *out-group*-ului, decât a *in-group*-ului. Întrucât ne considerăm ființe unice, credem că ceilalți membri ai *in-group*-ului nostru sunt mai bine individualizați decât membrii unor *out-group*-uri.

Pe linia lui J.P. Codol (1975), J. Turner (1982) a vorbit despre dorința indivizilor de a se deosebi chiar de membrii propriului grup de apartenență. Acest lucru se poate întâmpla chiar în termenii atributelor lor comune, grupale. Fără a atribui caracteristici negative altor membri ai *in-group*-ului și chiar în condițiile conferirii atributelor pozitive tuturor membrilor, indivizii pot presupune că sunt mai aproape de idealul normativ decât ceilalți. Aceasta abordare aduce în discuție conotațiile evaluative ale categoriei de apartenență. Valoarea pozitivă sau negativă a conotațiilor conținutului categoriei afectează inevitabil sfera eu-lui, așa după cum, sfera conceptului de sine va afecta conotațiile evaluative ale categoriei. Prin urmare, conținutul și valoarea categoriilor sociale sunt exprimate diferit în funcție de gradul apartenenței lor la *Self* sau la *Alter* (M. Zavalloni, 1973; M. Billig, 1976).

În practică, conotațiile valorice ale unei categorii și definiția sa cognitivă sunt adesea atât de împletite, încât ele apar ca inseparabile. Ele trebuiesc însă diferențiate în analiza teoretică (N. Turliuc, 1998). Probabil că nici o trăsătură esențială în dimensiunea sa valorică nu exclude expresiile de tipul "la fel de bun ca" sau "la fel de rău ca". Sfera unui construct valoric este cea care stabilește valoarea ierarhica diferita (superior/inferior) sau relațiile valorice nonierarhice (de tipul "la fel ... ca").

Întrebarea dacă oamenii ordonează lumea în care trăiesc în termeni de categorii sau în sensul continuumului este o problemă curistică. În realitate, oamenii utilizează ambele modalități (G.A. Kelley, 1969). Astfel, două categorii pot fi descrise diferit și totuși să fie în egală măsură "bune" sau "rele". Atunci când este adoptată strategia cognitivă "unificatoare", diferențele din cadrul conținutului unei categorii sunt minimalizate în scopul sublinierii asemănărilor

dintre valorile categoriei, percepute ca egale. De asemenea, ca o consecință a adoptării strategiei continuumului, distincția dintre două categorii încetează să existe, deoarece similaritățile valorilor celor două categorii sunt amplificate până la obținerea convergenței totale (J. Fishman, 1982). Strategia tinde deci să treacă cu vederea diferențele existente între categorii. Totuși, categorii destul de asemănătoare pot fi privite ca având conotații valorice foarte diferite: una e "bună" și cealaltă e "rea". În acest caz, chiar și diferențele minore existente în conținutul unor categorii pot fi maximizate în scopul obținerii valorilor diferențiale cerute. Această strategie cognitivă, care amplifică diferențele și tinde să treacă peste similarități este strategia "divizionistă" (J. Fishman, 1968, 1982).

Procesele cognitive ale unificării și divizării pot fi aplicate atât valorii, cât și conținutului categorial. Dacă un stereotip este puternic asociat cu o valoare negativă, infirmările lui factuale nu vor conduce la revizuirea sa, ci la desprinderea unui nou stereotip. Categoria inițială profilează, pur și simplu, într-un număr de subcategorii, care sunt în egală măsură stereotipice și negative, ele fiind percepute ca asemănătoare categoriei inițiale (S.E. Taylor, 1981). Stereotipizarea multinivelară, pe mai multe paliere, susține D.L. Hamilton (1981), poate însemna diferențieri mai semnificative între grupuri, mai puțină inacuratețe în judecățile grupului. Totuși, dimensiunea valorică atașată subcategoriilor afectează acuratețea lor.

Abordarea cognitivă a identității sociale tinde să ne ofere o perspectivă asupra modului de a gândi al unei persoane, dar nu și asupra modului ei de a simți. În consecință, această abordare este, în sine, incompletă și reclamă eforturi integrative în vederea determinării relațiilor dintre aspectele cognitive și cele afective ale identității.

6. Evaluarea afectivă, conflictele identificării și dezvoltarea identității

Abordarea categorială a identității sociale pare să conducă atât spre explicații viabile, cât și spre unele fundături. Așa după cum cercetătorii aspectelor motivaționale tind frecvent să ignore tenelia cognitivă a proceselor identificării, tot așa, cercetătorii cogniviști tind să treacă cu vederea partea motivațională a identității. Cu alte cuvinte, teoriile procesului stereotipizării sociale - incluzând heterostereotipul etnic - trebuie să explice satisfăcător un număr de puncte de intersecție dintre nevoile afective și cele cognitive ale persoanei. Stereotipurile puternice se află sub pragul care permite sesizarea distincțiilor relevante intergrupale, iar o motivație personală poate fi atât de pronunțată încât să conducă individul la o categorizare cronică, prin apelul la trăsăturile generale ale grupurilor (S.E. Taylor, 1981). Cu cât o persoană se implică emoțional mai mult în structura actuală a categoriei sociale, cu atât mai greu va fi pentru ea să recategorizeze membrii grupului într-o altă modalitate (D.A. Wilder, 1981).

Viitoare elucidări ale naturii interfaței cognitiv-motivaționale sunt absolut necesare. Judecățile umane cu privire la sine sau la ceilalți sunt concomitent cognitive și evaluative (W.K. Carroll, R.C. Carroll, 1981). R.B. Zajonc (1980) argumenta că, de fapt, judecățile evaluative nu pornesc de la analize cognitive ci, judecățile afective sunt primare, imediate și adesea independente de procesarea cognitivă a informației. Aspectele afective ale eului se referă la stima de sine și autoevaluare, în cadrul căreia *self*-ul este un obiect al judecăților evaluative continue. Potrivit părerii lui Tajfel (1978), achiziția și menținerea conceptului de sine pozitiv funcționează ca o forță motivațională esențială în decursul dezvoltării identității. Psihanaliștii numesc această forță "narcisism" și afirmă că individul își apără nevoile narcisiste de agresiunile amenințătoare. Perspectiva motivațional-afectivă apare ca fiind mai fluidă, mai sanguină, comparativ cu manevrele reci de prezentare a conceptului de identitate socială, proprii abordării tajfeliene (A. Lange, C. Westin, 1981).

Valorile și motivele cu adevărat fundamentale par să coboare în ego-identitatea subconștientă și să-și exercite influența de la acest nivel, adesea, chiar prin cadrele de referință pe care individul le-a adoptat - conștient sau inconștient - în percepția/reprezentarea de sine și a celorlalți (A. Lange, C. Westin, 1981). Distincția dintre rolul pozitiv sau negativ al modelelor sau referințelor grupale ale persoanei este importantă în înțelegerea procesului identificării.

Un model de referință sau grup pozitiv are multe din atributele sau valorile la care cineva aspiră, inclusiv atributele asociate cu idealul imaginii de sine, cu reprezentarea de sine ideală. Un model de referință sau grup negativ posedă atributele sau valorile de care cineva vrea să se disocieze (P. Weinreich, 1983). Neglijarea acestei distincții a cauzat unele ambiguități în utilizarea curentă a termenului de identificare (A. Lange, C. Westin, 1981).

Ambiguitățile au apărut din omiterea precizării distincției între așa-numita identificare idealistă și cea empatică. Identificarea idealistă exprimă dorința de a deveni sau rămâne ca altul (individual sau grupal), în timp ce identitatea empatică înseamnă recunoașterea similarităților, bune sau rele, între eul unei persoane și obiectul identificării sale. În primul caz, celălalt (individual sau grupal) întruchipează calitățile evaluate la nivel superior, pe care cineva dorește să le dobândească sau să le mențină. În al doilea caz, se recunoaște doar faptul că obiectul identificării împărtășește unele atribute, dezirabile sau indezirabile, cu experiența personală a cuiva (P. Weinreich, 1977, 1983).

Varianta opusă identificării idealiste este așa numita contraidentificare: o identificare negativă, exprimând dorința cuiva de a se deosebi, cât mai mult posibil, de o persoană sau grup, care are multe trăsături indezirabile. Varianta opusă identificării empatice denotă doar recunoașterea diferențelor, o lipsă a identificării. Deosebirea dintre semnificațiile acestor ultime variante ale identificării rezidă în diferențele dintre modurile în care indivizii percep starea lucrurilor, ca fiind opusă modului în care le-ar place să fie. Starea prezentă a

lucrurilor poate să nu coincidă cu aspirațiile și scopurile viitoare ale cuiva (P. Weinreich, 1977, 1983).

E.H. Erikson (1959, 1968) postulase că dezvoltarea identității implică o sinteză a identificărilor mai importante care au loc în procesul socializării. Treptat, identitatea se îmbogățește, prin intermediul identificării cu grupuri mai largi, cu noi angajamente culturale și sociale. Acest proces continuu de sinteză, așa cum arătam mai înainte, este mult mai complex decât o simplă amalgamare. Oamenii se identifică, de regulă, în unele și se disociază în alte dimensiuni de ceilalți. Așadar, eul oricărui individ se identifică parțial cu ceilalți indivizi sau cu grupurile (P. Weinreich, 1977). De asemenea, mărimea acestor părți variază considerabil. Identificarea poate cuprinde doar una din posibilele dimensiuni ale comparării sau aproape pe toate. Rezultă că identificarea unei persoane se va întinde întotdeauna deasupra unui număr de persoane sau grupuri semnificative. Drept consecință, conflictele de identificare apar, cel mai adesea, din incompatibilitatea câtorva "obiecte" simultane ale identificării (P. Weinreich, 1977).

Este de neconceput faptul ca indivizii să fie, toți, în afara oricărui conflict de identificare. Potrivit teoriei echilibrului, o anumită tensiune este necesară pentru a evolua de la dezechilibru la o stare de echilibru (W.K. Carroll, R.C. Carroll, 1981). J. Piaget (1950) afirmase că stadiile superioare ale dezvoltării pot fi atinse doar în condițiile traversării unor crize, iar E.H. Erikson (1968) considerase că problemele, conflictele de identificare, sunt condiții necesare ale dezvoltării identității. O anumită anxietate este o condiție a oricărei "reconstrucții". Schimbarea conceptului de sine este astfel dependentă de așteptările individului cu privire la posibilitatea sa de a-și rezolva conflictele și de dezvoltarea sistemului său de valori prin intermediul noilor identificări. Noile devotamente și cauze la care aderăm influențează definițiile de sine ale persoanei. Conflictele de identificare înseamnă doar prezența nevoii de a reconstrui propriul *self* și lumea exterioară. Rezultatul acestei reconstrucții poate lua numeroase forme, pierderea stimei de sine reprezentând doar eșecul acestui efort (P. Weinreich, 1983).

Unele devotamente și cauze ne sunt, în mod evident, mai apropiate sufletului, decât altele. inclusiv atunci când este vorba de diversele *out-group*-uri cu care intrăm în contact. Suntem mai tentați să cultivăm calitățile relevante pentru cele mai centrale dimensiuni ale identității noastre, decât pentru cele periferice. Aceste calități pot fi, de asemenea, transferate și difuzate altor dimensiuni ale identității. O expresie a acestei idei este conceptul de "*role engulfment*", de scufundare a persoanei într-un singur rol. El sugerează că identificarea individului cu unele categorii (de exemplu negri, homosexuali etc.) poate expanda atât de mult în conștiința sa încât, toate celelalte identificări să pălească prin comparație cu aceasta (M. Rosenberg, 1981).

J. Turner a relaționat acest fenomen cu fluctuațiile situaționale ale diferitelor imagini de sine. Potrivit lui Turner, conceptul de sine este un sistem relativ

durabil, rezistent și multifacțat, care este realizat în mintea individului de la o situație la alta. El are o coerență și o organizare globală care produce consistență, dar structural și funcțional, părțile sale sunt puternic diferențiate și capabile să opereze independent, unele de altele (J. Turner, 1982, p. 19).

De asemenea, Erikson (1968) vorbea de variatele euri ale unei persoane, care pot fi create conștient, dacă ego-ul permite. De aceea, în fiecare situație dată, diferitele imagini de sine pot fi produse. Posibilitatea care apare este aceea că o identitate socială specifică poate funcționa excluzând aproape toate celelalte dimensiuni ale identității sociale (J. Turner, 1982, p. 20). Din această perspectivă, comportamentul intergrupual descris de Tajfel (1978) nu reflectă mai mult decât supunerea situațională a fragmentelor identității. Prin contrast, "scufundarea în rol" bazată pe preferințe motivaționale foarte persistente sugerează continuitatea și consistența în timp și de-a lungul diferitelor situații.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ashmore, R.D., 1981, "Sex stereotypes and implicit personality theory", în D.L. Hamilton (ed.): *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behaviour*, Lawrence Erlbaum, New Jersey.

Billing, M., 1986, *Social Psychology and Intergroup Relations*, Academic Press, London.

Deschamps, J.C., 1982, "Social Identity and relation of power between groups", în H. Tajfel (ed.): *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Doise, W., Deschamps, Mugny, G., 1996, *Psihologie socială experimentală*, Polirom, Iași.

Fishman, J., 1982, *Language Problems of Developing Countries*, Wiley Interscience, New York.

Hamilton, D.L. (ed.), 1981, "Stereotyping and Intergroup Behaviour: Some Thoughts on the Cognitive Approach", în D.L. Hamilton (ed.): *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behaviour*, Lawrence Erlbaum, New Jersey.

Lange, A., Westin, C., 1981, *Ethnic discrimination and social identity*, Publica, Stockholm.

Lemaine, C., și colab., 1978, "Social Differentiation", în H. Tajfel (ed.): *Differentiation Between Social Groups: The Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London.

Tajfel, H., 1978, "Social categorization, social identity and social comparison", în *Differentiation Between Social Groups: The Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London.

Taylor, S.E., 1981, "A Categorization Approach to Stereotyping", în D.L. Hamilton (ed.), 1981, *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behaviour*, Lawrence Erlbaum, New Jersey.

Turner, J.C., 1982, "Toward a cognitive redefinition of the social group", în H. Tajfel (ed.): *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Zavalloni, M., 1973, "Social Identity: perspective and prospects", în *Social Science Information*, nr. 12.

Zavalloni, M., Louis-Guérin, C., 1984, *Identité sociale et conscience: Introduction a l'égo-écologie*, Presses de l'Université de Montreal, Montreal.

Zlate, M., 1997, *Eul și personalitatea*, Editura Trei, București.

SOME ELEMENTS OF THE THEORY OF THE RELATIONAL IDENTITY CRITERIA*

Valerius M. Ciucă

Motto: "Omnes populi Roman iqui
legibus et moribus reguntur,
partim suo proprio, partim com-
muni hominum jure utuntur"***

I argue the theory I name "The Theory of the Identity Relational Criteria" and I propose some means of diminishing violence issued from macro and micro-juristic conflicts. This theory could be the basis for a new socio-normative structure which could provide much more freedom in choosing identity criteria and increase the means of putting an end to so called natural, ethnical, domestic, professional and religious conflicts.

The *noetic* right that I claim could better protect, by virtue of formal equality of all individuals, people's aspiration for general social fellowship within the value-criterion which I name "Unconditional Love". This fellowship could be rediscovered beside other values, juridically integrated since the Classic Roman Law: the autonomy of will and the good faith.

* * *

Sometime ago, a German ruler imposed a resident to give him a certain property. The poor person categorically refused. "Are not you afraid of my power?" – asked the ruler. "There should be a judge for myself in this town, Your Highness..." promptly answered the subject.

---

* Teoria criteriilor identitare relaționale, în forma integrală, a fost prezentată de către autorul ei, Valerius M. Ciucă, în cadrul Congresului "Cultura Europeă" organizat de Universidad de Navarra, Spania după ce a făcut obiectul publicării în volumul coordonat de Ana Stoica-Constantin și Adrian Neculau, *Psihosociologia rezolvării conflictului*, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 200 sqq.

** Gaius, *Elementorum sive Institutionum*, Liber primus, Titulus primus (palimpsest, Codex Veronensis, Bibliotheca capitularis -- Medicea Laurenziana, XIII; XV): All nations that are governed by rules and mores are enjoying their law, and a natural *jus gentium*.

It's justice turn again. It has been spoken much, during this century, about power, on one side and about emancipation, on the other one; about "superior" civilisations and about pseudo-civilising vanity; about the terror of oligarchic and teratological, such as the Hobbesian or communitarian Leviathan, or about unconditional love, as a possible prophylaxis of evil etc. Justice has been rarely invoked as another possible understanding of a communitarian loose and confused destiny, which was caught in hatred lasso towards distortion, in exacerbated narcissistic egotism, or in egotistic and bovaric spirit.

It has not been spoken but only accidentally about social justice. The syntagm which, once, represented the florion of social thinking, was compromised in shady and excessive passages of homogenous totalitarisms and *de facto* equalitarianism, political-juridical phenomena, which managed, among other experiences, to shatter the cohesion, social organic solidarity, but also, the appreciation due to the distinct value, to the individuality naturally linked to the whole texture of human family. Nowadays, specially, there are the monarchs who tell us about all these ideals apparently abandoned.

The juridical conflictuality is not completely detached of the pletorical polyvalent and protean sphere of general human conflictuality but only by obvious purposeful incidence of the juridical norms in the settling of the ephenomena usually named solicitor causes or litigant terms (*lites*).

The conflicts among individuals, fundamental privilege of the jurisdictions within the societies restricted to the civilisations configured on juridical paradigms, are apparently social relations which belong to the law micro-sociology. The archetype of a "case" conflict can be found, *de facto*, in the hidden strata of social memory.

It has been pursued, as mental extraction, as ideate pattern (*forma mentis*) the same primordial dichotomy: the paradisiac field of harmony and social happiness, separated from the unwholesome, horrible, pestilent area governed by a "Tanathos" of an infernal co-inhabitation, which is the conflictual area (the last one understood or not understood, as eccentricity, by definition irrational.)

The positivist-juridical theories have contributed to this pattern augmentation, simply mythological, but also mistificant in conflictology comprehension and due to a dull restrictive spirit, overestimating the role of "law", "normativity", "repression" in stopping the conflictual phenomena, either to macrosocial level, or to the relations among particular individuals (physical or juridical persons).

Starting from the above mentioned findings of common sense and the predictable exigencies of the new informational era towards the new humanity (seen as a sum with infinite cultural valences and spread in an infinity of value individualities), exigencies which are not used only in the informational or postinfomational era, I consider that the assembly (both eclectics) of the juridical or normative representations and theories should be reconsidered and, possibly,

reformed, in order to be adapted to a permissive, generous, relational antropocentrism. If the humanity of classical Roman epoch found the necessary intellectual resources for the juridical integration of certain philosophical values by excellence, as well as the freedom or the willpower autonomy (*voluntas*), equity (*aequitas*) and good will (*bona - fides*), I think it is the high time to conceive and integrate juridical the supreme value regarding the human solidarity -- **UNCONDITIONED LOVE** -- and not only in the limited constraints of family relations (which, in fact, also in the classical Romanity found the famous expression *officium pietatis erga proximas*), but by extrapolation, to the whole human family. Should I also insist that "unconditioned love" should become a fundamental idea in the social law so that the birth of an individual could not open the traps of the social risks, the first of them being pauperity??? The society will become again, at its turn, protective and comprehensive, before showing itself punitive and apprehensive.

Which could be the fundamental co-ordinates of a new humanism or juridical antropocentrism?

The essential premise, from which we should start in approaching the conflictual phenomenon, is the human and social nature recognition as being, by excellence, conflictual natures.

The constatation *ex abrupto* of the conflictual character of human actions (therefore, on praxiological level) is not necessary unique and does not aim at exacerbated, eccentric forms, which are obvious in the quasi-totality of violence acts. The whole complex of factors that converge to the realisation of a human *genus (typus)* should be held in vue for the more pertinent analysis of an individual and social responsibility when a violent expression generated by a conflictual report appears.

A new finding from which we can start in the conflictual reports evaluation and of violent expression is that of exacerbation, in post-modernism, of identity crisis on individual but also social scale.

Another expression of identity crisis is the tendency of human groups configured around certain ethnical, professional, occupational criteria in general, or after physical qualities offered by sex, age, race etc., to solicit to legislative bodies the elaboration and the adoption of special protective norms. Either they are considered "privileges", or simple "protective" or "security" norms, these juridical norms will determine the appearance of a new and pernicious type of corporatism, will emphasise upon the divisions, the fractal states of society and they will prevent the free transgression of juridical status by individuals who are motivated and eager to assimilate and assume different identity criteria on a destiny or ontogenetic level.

The theory that we call of "relational identity criteria" starts from the fundamental premises of formal equality (*ex lege*) among all the individuals. Formal equality (*de jure*), at its turn, has its basis pn relational

anthropocentrism principle, in conventional spatio-temporal and axiological frames. In such a frame, each individual is recognised, a priori, the quality of “universe centre” (in an infinite universe, from a Pascalian ontic perspective, our axiom is thoroughly acceptable). Each individual is the universe centre.

Thus, the blood law (*jus sanguinis* -- fundamental criteria in ethnocentrism--) and territorial law (*jus soli* -- fundamental criteria for territorialists--) will evaluate towards the affirmation of a new cultural juridical model (*noosphere law* -- a new “blend” of the time, man becoming, more and more, a noesical human being--).

The law with a cultural vocation brings in the human reports' area an advantage of efficiency in the settling of social and individual conflicts by the fact it eliminates the natural pre-existent sources of certain conflicts (ethnics, autochthonism, migrationism, chaste spirit, corporatist or guild protectionism etc.).

This law model of *noosphere* supposes, among others, the non-restricted access to information and instruction and the affirmation of new kind of education and knowledge: education opens to adjustment and comparative knowledge. In this way, the juridical acculturation phenomenon will get new dimensions, which will facilitate the juridical integration of societies that share the same kinds of political, juridical, economical, cultural or quasi-similar or similar spiritual values.

The same paradigm, fundamented on the theory of relational identity criteria, requires the permanent affirmation of those 5 kinds of liberties that sketched, the communitary European construction: the right of free circulation of persons and ideas, the right of free circulation of goods, services and money.

It is also benefit, from the same perspective, the circumstantial reevaluation of ideas and marks with deep negative connotations and which, due to the artificial, fortuitous generalisations lead to distorted and vindictive social representations for the profilaxation of specific violencies.

The anathematization or collective stigmatization (in fact, neo-tribal) burden emotionally the latent conflictual predispositions of the representative on identity criteria and lead to the reformation (*forma mentis*) of the initial reparatory route circumscribed to the private revenge spiral. The collective incrimination and re-incrimination are, from a juridical psycho-sociology perspective, in teleological relations with the psychic complex which we could call “*frustration-identity-power*” and indirectly, it favours the thesis (of Hegelian and Nietzschean extraction) “the collective laws and responsibilities”.

The theory of relational identity criteria, a theory on which the model of *noesical law* or *noosphere law* is structured, brings a higher degree of permisivity and a relativization of the oppressing effect of punity fact (punity). The settling of punity on new cultural and informational grounds (where the

philosophy, the sociology of law and the fundamental human liberties have an important place), is, an imperative from an objective perspective in Time dimension, the informational time factor or “*noetical time*”. Consequently, *exempli gratia*, if, from a spiritual, cultural, informational perspective, a punishment consisting in freedom privation on a temporal-conventional snapshot for a year (just as a supposition), the applied punishments, at the beginning of this century, had at that time a frustrating value (let’s concede it) $n \times 1$, well, from the same perspective, the informational-cultural-temporal frustration value, *mutatis mutandis* in our contemporaneity, a value induced by the same punishment (that is, in the same temporal-conventional quantum) could be $n \times 10 \times 20$ ...

To transform the punishment from a reeducation factor into an ordinary instrument of social *vendetta*, cannot constitutes a favourable way of reequilibration of juridical conflictuality (even a violent one). The excessive incrimination and punity represent, on the contrary, cryptic signs of scepticism, nihilism, and sometimes, of cynicism, all of them being state facts.

In fact, the exacerbated or violent conflicts are themselves measures for the resentmental and frustrating liberation, due to a voluntarism stemmed in many interdictions. This does not represent, *ipso facto*, a libertine perspective, but also a reconsideration of the substantial and relational report: *ego-alterus sive ego-mundus*. Equilibrium rebuilding between the inside human universe (**infinite through valences**) and the universe of social deterioration (**infinite through relations**), among other measures, could, through the mentioned ways, attenuate the virulence of inter-human conflicts at a micro or macro-social scale.

The model we proposed, centred on the theory we called “*of relational identity criteria*” and which places **anthropocentrism** juridical punished on the basis of any normative-social construction have the mission to diminish into a reduced ideality, therefore in different forms of social pacification.

The reconsideration of certain substantial factors within the inter-personal and inter-group relations, as well as, time, knowledge, the approach of axiological criteria and juridical values, regarding the amelioration of human being and of communication among fellow creature represent, from the perspective of the mentioned, adjuvant, essential theory.

The heroes of former open conflicts will become the heroes of uninterrupted unceasing negotiations from the future. Their fundamental belief will be the human being, a creator of conflictual and juridical permissible human hypostasis but, towards a *maximus possibilum* of *noosphere*, not in the area of ontic, physical, material expression.

Thus, the individual, no matter he is a character of the juridical conflict, will be the happy captive of **noesical liberty**, this hypostasis not being treated as a contradiction *in terminis*, any longer.

GLOBALIZARE ȘI IDENTITATE ÎN ORIZONT CONTEMPORAN

Daniel Șandru

Ultima decadă a secolului al XX-lea aduce în atenție problema schimbării sociale și a diferitelor "tratative" pe care teoriile socio-istorice le poartă cu aceasta. Pare că schimbarea socială suportă un ritm accelerat, începând, mai ales, cu a doua jumătate a secolului nostru, când modernitatea se retrage în spatele cortinei, lăsând loc avansului postmodernității. Liniile de forță ale acesteia sunt însă moștenite, întrucât procesele specifice postmodernității au loc pe aceleași trei paliere: economic, politic și cultural. Spațiul deschis, "universal", în care se desfășoară aceste procese este, în perioada contemporană, unul global. Un nou concept se impune, așadar, începând cu mijlocul anilor '90, pentru a circumscrie un proces amplu, desfășurat pe cele trei niveluri amintite. Am numit, prin această succintă caracterizare, procesul **globalizării** societății.

Delimitarea contemporană a globalizării datorează foarte mult lui Roland Robertson, care definește procesul, din perspectiva teoriei sociale, astfel: "Globalizarea, conceptual, se referă atât la comprimarea lumii, cât și la intensificarea conștientizării lumii ca un întreg... atât la interdependențele globale concrete, cât și la conștiința asupra întregului global, în secolul al XX-lea"¹. Astfel definit, procesul globalizării presupune, deci, o ambivalență genuină, care are în vedere atât expansiunea societății la o scară globală, interdependențele economice, politice și culturale care rezultă din această expansiune, revirimentul tendințelor etnonaționaliste, cât și transferul acestor fenomene din planul empiric în cel al conștiinței. Mai mult decât atât, proiecția procesului globalizării în conștiință, realizată într-o manieră holistică, impune schimbări ireversibile în planul teoriei socio-istorice înseși. Astfel, noțiunea de **societate**, în sensul său "clasic", apare redundantă din perspectivă postmodernă, fiind considerată un concept totalizant. Globalizarea presupune, dimpotrivă, o logică fragmentară, pluralistă, în esență contradictorie², trecerea umanității la o condiție complexă, în care lumea însăși este reconstituită

ca un spațiu social în același timp unic și diversificat. Nu mai putem vorbi de societate - în sensul în care teoreticienii sociali ai modernității operaționalizau acest termen - în contextul în care lumea devine, irevocabil, pluralistă, fragmentată într-o mulțime de unități autonome, dar aflate în interrelații economice, politice și culturale.

Deși unele teorii recente sunt încă axate pe ideea unui sau mai multor centre de putere (precum este cazul concepției multi-centrice a lui Samuel Huntington), postmodernitatea impune o perspectivă non-centrică, care implică existența haosului mai degrabă decât a ordinii, în contextul globalizării.

Considerat a fi cel puțin contemporan cu modernitatea, și că punctul său de plecare (sau "faza germinală", în termenii lui Robertson³), poate fi regăsit în secolul al XVI-lea, procesul globalizării implică, mai întâi, o sistematizare economică, apoi relații internaționale între state, pe plan politic și, nu în ultimul rând, emergența unei **culturi** sau **conștiințe globale**⁴. Putem vorbi însă, într-o epocă a diversității și pluralismului axiologic, de o cultură proprie unei lumi văzută ca un spațiu global? Căci o cultură globală ar presupune, înainte de toate, cel puțin diminuarea importanței culturilor particulare și, prin aceasta, a identităților naționale. Teoretizările asupra acestui proces susțin că globalizarea economică se află în interconexiuni continue cu ceea ce poate fi numit globalizare politică și globalizare culturală. Aș sublinia însă că nu este vorba de o interdependență necesară. În acest sens, putem conveni că globalizarea economică nu mai poate fi pusă sub semnul întrebării, de vreme ce organisme internaționale precum Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional reglează piața financiară mondială, alături, desigur, de diverse companii multi și transnaționale. Aceasta înseamnă că, la nivel global, relațiile economice nu se mai înscriu în cadrul internaționalismului - sau, cel puțin, nu cele mai importante, cele care afectează state, grupuri de state sau regiuni diverse - ci în contextul transnaționalismului. Iar relațiile economice transnaționale sunt înțelese ca reprezentând acele "interacțiuni obișnuite care depășesc granițele naționale, în care cel puțin un actor este non-etatic sau nu operează în numele unui guvern național sau al unei organizații interguvernamentale"⁵. Aprecierea că globalizarea economică implică în mod necesar globalizarea politică și culturală ne-ar deplasa, fără doar și poate, pe terenul mișcător al istoricismului, așa cum a fost acesta înțeles de Karl Popper. În acest context, procesul globalizării s-ar apropia mai mult de imaginea unui proiect de inginerie socială decât

de aceea a unei dezvoltări dialectice contingente. Or, pentru a rămâne în spațiul contingenței, trebuie să apelăm la o distincție conceptuală, aceea dintre termenii **interconexiune** și **interdependență**. Astfel, în timp ce ultimul termen ar implica o condiție de vulnerabilitate mutuală între evenimentele economice, pe de o parte, și cele politice și culturale, pe de altă parte, noțiunea de interconexiune este sinonimă cu aceea de globalizare⁶. Așadar, între globalizarea economică, cea politică și cea culturală există interconexiuni reciproce, care au loc în cadrul a ceea ce aș numi **procesul dialectic al globalizării**.

Există, totuși, în afara globalizării economice, o globalizare politică și una culturală? Cu alte cuvinte, înseamnă apariția ideii de **piață globală** și a relațiilor economice multi și transnaționale transcenderea identității culturale specifice statului național și, mai mult decât atât, emergența unei culturi globale? Sunt întrebări la care voi încerca să răspund în cele ce urmează.

Mă voi concentra, deci, asupra ideii de cultură globală, subîntinsă procesului de globalizare culturală, întrucât consider că acest din urmă proces sugerează o interconectare complexă cu cel al globalizării economice, dată fiind sintagma de **cultură globală consumatoristă**. Dar este posibilă emergența unei astfel de culturi la nivel global? Un scurt excurs istoric ne prezintă sistemul mondial de dinainte de 1945 drept unul în care unitatea de bază era exprimată de statul național. Dincolo de acesta, ideea culturii (*y compris* identității) naționale părea a fi scopul final al umanității⁷. Perioada postbelică este una în care ia naștere ceea ce mai este numit încă **imperialism cultural**, și care iradia dinspre două blocuri de putere și în două câmpuri ideologice diferite: cel capitalist, de factură americană, și cel sovietic. Între acestea, europenismul se dorea a fi o "a treia cale". În fapt, ceea ce, cu obstinație, încercau să rezolve ambele tipuri de imperialism era problema unei alternative la cultura națională. Când vorbim de imperialism, trebuie să avem în atenție deosebirea principială dintre cel propriu epocii coloniale, care era unul național, și cel specific perioadei postbelice, care este, prin excelență, unul universal⁸. S-ar părea, deci, că o cultură globală poate fi construită pe ruinele acestui imperialism, de vreme ce aceasta urmărește, în esență, aproape același scop: ideea de cultură globală se dorește a fi o alternativă la cea de cultură națională, a cărei structură a rezistat neschimbată până în postmodernitate, în ciuda tuturor influențelor. De aceea, astăzi ea continuă să definească, la modul general, ceea ce înțelegem prin sintagma de **identitate națională**. Dacă ar

fi să fac o paralelă între Vestul și Estul european, în privința rezistenței, mai mult sau mai puțin reușită, a ideii de cultură națională, în fața imperialismului de ambele tipuri, aș spune că: în vreme ce culturile naționale ale Europei occidentale au rezistat imperialismului american tocmai datorită faptului că ideea statului național e o componentă forte a europenismului, o valoare proprie acestei “căi de mijloc”; în Europa “sovietizată”, rezistența culturilor și, prin aceasta, a identităților naționale, suportă cel puțin două argumente:

1. **argumentul istoric**, ce are în vedere rezistența la rusificarea forțată impusă de Moscova, prin păstrarea credințelor, memoriei și valorilor comune, deci a culturii naționale și, prin aceasta, a identității, dar și prin resurgența naționalismului ca ideologie comunitară, sub influența comunismelor locale;

2. **argumentul confesional (religios)**, care urmărește să impună ideea unei rezistențe a culturii naționale sprijinită de religie. În particular, țările de confesiune ortodoxă, înglobate sistemului comunist coordonat de Moscova, și-au menținut identitatea națională în fața imperialismului sovietic și datorită principiului unității în diversitate specific acestei confesiuni, conform căruia celebrarea liturgică trebuie să se adapteze specificului național, în cadrul căruia un loc privilegiat îl deține limba.

Așadar, atât în Europa Occidentală, cât și în zona Sud-Est Europeană, cultura națională este prezentă, iar emergența unei culturi globale ar însemna transcenderea a ceea ce aceasta, alături de identitatea culturală specifică, particularizează. Care ar fi baza pe care se poate construi această cultură globală, ca alternativă la diferitele culturi naționale? Plecând de la existența relațiilor economice globale, o cultură globală ar putea avea ca fundament prezența unui sistem interdependent de comunicații, ce ar acționa ca un **mediu tehnic**, peste care s-ar suprapune alte niveluri, între care cel mai important mi se pare a fi ceea ce Anthony Smith numește **nivelul “hibridizării”**, constituit din îmbinarea unor motive culturale și identitare diferite, motive care, prin această hibridizare, devin de-naționalizate⁹. Un rol important în constituirea acestui nivel al culturii globale îl deține **aspectul etnic** al procesului globalizării, ce presupune transmutarea diferitelor valori culturale dintr-o parte în alta a globului, care e favorizată nu doar de mediul tehnic amintit mai sus (și a cărei expresie proprie o constituie tehnicile care fac posibilă comunicarea de masă), ci și de veritabilul flux uman specific unei lumi de-teritorializate¹⁰.

Se poate remarca faptul că mediul tehnic aflat la baza culturii globale presupune faptul că aceasta, chiar și în cazul în care ar fi posibilă, ar suferi condiția artificialului. Nu doar mediul tehnic al sistemului de comunicații globale îndreptățește această concluzie intermediară, ci și ideea relevantă de nivelul hibridizării, care presupune o combinație între elemente diverse ale diferitelor culturi naționale participante la sistemul mondial. Or, această hibridizare este, prin excelență, o creație artificială. Mai mult, globalizarea culturală, acest Leviathan postmodern, afectează nu atât condițiile fizice specifice dezvoltării diferitelor identități naționale, ci și cele care pot fi numite, într-un sens mai larg, ontologice. Deși nașterea sa nu depinde în mod necesar de limite spațio-temporale, o anumită cultură națională devine, cu timpul, circumscrisă acestora; în interiorul lor, cultura națională creează și delimitează, în același timp, și un anumit tip de identitate comunitară.

În momentul când o națiune, conștientă de sine, se autonomizează în granițele unui stat național, cultura națională, ca și identitatea pe care aceasta o definește, devin încadrate spațial și temporal. Alături de capacitatea de a-și gestiona resursele proprii și de aceea de a purta războaie, una dintre condițiile necesare apariției statului național a fost aceea a unei poziții relativ protejate în spațiu și timp. Procesul globalizării impune însă o nouă provocare spațio-temporalității atribuită de obicei oricărei comunități naționale, o provocare ce afectează nu doar siguranța sa fizică, ci și securitatea sa ontologică¹¹.

Această provocare "globalizantă" constă în ceea ce unii autori au numit fie **distanțiere spațio-temporală** (*time-space distancing*)¹², fie **comprimare spațio-temporală** (*time-space compression*)¹³. Prima sintagmă are în atenție faptul că, întrucât globalizarea poate fi considerată una dintre cele mai vizibile consecințe ale modernității, este un proces care implică o profundă reordonare a timpului și spațiului în viața socială.

Dezvoltarea rețelelor globale de comunicare (mediu tehnic, după cum am amintit mai sus, al globalizării culturale), dar și sistemele globale de producție și schimb, specifice procesului de globalizare economică, diminuează importanța circumstanțelor locale asupra vieții unei comunități. În acest sens, devine de înțeles faptul că, de exemplu, locurile de muncă ale minerilor din Scoția pot deveni mai dependente de deciziile pe piața globală, legate de prețurile la cărbune ale companiilor din Australia sau Africa de Sud, decât de deciziile managerilor locali¹⁴. Astfel încât, cetățenii unui anumit stat ar putea deveni din ce în ce mai puțin afectați de

experiențele care le asigură comuniunea, iar identitatea lor colectivă ar putea să fie influențată de experiențele globale. Comprimarea spațio-temporală are o conotație geografică mult mai accentuată decât sintagma folosită de Giddens, fără a-și pierde, însă, coloratura socio-istorică. Procesul globalizării impune o presiune temporală asupra spațialității, iar acest lucru se realizează tot prin intermediul sistemelor globale de comunicare, astfel încât oameni aparținând unor țări diferite ajung să împărtășească anumite valori și să trăiască în comun anumite evenimente. Deși abordările lor teoretice asupra globalizării sunt foarte diferite, distanțierea spațio-temporală a lui Giddens și comprimarea spațio-temporală a lui Harvey au multe elemente comune. În timp ce Giddens sugerează faptul că distanța spațio-temporală nu afectează interrelațiile dintre evenimente diferite, ci le accentuează, ca urmare a procesului de globalizare, Harvey descrie mai clar condițiile în care această interdependență are loc. Este de reținut, cred, schimbarea condiției nu doar fizice, ci și ontologice, a culturilor particulare și a identităților pe care acestea le definesc, și care se datorează acestor procese care au loc în cadrul dialectic al globalizării. Și totuși, această realitate tot mai prezentă nu demonstrează că emergența unei culturi globale și transcenderea celor naționale ar fi inevitabilă. Aceasta deoarece o cultură globală trebuie să rezolve problema artificialității sale constitutive.

Deși având vocație universală, cultura globală este una difuză în spațiu, după cum este lipsită de un trecut puternic înrădăcinat, dată fiind tocmai artificialitatea de care este marcată. Vorbim, de fapt, despre o construcție culturală, care nu poate defini nici un tip de identitate. Consider că, în esență, ceea ce am putea numi astăzi cultură globală este o construcție difuză în spațiu, deși rapid transmisibilă în timp, care nu face altceva decât să ofere niște soluții tehnice la problemele tehnice generate de procesul globalizării. Ca atare, caracteristicile unei astfel de culturi ar fi următoarele: *eclectism*, *universalism*, *atemporalitate* (în sensul lipsei de istorie), *tehnicism*¹⁵. Spre deosebire de cultura globală care, indirect, atentează la **securitatea ontologică** a culturilor particulare, naționale - ce presupun, și ele, o identitate culturală colectivă, însă relativ delimitată și stabilă în spațiu și timp - acestea din urmă se caracterizează prin *particularism*, *temporalitate* și *expresivitate*. Acestea conțin anumite sentimente și valori cu privire la sensul continuității unei anumite comunități umane, a memoriilor sale împărtășite, precum și a destinului său comun¹⁶. Identitatea nu poate fi definită structural sau sistemic, ci

doar în termenii unor sentimente subiective. Identitatea națională este una colectivă; ea este însă una dintre multiplele identități pe care o comunitate și le poate asuma. Pentru că o identitate colectivă, analizată din perspectivă generală, poate să existe în funcție de o regiune, națiune, etnicitate, religie sau cultură, fiecare dintre acestea răspunzând unui înțeles complex și uneori ambiguu, depinzând de anumite circumstanțe¹⁷. Se observă, așadar, că și o identitate colectivă, precum cea națională, este marcată de eclecticism, așa cum se întâmplă și în cazul identității globale, pe care ar defini-o o eventuală cultură globală. Cu toate acestea, trebuie subliniat aici că eclecticismul unei astfel de identități operează în interiorul unor constrângeri culturale stricte¹⁸, care țin tocmai de condițiile specifice unei culturi naționale, menționate mai sus.

Desigur că o cultură globală, aflată în interconexiuni strânse cu procesele de globalizare economică și politică, poate fi construită. Dar, tocmai pentru că poate fi construită, ea rămâne în condiția artificiei. Aceeași condiție este valabilă și pentru o emergentă identitate globală, întrucât nu există o memorie a lumii care ar putea uni, din perspectivă istorico-temporală, umanitatea¹⁹. Încercarea de a construi o cultură și, pe baza acesteia, o identitate globală, readuce în atenție dinamica internă (dialectică) a procesului globalizării. Comunitățile cele mai diferite, fie ele state naționale sau grupuri etnice, reacționează prompt la tendința de impunere a unei culturi și identități globale. Spiritul identitar național rămâne activ în cele mai multe dintre acestea, iar această tendință de opoziție mutuală este parte integrantă a însuși procesului de globalizare.

Culturi naționale diverse reacționează în mod diferit la presiunea culturală la care sunt supuse. Tocmai de aceea, teoria socială a globalizării susține că acest proces nu implică în mod necesar omogenizarea și integrarea. Globalizarea implică, totuși, interdependență și de-teritorializare. La aceste tendințe globalizante sunt posibile cel puțin două tipuri de *feed-back* din partea culturilor naționale²⁰:

1. **translarea**, care reprezintă un răspuns sincretic prin care grupurile etnice ce-și asumă mai mult decât o singură identitate încearcă să dezvolte noi forme de expresie, în întregime separate de originile lor;

2. **tradiția**, care presupune resurgența naționalismului, dar și a unei forme mai violente a acestuia, fundamentalismul etnic, în esență o încercare de a redescoperi originile uitate ale unui grup etnic, proprii istoriei sale.

Consider că prima tendință se subîntinde de fapt procesului de globalizare culturală, fiind prezentă mai ales în statele aflate într-un proces de **globalizare activă** din punct de vedere economic și politic. Prin sintagma de globalizare activă, înțeleg un proces care presupune relații ce se stabilesc în mod biunivoc, între state sau grupuri de state care dețin relativ aceeași putere economică, politică sau culturală. În opinia mea, nu este esențial, pentru ca astfel de relații biunivoce să se producă, ca statele între care ele se stabilesc să fie egale exclusiv în privința puterii economice. Dimpotrivă, cred că influența economică a unui anumit stat poate fi contrabalansată de influența politică sau culturală a altui stat.

Cea de a doua tendință este una opusă globalizării culturale, specifică acelor state sau grupuri de state care sunt integrate într-un proces de **globalizare pasivă**. Această din urmă sintagmă delimitează existența - în cadrul procesului globalizării - unor relații univoce între state sau grupuri de state între care există vizibile diferențe de natură economică, politică sau culturală. Apare astfel discrepanța între statele sau grupurile de state care impun anumite valori și cele care nu pot face altceva decât să recepteze aceste valori. Cred că tocmai acestea din urmă sunt cele mai permissive la renașterea, în cadrul lor, a tendințelor naționaliste sau fundamentaliste.

Se pare că, într-adevăr, cultura globală își poate găsi resurse de dezvoltare doar în mod artificial, astfel încât "dificultatea centrală în orice proiect de construcție a identității globale și, așadar, a unei culturi globale, este aceea că identitatea colectivă, ca și imageria sau cultura, este întotdeauna specifică, din punct de vedere istoric, întrucât se bazează pe memorii împărtășite și pe un sens al continuității dintre generații"²¹.

În final, trebuie să subliniez că înțelegerea procesului globalizării, cu toate consecințele pe care le implică în plan local, regional sau global, nu presupune tratarea sa într-o manieră maniheistă. Nu este scopul acestui studiu acela de a demonstra că procesul globalizării are consecințe bune sau rele. Dimpotrivă, am fost interesat să descriu mecanismele de rezistență ale identității comunitare în condițiile unei lumi postmoderne care pare să impună, din ce în ce mai mult, condiția umană globală.

- 1 R. Robertson, citat în Waters. M., *Globalization*, Routledge, London, 1995, p. 41.
- 2 Cf. A. McGrew, *A Global Society?*, în Hall, Held, McGrew (eds.), *Modernity and Its Future*, The Open University, Cambridge, 1992, p. 97.
- 3 Cf. Roland Robertson, *Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, pp. 15-30.
- 4 Vezi M. Waters, *op. cit.*, p. 62.
- 5 Cf. Th. Risse-Kappen, *Bringing Transnational Relations Back In. Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, p. 3.
- 6 A. McGrew, *op. cit.*, p. 94.
- 7 Cf. A. D. Smith, *Towards a Global Culture?*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, p. 172.
- 8 Idem, p. 175.
- 9 *Ibidem*, p. 176.
- 10 Vezi, în acest sens, atât A. Appadurai, *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, p. 297, cât și M. Waters, *op. cit.*, p. 126.
- 11 Cf. A. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Macmillan Press Ltd., London, 1995, p. 194.
- 12 Idem, p. 4.
- 13 Cf. D. Harvey, citat în A. McGrew, *op. cit.*, p. 67.
- 14 A. McGrew, *op. cit.*, p. 66.
- 15 Cf. A. D. Smith, *op. cit.*, p. 178.
- 16 Idem, p. 179.
- 17 Cf. K. von Benda-Beckmann & M. Verkuyten (eds.), *Nationalism, Ethnicity and Cultural Identity in Europe*, European Research Centre On Migration and Ethnic Relations, Utrecht University, Utrecht, 1995, p. 15.
- 18 Cf. A. D. Smith, *op. cit.*, p. 178.
- 19 Idem, p. 180.
- 20 Cf. Hall, citat în M. Waters, *op. cit.*, pp. 136-137.

DILEME IDENTITARE ÎN ISTORIOGRAFIA PERIOADEI 1954-1964

Andi Mihalache

Depășind etapa maniheismului absolut, urmașii lui Stalin – în primul rând, N.S. Hrușciov – au încercat o nouă strategie de abordare a “războiului rece”, axată pe ideea că cele două sisteme, deși incompatibile doctrinar, ar putea coexista în mod pașnic, cu minime concesii, care nu le-ar periclita esența constitutivă. “Coexistența” nu însemna, se înțelege, sfârșitul “conflictului”, ci doar înlocuirea ideii de “război” cu cea de “competiție”.

În intervalul 1954-1957 întrevădem semnele unei relaxări menținute cu grijă în stadiul incipienței. O măsură liberalizantă era secondată, de obicei, de o alta, într-un alt registru și, aparent, fără vreo legătură directă cu prima, dar care anihila, *à la longue*, efectele celei dintâi. Comparativ cu perioada precedentă și cu cea care avea să debuteze în 1958, observăm totuși o predispoziție la dialog și câteva concesii de ordin ideologic. Au contribuit în acest sens “spiritul” Genevei (iulie 1955), Congresul al II-lea al P.M.R. (decembrie 1955), Congresul al XX-lea al P.C.U.S. (februarie 1956) și, nu în ultimul rând, evenimentele din Ungaria (octombrie 1956). Din punct de vedere istoriografic, timida relaxare a acestor ani s-a regăsit într-un discurs care *evita* imprecățiile antioccidentale și încerca să relativizeze – cât mai puțin provocator – sovietomania.

Începând cu 1954 observăm primele semne ale “reconsiderării” lozincilor de până atunci. De exemplu, sub semnătura lui G. Vaida apărea articolul *Lenin și coexistența pașnică între cele două sisteme – sistemul socialist și cel capitalist*¹. Din punctul de vedere al argumentației, autorul se sprijinea pe similitudinea dintre două mari momente ale istoriei sovietice și pe rolul predictiv al analogiei: aceleași premise ar determina, teoretic, același deznodământ. După înfrângerea intervenției străine din 1921, Lenin se autoliniștea, așadar, vorbind despre echilibrul stabilit între cele două “lumi”. Reactualizarea celor propuse de marele Ilici sub forma

“coexistenței pașnice” viza, în fond, aceleași obiective: menținerea *status quo*-ului, a teritoriilor anexate după 1945. Posibilitatea conviețuirii se întemeia pe faptul că mișcarea anticolonială din acel timp era percepută ca o împlinire a previziunilor catastrofiste pe care Lenin le formulase în privința Occidentului². Altfel spus, Moscova se preleva acum de generozitatea învingătorului.

Vechile motive “antiimperialiste” coabitează cu o serie de idei – inacceptabile până nu demult – conforme “noului curs”. Gheorghiu-Dej ocolea modificările doctrinare prea bruște, susceptibile să insinueze că, în trecut, partidul ar fi greșit “calea”. Astfel, restrângerea registrului antioccidental în istoriografie – adaptată, pe cât posibil, “dezghețului” – era echilibrată de un slavofilism conștiincios, menit să perpetueze vulgata stalinistă. Chiar în 1954, făcând bilanțul celor zece ani de istoriografie “progresistă”, V. Chereșteșiu și E. Stănescu recunoșteau că manualul lui Roller ar fi avut drept scop să reliefeze tradițiile comune românilor și rușilor, să evidențieze “comunitatea de existență istorică a popoarelor din centrul și răsăritul Europei”³.

În 1948, spre a-și menaja prejudecățile, regimul de la București se autoizola prin denunțarea, printre altele, a acordului cultural româno-francez din 1939. Acum însă, mai mult *antiimperialist* și mai puțin *antioccidental*, discursul de tip jdanovist era coborât spre condiția de superstiție. “Reabilitarea” Franței era încredințată lui M. Ralea care, plecând de la sensul stalinist al conceptului de națiune, îi elogia istoria în termeni greu de acceptat până atunci: “Puține țări, în tot trecutul lor au dovedit o conștiință națională mai trează, mai conștientă decât Franța”⁴. Acest surprinzător panegiric nu era tocmai dezinteresat ci, dimpotrivă, avea un pronunțat caracter propagandistic. Faptul că Franța făcea o chestiune de onoare din a se opune atât integrării “atlantice” a R.F.G.-ului, cât și creării unei armate europene sub comandă americană, corespundea în mare măsură intereselor sovietice. Acesta era principalul motiv pentru care atitudinea franceză este interpretată de Ralea drept o manifestare “plenară” a conștiinței naționale⁵. El îi caută antecedente spre a le aduce “la zi”, într-un discurs menținut, previzibil, în limitele reportajului politic. În același timp, luând în discuție, nu întâmplător, o țară latină, Ralea se subsuma unei campanii propagandistice utile nu doar intereselor generale ale blocului socialist, ci și încercărilor de a schița “calea proprie” spre comunism: o restrânsă deschidere spre Vest, care să atenueze sufocanta prietenie cu U.R.S.S. Afirmațiile lui Ralea sunt

simptomatice pentru o politică pe care P.M.R. o va relua abia în anii '60, când redescoperirea latinității a premers progresiva reaşezare a raporturilor româno-sovietice. Putem remarca de pe acum – este adevărat, doar episodic – propensiunea “iconoclastă” a unor istorici, reafirmată decisiv abia în deceniul următor. Ofensiva armatei sovietice din august 1944 este înfăţişată uneori mai mult ca un cadru propice – “a contribuit la...”, “a creat o situație favorabilă...” – pentru ca gestul hotărâtor și, în același timp legitimant să revină grupării “interne” a P.C.R.-ului, patronată de Gheorghe Gheorghiu-Dej⁶. Supradimensionând factorul “intern” – cu alte cuvinte militanți comuniști rămași în țară pe durata războiului – mitografii lui Dej se arătau a fi, deopotrivă, patrioți și buni marxiști. Esența acestei maniere de interpretare stătea în încercarea P.M.R. de a se constitui, mai ales după Congresul XX al P.C.U.S., într-o sursă de legitimitate suficientă sieși.

Deși scade sensibil ca intensitate și frecvență, motivul antioccidental se menține în ideea că eventualele schimbări în nucleul hegemon de la Moscova sau în strategia “războiului rece” să nu-i surprindă pe stalinistii români în postura fatală a unor “nealiniați” Critica “normandismului” – adică a aportului viking la întemeierea statelor medievale rusești – rămâne în actualitate, la fel ca și binecunoscuta teorie a *condominium*-lui româno-slav pe teritoriul țării noastre⁷. Punctele nevralgice din istoria relațiilor româno-ruse fie că nu suferă modificări interpretative, fie că sunt trecute, în continuare, sub tăcere⁸.

Aspectele *moderate* ale discursului istoriografic certifică existența unor tendințe divergente în interiorul nomenclaturii românești, confirmate de altfel de îndepărtarea lui Roller de la conducerea Academiei și de excluderea lui din rândurile delegației plecate la Congresul istoricilor de la Roma (1955). Etnicizarea politicii “la vârf” se făcea simțită în domeniul istoriografic, deocamdată mai mult la nivel organizatoric și mai puțin în registrul doctrinar.

Până nu demult, internaționalismul proletar – impus drept criteriu evaluativ și în istoriografie – determina condamnarea lipsei de conștiință revoluționară a fruntașilor ardeleni de la 1848, în special a lui Avram Iancu și a lui Simion Bărnuțiu. Discursul rollerian criticase în bloc burghezia acelor timpuri, acuzând-o de “naționalism șovin”, de trădarea idealurilor pașoptiste și de pactizare cu Austria. În anii 1954-1957 au fost totuși, posibile unele intervenții - mai echilibrate - pe această temă, nuanțările fiind ușor reperabile: “Majoritatea covârșitoare a intelectualilor

români din Ardeal – observa Victor Chereșteșiu – a primit cu însuflețire știrea sosită din Pesta despre proclamarea din 15 martie a celor 12 puncte revoluționare”⁹. Era deci, absolută de păcatul naționalismului cea mai mare parte a revoluționarilor transilvăneni. Pactul cu Viena ar fi fost făcut – în opinia lui Chereșteșiu – doar de “o mică parte a burgheziei române, cei câțiva ofițeri români din armata imperială, funcționari români care își așteptau ascensiunea lor de la Viena...”¹⁰.

Prioritățile momentului – destinderea relațiilor cu Occidentul și reconcilierea cu Iugoslavia lui Tito, – se resfrâng și în atenuarea comentariilor privitoare la așa-zisa complicitate dintre Belgrad și “lagărul” capitalist. Sunt suficiente articole care, deși antioccidentale în intenția comunicată de titlu, păstrează un conținut mai echilibrat, mai detașat de vechile fobii. Era momentul unor retrospective asupra istoriei Balcanilor, asupra elementelor care putea să apropie România de Iugoslavia, să facă uitată ostilitatea de până atunci. Astfel, în ceea ce privește *Regimul semicolonial al Dunării impus de anglo-francezi*, N. Fotino sublinia faptul că “... țările riverane dar și Germania, Austria, Cehoslovacia se raliază punctului de vedere britanic. Potrivnice nu rămân decât Iugoslavia și România”¹¹. Supusă până nu demult exercițiilor demonizante ale propagandei comuniste, Iugoslavia este reabilitată în plan istoriografic cu atât mai prudent, cu cât zelul antititoist al românilor fusese greu de egalat. Noul discurs istoriografic trebuia să evite un contrast violent cu perioada 1948-1953, tocmai spre a nu periclita autoritatea lui Dej.

În contextul conciliatorist al Conferinței de la Geneva (iulie, 1955) istoricul de dincolo de Elba nu mai era, pentru moment, un dușman de clasă, ci un coleg de breaslă și, în anumite limite, un partener de dialog. Opinia lui era consemnată într-un stil aproape neutru, inventariată fără etichetările de altădată. Participarea românească la Congresul istoricilor de la Roma era un semn că afirmarea internațională, receptarea externă a istoriografiei noastre începea să conteze. O perspectivă generală asupra tendințelor prezente în istoriografia mondială a anilor '50 era oferită istoricilor români prin traducerea unui articol din italiană aparținând lui Gastone Manacorda, *Curențele istoriografiei contemporane la Congresul al X-lea al științelor istorice*, publicat la Roma în revista “Rinascita”, 9/1955. Fără a încerca o concluzie – care ar fi presupus criticarea istoriografiei marxiste – autorul forma câteva sugestii comparative, mulțumindu-se doar să inventarieze divergențele celor două “școli”

istoriografice. Actualitatea politică, a “războiului rece” cu precădere, nu întârzia să se facă simțită. Manacorda considera că participarea istoricilor socialiști “nu a fost numai un eveniment politic care a contribuit la consolidarea așa-numitului «spirit al Genevei», ci a lărgit și a îmbogățit conținutul dezbaterilor”¹².

Cea mai bună dovadă a adaptării *ad hoc* la cerințele “coexistenței pașnice” ar fi teoretizarea – cu prilejul Congresului al II-lea al P.M.R. (decembrie, 1955) – celor două etape ale revoluției socialiste în România: prima, având un caracter “agrar antifeudal, burghezo-democratic și antiimperialist”; a doua, o etapă pașnică, a revoluției socialiste propriu-zise¹³. Importanța acestei periodizări consta într-o altă percepere a istoriografiei “burgheze” care, acum, nu mai era, în mod necesar, complicea imperialismului: “știința istoriei din R.P.R. are misiunea nobilă de a reconsidera în mod critic moștenirea istoriografică din trecut”¹⁴. Limitele vechii istoriografii nu erau cele ale *clasei* pe care ar fi slujit-o – așa cum considera Mihail Roller –, ci sînt înțelese ca fiind ale *epocii*. Schimbările s-au menținut însă la nivelul generalului-valabil, al declarațiilor de bune intenții: “un climat favorabil luptei de opinii”, eliminarea urmărilor “dogmatismului și bucherismului”¹⁵ etc. Discursul istoric se vedea, în continuare, tributar conjuncturii. Istoria bunelor relații româno-ungare era încredințată – după evenimentele din Ungaria, unde lozincile antiromânești nu au lipsit – unor istorici maghiari de la noi și de dincolo de Tisa, însărcinați să garanteze, ca de obicei, la nivelul cuvintelor, prietenia tradițională dintre cele două popoare, acum înfrățite întru internaționalism. La fel, în legătură cu criza Suezului, se dădea atenție istoriei colonialismului și mai ales relațiilor româno-egiptene¹⁶. Divergențele de opinii erau posibile cu toate că ultimul cuvânt – în plan editorial, se înțelege – îl aveau istoricii “ortodocși”. De altfel, protagoniștii acestei perioade de *relache* ideologic aveau să fie victimele noilor represiuni antiintelectuale, declanșate în 1958.

Defensiva ideologică a anilor 1954-1957 trebuie înțeleasă mai ales în contextul evenimentelor din Ungaria și din URSS sau, mai corect spus, al semnificațiilor acestora. Pasivitatea Occidentului era interpretată de Moscova drept o recunoaștere definitivă a *status-quo*-ului¹⁷. De aceea, contramitologia formulată pentru a combate mitul Salvatorului occidental își pierdea utilitatea¹⁸. Vechile epitete s-au păstrat mai mult simbolic, spre a nu se crede cumva că partidul greșise sau că pericolul era definitiv înlăturat. Astfel, în perioada 1956-1957 politica de “bloc” – reflectată și

în istoriografie – se mărginea doar la atașamentul față de Uniunea Sovietică și de istoria acesteia.

Conferința de la Moscova (14-16 noiembrie 1957) marca întoarcerea la strategia “clasă contra clasă”, “lagăr contra lagăr” din anii 1947-1953. Cu această ocazie s-a insistat asupra “luptei contra dușmanului intern” și asupra consolidării statului proletar. Războiul nu era inevitabil, dar se aprecia că atâta timp cât imperialismul există, există și pericolul războiului.

În anul care urma, consecințele nu s-au lăsat așteptate: revenirea la vechiul sectarism prin redeschiderea problemei berlineze; la noi, retragerea trupelor sovietice din România, însoțită de o zeloasă campanie de teroare ideologică, menită să îl asigure pe Hrușciov de soliditatea “democrației-populare” de la vest de Prut. Epurările începute în 1958 – sub acuzația de a fi “necorespunzător”, “neadaptat ideologic”, “revizionist” – exprimau mai degrabă nemulțumirea regimului față de elita intelectuală creată de el însuși¹⁹. Era o privire critică asupra nivelului atins în transformarea socialistă a societății românești, într-un moment de trecere de la rigida aplicare a modelului sovietic la incipiența, bine disimulată, a unei linii “propriei”.

La 13 septembrie 1958 se întrunea noul colegiu de redacție al revistei “Studii” cu Petre Constantinescu-Iași în calitate de director. În condițiile noului purism ideologic această reorganizare avea drept pretext “serioasele greșeli de orientare științifică și ideologică constatate în ultimul timp în unele publicații de istorie”²⁰. De la “orizontalitatea” interpretărilor dualiste și moralizatoare, se mergea spre “verticalitatea” structurilor sociale, a tensiunilor de această natură. Accentele interpretării se mută de la viziunea global-maniheeană a jdanovismului (antioccidentalism și prosovietism), la analiza structurală a sociologiei marxiste. “Clasa” era impusă ca reper absolut al oricărui act interpretativ. Era o perspectivă punitivă a istoriografiei “democrat-populare”, prilejuită de noile lozinci: lupta contra “formalismului” și necesitatea unui salt calitativ în pregătirea ideologică. Noua echipă redacțională a revistei “Studii” trebuia “să întărească și să dezvolte caracterul ideologic-combativ al materialelor care apar în revistă. Nu e însă destul ca revista să publice lucrări științifice (...) ci trebuie să publice cât mai multe materiale ideologice”²¹.

Întrucât surprinzătoarele volute ale “războiului rece” nu îndemnaseră la evaluări prea tranșante în ceea ce privește Occidentul și istoria lumii,

abia la 1 ianuarie 1957 luase ființă o nouă secție a Institutului de Istorie din București, cea de Istorie universală²². În același timp, istoriografia trebuia să salveze aparența bunelor relații cu Uniunea Sovietică. Astfel, exuberanta slavomanie din anii 1948-1953 era menținută, dar restrânsă la un *filosovietism* prevenitor, redus mai mult la istoria contemporană. Istoria acestui secol debuta în 1917 și avea drept cadru preexistent Rusia bolșevică, în jurul căreia se organiza întreaga desfășurare istorică. La sesiunea științifică dedicată celei de a 15-a aniversări a evenimentelor de la 23 august 1944 au prevalat vorbitori – de felul lui Gh. Zaharia – care luau “atitudine hotărâtă, demonstrând cu evidență zdrobitoare, împotriva calomniatorilor revizionști care încearcă să minimalizeze rolul armatei sovietice, armată eliberatoare a popoarelor cotoprite de fasciști, factor de seamă, hotărâtor în zdrobirea trupelor hitleriste”²³. Din acest fragment al dării de seamă transpare existența unor reticențe față de cultul “marelui prieten” de la Răsărit. Erau tendințe care minimalizau sovieto-centrismul, coborându-l, de la statutul unui motiv istoriografic omniprezent și obligatoriu, spre condiția mai modestă a *unei orientări* privilegiate încă de oficialități. Adeziunea față de politica și cultura promovată față de Moscova nu mai era, în mod obligatoriu, complementară cu atitudinea antioccidentală. Rostul acestei fidelități – un *alibi* ideologic și nimic mai mult – stătea în dorința de a nu trezi Kremlinului vreo suspiciune care să provoace remanieri “la vârf” în cadrul P.M.R. Prezența lui Hrusciiov la Congresul III al partidului (iunie, 1959) era un serios impuls în acest sens. Cu acest prilej, Dej recunoștea că “Istoria României trebuie studiată și prezentată în lucrări de înaltă ținută științifică nu ca ceva izolat, ci ca o parte constitutivă a istoriei Europei, a istoriei universale”²⁴. Astfel, atitudinea sicofantă față de istoria și valorile Uniunii Sovietice mai păstrează încă “prima pagină” și are încă ultimul cuvânt într-o dispută, deși se acceptau deja nuanțări plasate, pentru început, sub garanția citatelor din “clasici”.

Asemenea stări de lucru au ieșit în evidență cu prilejul dezbaterilor legate de pregătirea Tratatului de istorie a României. În discuțiile referitoare la primul tom al acestei lucrări, Daicoviciu își permitea o referire comparativă, odinioară respinsă ca fiind “cosmopolită”: “ruralizarea și trecerea la păstorit în provinciile romane nu este un fenomen izolat, propriu numai Daciei. Fenomenul s-a produs cu aceeași intensitate și în alte regiuni cum sunt: Galia, Africa de Nord și Spania”²⁵. Roller prescrisese timp de câțiva ani rolul negativ al cuceririi romane și

Daicoviciu se numărase printre conformiști. Coordonând însă volumul I al Tratatului, apărut în 1960, opinia sa era diametral opusă, descoperind că ocupația română “nu a avut un caracter destructiv. Dimpotrivă, epoca stăpânirii romane în Dacia a însemnat, fără îndoială, un progres din punct de vedere al evoluției generale a societății față de epoca precedentă”²⁶. În ceea ce privește Evul Mediu, polemicile au fost mult mai aprinse, datorită opiniilor diferite pe care istoricii le aveau în legătură cu implicarea elementului slav în cultura aceluși timp. În primul rând, apărea disocierea dintre limba slavă ca simplu accesoriu al culturii scrise, pe de o parte, și abuziva ei identificare cu însăși spiritualitatea medievală românească pe de alta. Cu privire la acest aspect, B. Cîmpina, M. Berza și A. Oțetea “au arătat că nu poate fi vorba de o largă răspândire a limbii slave, care nu a fost o limbă vie, folosită de popor, ci doar o limbă oficială a statului și a bisericii, așa cum era latina în Apus”²⁷. În al doilea rând, originea strict maramureșeană a primelor texte în limba română – susținută de P.P. Panaitescu doar pentru a pune în valoare mult invocatul “factor intern”, primordial în orice analiză marxistă a istoriei – era pusă la îndoială de Andrei Oțetea, Alexandru Elian, Ioachim Crăciun sau Ioan Chițimia care arătau importanța influențelor luterane sau calvine²⁸. Cu prilejul retrospectivei istoriografice din 1962 – preluu al unei decisive “reevaluări” în sens național a trecutului nostru – C. Daicoviciu transla discuția de la istoria strict răsăriteană din anii lui Stalin la o viziune echilibrată, în care specificul românesc se afla undeva la mijloc între identitatea balcanică și cea europeană. “Istoria României, ca istorie europeană și sud-estică, scoate la iveală – observa Daicoviciu – complexul de identități și similitudini pe care le întâlnim în istoria țării noastre și în istoria celor mai multe țări europene”²⁹. Linia oficială ostilă “imitării” nemijlocite a Occidentului lăsa loc, în zona subsidiară a discursului istoriografic, unor propensiuni nu tocmai ortodoxe: “... Istoricii români au demonstrat prin cercetările lor caracterul greșit al teoriei «modelului și imitației» în istorie, după care țările făcând parte dintr-o anumită arie de civilizație n-au făcut decât să imite mai mult sau mai puțin cu sârguință un model istoric întruchipat îndeobște de un mare stat cu civilizație puternică”³⁰. În aceste rânduri Daicoviciu avea în vedere modelul bizantin, dar ținând cont de felul în care volumul II al Tratatului – apărut în același an, 1962 – saluta revenirea Bizanțului la Dunăre (în secolele XI-XII) și continuitatea legăturilor cu spațiul românesc, ne putem gândi la un subînțeles antisovietic al fragmentului de mai sus³¹. Era

tocmai momentul în care Dej încerca să se opună altui “model”, cel promovat de Hrușciiov în cadrul CAER și deci o ultimă etapă a unui divorț politic/ideologic de mult amânat, sfârșitul conformării mecanice față de strategia prescrisă de Kremlin. Mult mai grăitoare este în acest sens menționarea – în volumul al III-lea al Tratatului – anexării de către Rusia țaristă a teritoriului dintre Prut și Nistru, unul din marile *tabu*-uri istoriografice de până atunci³².

Pentru epoca modernă, notele discordante sunt ușor reperabile în cazul discuțiilor cu privire la mișcarea revoluționară din Moldova anului 1848. În ședința din 6 februarie 1959, Valerian Popovici releva “înfrâurirea exercitată de ideile revoluției franceze din 1789” și explica bunăvoința Austriei față de emigranții moldoveni prin interesul ei de a “contracara influența Rusiei țariste de partea căreia se afla marea boierime conservatoare în frunte cu Mihai Strudza”³³. Schimbarea părea evidentă de vreme ce în primii ani ai deceniului “importul” de revoluție nu era nicidecum acceptat, iar Rusia nu putea fi pomenită în coaliția statelor reacționare. La rândul său, referatul lui Victor Chereșteșiu era criticat de T. Bugnariu pentru tratarea relațiilor dintre revoluția maghiară și cea ardeleană în spiritul vechiului internaționalism, într-o manieră autoculabilizantă. Surprinzător, “naționalismul șovin” al transilvănenilor nu mai era condamnat ci, dimpotrivă, participarea masivă a țăranilor români la acțiunile lui Iancu era explicată de Bugnariu prin raportare la carențele revoluției maghiare³⁴. În ceea ce privește influențele externe exercitate asupra revoluțiilor române de la 1848, Petre Constantinescu-Iași concluziona: “Trebuie menționate legăturile pe care conducătorii revoluției le-au avut cu ceilalți revoluționari din Europa”³⁵.

Dacă în domeniul istoriei contemporane mitul prieteniei româno-sovietice nu părea amenințat, regăsirea unor filiații europene pentru istoria noastră a fost operată treptat, pentru epoci mai îndepărtate și mai puțin expuse politizării. De exemplu, ideea națională în secolul XX era asociată, în continuare, imperialismului. Drept urmare, naționalismul era văzut doar în exces, în expansiune, ca resort ideologic al colonialismului, conotațiile lui identitare nefiind luate în discuție. De aceea, primul război mondial și entitățile statale rezultate din el erau circumscrise procesului de reîmpărțire imperialistă a lumii. Împotriva acestei stări de fapt s-ar fi ridicat doar Uniunea Sovietică. De aceea, în economia oricărui proces interpretativ vizând istoria contemporană, acțiunile ei rămâneau un criteriu de evaluare și nu un fapt istoric oricare.

La sfârșitul deceniului VI și începutul celui următor, se practica o *ambiguitate voluntară*: orientarea dominantă (filo-sovietică) era punctată, ocazional, cu aserțiuni contrare dar fugitive care, în momentul “cotiturii” din 1963-1964 au fost invocate drept *precedente* care legitimau noua orientare, autonomistă. Jucând, pentru moment, “cartea” chineză, România “democrat-populară” căuta sprijin pentru o opțiune ideologică proprie – național-stalinismul – și, implicit, un suport dogmatic împotriva unei “destinderi” pentru care nu era încă pregătită. Începând însă cu anul 1962, România își contura o politică externă tot mai receptivă la avansurile Occidentului. Era o apropiere instrumentată drept contrapondere față de hegemonismul rus, tot mai retras în spatele zidului berlinez (1961). Disponibilitățile pro occidentale s-au manifestat pe filieră italo-franceză – căutându-se similitudini cu dezvoltarea istorică a celor două țări apusene – deci latină, și, în traducere liberă, antislavă³⁶. Prezent în Adunarea Generală a Comitetului Internațional al istoricilor de la Londra, Petre Constantinescu-Iași – cerberul ideologic al anilor '50 – aprecia pozitiv interesul pentru istoria extra-europeană, pentru descoperiri geografice, pentru relațiile culturale Orient-Occident și pentru rolul elitelor diriguitoare³⁷ etc. Ca reacție antisovietică, morbul izolaționist era, treptat, dat uitării, marxismul regăsindu-și referințele universale. Identificat cândva cu păcatul “cosmopolitismului”, *comparatismul* a fost reabilitat ca metodă de cercetare, prin luări de poziție de felul celei încercate de M. Berza: “Istoria marxistă este prin însăși existența ei istorie universală căci ea concepe dezvoltarea omenirii ca un proces unic de trecere a societății pe trepte continuu superioare. În concepția marxistă, un fenomen istoric nu poate fi înțeles în esența lui decât raportat la o sumă de fenomene similare, căci tocmai această raportare pune în lumină legitatea care-i stă la bază”³⁸. În timp ce publicațiile de specialitate rezervau rubrici tot mai ample istoriei universale, Muzeul româno-rus, Editura “Cartea Rusă” și Analele Româno-Sovietice dispăreau rând pe rând, începând cu 1963.

După moartea lui Stalin, în intervalul 1954-1964 – fragmentat de rigorismul resuscitat la sfârșitul lui 1957 – complementaritatea dintre *prosovietism* și *antioccidentalism* a fost relativizată de anumite predispoziții colocviale, promovate de ambele tabere. *Prosovietismul* nu mai obliga la *antioccidentalism*, amintitul binom pierzându-și profilul axiomatic și reducându-se la primul său termen. Evident, *antioccidentalismul* – tradus prin anticapitalism și antiimperialism –

considerat mult timp un *sistem de interpretare de sine stătător* nu putea fi retractat pur și simplu, fără știrbirea autorității Partidului și a istoricilor care îl urmaseră. Până la Congresul XX al PCUS – care îl anihila pe Stalin ca principiu de legitimitate – jdanovismul, funciarnmente antioccidental, fusese consacrat ca singur garant ideologic al regimurilor “democrat-populare”. Invectivele antiimperialiste erau “uite” la momentul oportun – în 1955, de exemplu, cu ocazia întâlnirii de la Geneva – sau păstrate ca *memento*, fără a mai fi întreținute ca subsistem de interpretare în cadrul grilei marxist-leniniste. Nici atunci când Occidentul a fost descoperit drept contrapondere față de hegemonismul hrușciovist, în plan cultural/istoriografic nu s-a putut vorbi de prooccidentalism. Reticența cu care a fost întâmpinată, la începuturi, politica “destinderii” s-a regăsit și în publicațiile istorice, în ambivalența unor abordări ale istoriei Occidentului: opiniile celor din Vest aveau acces în revuistica vremii dar însoțite de corijările marxizante ale istoricilor noștri. Oricum, se evita acuzația de “dogmatism”, de opoziție la “dialog”. Critica Occidentului își pierde actualitatea o dată cu certitudinea neintervenției acestuia în sfera de influență sovietică. În plan istoriografic, accentul s-a deplasat pe supralicitarea socialului, pe caracterul legic al devenirii noastre, față de care factorul extern rămânea un simplu fundal. Până în 1963-1964, reflectarea politicii de bloc în istoriografie s-a retras treptat către un *prosovietism* rutinat, însă tot mai puțin marcat de *slavofilismul* care, odinioară, hotăra tonul apologetic al referirilor la etnogeneză, limba română, Ev Mediu sau cultura acestuia. Entuziasmul marxizant căpăta întâietate, fiind secondat de o prudentă dar sigură reînviere a orgoliului latin.

Aceste orientări discursive fuseseră provocate și mai apoi înlăturate de conjuncturile aceleiași “război rece”. Eclipsa discursului subordonat strategiei de “lagăr” în relațiile internaționale avea loc o dată cu respingerea ecumenismului ideologic al Moscovei. Privind trecutul, mai întâi prin lentila propagandei jdanoviste, istoriografia noastră a excelat, ulterior, întru marxism, pentru ca, în scurt timp, să dea stalinismului neverosimile înțelesuri românești.

1 "Întrebarea care s-a pus în fața lui Lenin, în fața guvernului sovietic a fost: dacă pornind de la necesitatea coexistenței celor două sisteme este posibilă coexistența pașnică între ele. Fără îndoială, răspunsul lui Lenin este afirmativ ..." (G. Vaida, *Lenin și coexistența pașnică între cele două sisteme – sistemul socialist și cel capitalist*, în "Studii", aprilie-iunie, 1954, p. 101).

2 Eliza Campus, *Blocul balcanic al "neutrilor" (septembrie 1939-martie 1940)*, în "Studii", 4/1956, p. 27-54.

3 V. Cheresteșiu, E. Stănescu, *Despre dezvoltarea științei istoriei în deceniul 1944-1954*, în "Studii", iulie-septembrie, 1954, p. 163.

4 Mihail Ralca, *Lupta poporului francez pentru independență și unitate națională*, în "Studii", octombrie-decembrie, 1954, p. 83.

5 "Răsturnarea guvernului Laniel-Bidault angajat integral în ratificarea proiectului armatei europene, semnarea armistițiului în Indochina, respingerea prin votul Adunării Naționale a proiectului armatei europene, iar de atunci încoace frământarea grandioasă a opiniei publice franceze în legătură cu ratificarea acordurilor arată o trezire impetuoasă a conștiinței naționale franceze" (*Ibidem*, p. 83-84).

6 B.M. Kolker, *Lupta de eliberare națională în România în anii 1941-1944*, în "Studii", octombrie-decembrie, 1954, p. 53.

7 E. Frances, *Slavii pe pământul patriei noastre în veacul al XII-lea*, în "Studii", mai-iunie, 1955, p. 65-80.

8 Vasile Liveanu, *Armistițiul de la Focșani*, în "Studii", octombrie-decembrie, 1954, p. 127-160.

9 V. Cheresteșiu, *Pregătirea și obiectivele Adunării de la Blaj din 3-15 mai 1848*, în "Studii", octombrie-decembrie, 1954, p. 180.

10 *Ibidem*, p. 183.

11 N. Fotino, *Regimul semicolonial al Dunării impus de anglo-francezi*, în "Studii", martie-aprilie, 1955, p. 17.

12 Gastone Manacorda, *Curențele istoriografiei contemporane la Congresul al X-lea al științelor istorice*, în "Studii", 4/1956, p. 167.

13 *** *Însemnătatea istorică a documentelor Congresului al II-lea al P.M.R.*, în "Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.", 2/1956, p. 3-4.

14 *Ibidem*, p. 8.

15 *** *Activitatea științifică a secției de istorie modernă și contemporană a Institutului de Istorie al Academiei R.P.R. din anul 1955 (semnat N.P.)*, în "Studii", 4/1956, p. 148-149.

16 Mogos Gyorgy (R.P.U.), *Tratatивele franco-ungare din 1920*, în "Studii", 5/1956, p. 73-86; D. Karoly, *Desfășurarea reformei agrare din 1945, în fostul județ Sălaj*, în "Studii", 6/1956, p. 7-26; Ludovic Banyai (Cluj), *Congresul al I-lea al Partidului Comunist din România și lupta pentru crearea organizației național-revoluționare maghiare condusă de partid*, în "Studii", 6/1956, p. 97-106. Pentru relațiile româno-egiptene menționăm articolul lui C.C. Giurescu, *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la construirea canalului Suez*, în "Studii", 1/1957, p. 91-110.

- 17 François Fejto, *Histoire des démocraties populaires*, tom II, Paris, Editions du Seuil, 1969, p. 151.
- 18 *Ibidem*.
- 19 Dănuș Doboș, *Comunizarea învățământului superior. Homo sovieticus – idealul regimului comunist-totalitarist* (II), în "Cronica", 16-30.X.1993, p. 4.
- 20 *** "Studii", 3/1958, p. 125.
- 21 *Ibidem*.
- 22 *** "Studii", 1/1957, p. 244.
- 23 Gh. Zaharia, *Rolul istoric al armatei sovietice în eliberarea României de sub jugul fascist*, în "Studii", 4/1959, p. 362.
- 24 Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de al III-lea Congres al P.M.R.*, București, Editura Politică, 1960, p. 103.
- 25 *** "Studii", 3/1960, p. 34.
- 26 *** *Istoria României*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 345.
- 27 *** *Dezbateri asupra problemei culturii medievale din Țările Române*, în "Studii", 6/1959, p. 135.
- 28 *Ibidem*.
- 29 C. Daicoviciu, E. Stănescu, *Problemele principale ale cercetării istoriei României în anii puterii populare*, în "Studii", 6/1962, p. LXXXVII.
- 30 *Ibidem*, p. LXXXVII-LXXXVIII.
- 31 Civilizația slavă era acum – oricât părea de surprinzător – doar un "joc secund" al celei bizantine: "Atât bulgarii cât și sârbii și rușii receptaseră în cultura lor scrisă și în artă numeroase elemente bizantine iar stăpânirea bizantină asupra Bulgariei în veacurile XI-XII a întărit această influență" (*** *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 83); Mai mult, "mileniului întunecat" – până nu demult văzut doar prin prisma unei *pax slavica* – i se prelungeste "cetățenia" romano-bizantină: "Stăpânirea Bizanțului în Dobrogea și chiar – pe întinderi mai mari sau mai mici cu întreruperi – pe malul stâng al Dunării a creat o bază de pătrundere a civilizației româno-bizantine care se așternea peste tradiția încă puternică a civilizației romane provinciale" (*ibidem*).
- 32 *** *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 611.
- 33 *** *Dezbateri asupra problemelor Revoluției de la 1848*, în "Studii", 3/1959, p. 225.
- 34 "... Este clar pentru orice cercetător – arăta T. Bugnariu, referindu-se la conflictul româno-maghiar din 1848 – că numai șoaptele Vienei, adică numai acțiunea propagandistică în legătură cu Revoluția din 1848, nu pot constitui mobilul unei acțiuni de anvergură atât de mare ca aceea care s-a desfășurat între forțele revoluționare ungare și române" ("Studii", 3-1959, p. 235).
- 35 *** *Dezbateri asupra problemelor Revoluției de la 1848*, în "Studii", 3/1959, p. 243.
- 36 La 16 octombrie 1960, la Palermo în cadrul "Congresului pentru istoria unității Italiei", Andrei Oțetea prezenta comunicarea *Lupta comună a popoarelor italian și român pentru unitate și independență națională* ("Studii", 6/1960. Primele trei numere pentru 1961 ale revistei "Studii" aveau o rubrică specială consacrată centenarului unității

Italiai și mai mult, în octombrie același an, avea loc sesiunea științifică intitulată "Risorgimentul și Unirea Principatelor" ("Studii", 6/1961). În cazul Franței – cu sau fără legătură directă cu vizita lui Maurer la Paris – se căutau puncte comune în concepția istoriografică a celor două "școli", se descopereau istorici de stânga (Soboul etc.), iar ideile Revoluției de la 1789 erau traduse, binevoitor, în limbaj marxist.

37 *** "Studii", 4/1962, p. 994-998.

38 M. Berza, *Cercetările de istorie universală în U.R.S.S.*, în "Studii", 5/1962, p. 1249.

UN ASPECT AL VIZIUNII OTOMANE ASUPRA “IDENTITĂȚII POLITICE” A PRINCIPATELOR ROMÂNE (SEC. XVIII)

Veniamin Ciobanu

“Identitatea politică” a Principatelor Române a devenit, în secolul al XVIII-lea, o preocupare mai evidentă, decît în perioadele anterioare, atît pentru “opinia publică” europeană, cît, mai ales, pentru cancelariile principalilor factori ai problemei orientale. Interesul, în cauză, se explică, pe de o parte, prin poziția geostrategică, pe care o aveau, în Orientul European, iar pe de alta, prin, *statutul lor juridic, în cadrul sistemului politic otoman*. Cel din urmă element, mai ales, al *ansamblului statutului lor juridic*, a fixat, în mod deosebit atenția, deoarece s-a constatat că utilizarea lui oferea posibilități de sporire a mijloacelor de realizare, sau, după caz, de contracarare a obiectivelor existente, în această zonă a Europei. De aceea, în funcție de fazele evoluției problemei orientale, “identitatea politică” a Principatelor a fost fie exagerată, îndeosebi, în unele cercuri ale “opinie publice”, fie diminuată, iar, uneori, chiar, negată, în totalitate, de către diplomația europeană.

Această fluctuație, în domeniul receptării, în viziunea europeană, a parametrilor, în care a funcționat statutul lor juridic¹, afecta nu numai “identitatea politică” a românilor, limitîndu-le, drastic, capacitatea de a se “integra”, în “structurile europene”, ale timpului, ci, mai ales, amenința stabilitatea sistemului politic otoman, existent, la nord de Dunăre.

În condițiile, create Imperiului otoman, în secolul al XVIII-lea, existența aceluși sistem constituia punctul de sprijin, cel mai solid, al reacției Porții Otomane, la complicațiile provocate de problema orientală. În ultimul sfert al secolului, la această motivație, de ordin general, s-a mai adăugat, însă, încă una, de o factură, cu totul specială. Este vorba de eforturile cercurilor conducătoare otomane, grupate în jurul sultanului reformator, Selim al III-lea (1789-1807), vizînd “europenizarea” societății otomane. În această perspectivă, *contactul direct* al Imperiului otoman, cu *sistemul politic european*, a devenit mai necesar, ca oricînd, pînă atunci. Or, în cazul în care *viziunea europeană* asupra “identității politice” a Principatelor Române ar fi fost transpusă și în *practica politică*, aceasta ar fi echivalat cu desprinderea lor, din *sistemul politic otoman*, și, odată cu aceasta, pierderea *contactului direct*, cu *sistemul politic european*,

contact ce continua să fie întreținut, în cea mai mare măsură, *prin intermediul celor două Principate*. Iată pentru ce Poarta Otomană nu a ezitat să recurgă la cele mai diverse mijloace, pentru a-și impune propria sa viziune asupra "identității" lor politice, adică *a locului pe care îl dețineau, în sistemul politic otoman*.

Cei vizați, înainte de toate, erau românii care trebuiau să înțeleagă, fără nici un dubiu, că "identitatea" lor politică era cea redimensionată, prin instaurarea regimului fanariot, și că orice tentativă de ignorare a realității constituia un *act de trădare, față de suveranul, de drept și de fapt*, adică padișahul de la Istanbul. Și, pentru ca o astfel de eventualitate să nu se producă, regimul juridic, impus *instituției domniei*, reprezentată de domnii fanarioți, trebuia să constituie garanția fermă a impunerii *viziunii otomane* asupra "identității politice" a Principatelor Române. O viziune complexă, de altfel, unul din aspectele acesteia făcând obiectul prezentei cercetări². Anume, *condițiile în care puteau fi maziliți domnii fanarioți*.

Expresie a unor realități dure, cu care a început a fi confruntată Poarta Otomană, odată cu apariția problemei orientale, *regimul politic fanariot* a creat, la scurt timp după ce a fost instaurat, un adevărat *cerc vicious*: regimul a produs "cadrele", iar "cadrele", la rândul lor, au întreținut și "perfectat", pînă la aberație, regimul. Ca urmare, cei ce reușeau să vadă realizat visul lor de a purta hlamida domnească erau supuși, pe timpul cît puteau să se afle în *posesia* ei, unor presiuni psihice, greu de imaginat, pentru cine nu reușește să perceapă, cît mai corect, cu puțință, *esența* regimului fanariot, impregnată de *spiritul asiatic*. Din momentul în care se emitea firmanul de atribuire a domniei și pînă ce se așternea, pe hîrtie, cel de mazilire - nu arareori, distanța, în timp, ce separa redactarea celor două acte, era ridicol de scurtă - destinatarii lor erau, aproape permanent, amenințați nu numai cu destituirea, dar și cu cele mai severe pedepse corporale, inclusiv decapitarea.

De obicei, amenințările aveau, înainte de toate, un rol "profilactic", dacă se poate spune așa. Cei vizați trebuiau să se afle, ei înșiși, într-o permanentă alarmă, pentru a nu fi surprinși că neglijav, chiar dacă se puteau invoca motive, absolut obiective, "misiunea" cu care fuseseră trimiși pe scaunele domnești. Uneori, în viziunea motivațiilor, expuse în rîndurile anterioare, aceasta avea componente de natură strategică. Unei astfel de obligații a fost nevoit să i se conformeze și domnul Moldovei, Antioh Cantemir, în timpul celei de a doua domnii (12.II.1705-20.VII.1707). După ce detalia fazele executării lucrărilor de fortificare a cetății Tighina, la care trebuia să participe, personal, sultanul Ahmed al III-lea (1703-1730), îl amenința, printr-un firman, datat, 6-15 martie 1707, că abaterile nu aveau să-i fie, cîtuși de puțin, tolerate, ci, din contra, aveau să-i atragă, în mod sigur, și fără întîrziere, pedeapsa cuvenită³.

Altfel spus, neîndeplinirea obligațiilor, de natură strategică, era considerată, drept crimă de "înalță trădare". De aceea, a și fost invocată, întru

justificarea demiterii domnului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu (28.X.1688-24.III.1714). În cazul său, ea era agravată de circumstanțele, în care se pretindea că fusese comisă, și anume războiul turco-rus, din anul 1711. Colaborarea sa cu țarul Rusiei, Petru I, ale cărui armate era acuzat - se știe, de multă vreme - pe nedrept, că le-a aprovizionat cu alimente, incitarea acestuia de a ocupa, militar, Moldova, considerată "o parte din teritoriile mele bine păzite"⁴, adică parte a teritoriului otoman, participarea unor oșteni munteni, la atacarea și cucerirea, de către ruși, a cetății Brăila, fiind și aceasta, "dintre cetățile Înalțului devlet"⁵, erau atât de grave, încât, pentru a se evita, pe viitor comiterea unor delictes asemănătoare⁶, "delicventul" trebuia pedepsit, exemplar. De aceea, în vederea stabilirii pedepsei, pentru "trădarea și josnicia sa" (s.Ven.C.)⁷, a fost consultat imamul Mahmud efendi, a cărui sentință a fost categorică: "dacă se va dovedi legal că, pe cînd era dimpreună și în alianță și în înțelegere și avea legămînt cu sultanul" (s.Ven.C.)⁸, Constantin Brâncoveanu "s-a dedat la trădare și abuzuri", înindu-se cu "ghiaurii, adică cu ruși", "și a provocat, astfel, "pagube", atunci, "potrivit șeriatalui se impune uciderea voievodului menționat, întîrzierea ei fiind un mare păcat" (s.Ven.C.)⁹. Ceea ce, după cum se știe, s-a și întîmplat.

Că, în viziunea Porții Otomane, nu putea fi acceptată nici o altă interpretare a "identității politice" a Principatelor, care ar fi asigurat o mai mare libertate de acțiune, inclusiv, pe plan intern, a domnilor fanarioți, o dovedește și reacția cercurilor ei conducătoare, față de "complotul" pus la cale de doi dintre aceștia, probabil, în jurul anului 1740. Protagonistii au fost domnul, de atunci, al Țării Românești, Constantin Mavrocordat (16.XI.1735-IX.1741) și cel al Moldovei, Grigore al II-lea Ghica (X.1739-13.IX.1741), care au încercat să-și asigure prelungirea, cît mai mult cu putință, prin eludarea voinței padișahale, a perioadei de exercitare a demnității de voievod, fiecare în Principatul în fruntea căruia se afla, la acea dată¹⁰. A fost, însă, descoperit, iar posibilele lui implicații au fost analizate, tocmai din perspectiva ideii, urmărită, în aceste rînduri. Căci, potrivit concluziei demnitarului, căruia i s-a încredințat anchetarea "cazului", "această putere (a "complotiștilor" - n.Ven.C.) e o astfel de putere încît e în stare să ducă la hun sfîrșit și la hotărîre definitivă cea mai mare treabă, deoarece comunică Înalțului devlet, ca fiind adevăr orice minciună vrea ea" (s.Ven.C.)¹¹. Un grav pericol, deci, pentru că presupunea inducerea în eroare a Porții Otomane și determinarea ei să întreprindă măsuri, contrare intereselor sale. Ceea ce se și relevase, ca atare, în "chestiunea Hotinului", invocată de autorul anchetei. El se referea la faptul că, probabil, la sugestia "complotiștilor", Poarta hotărîse, în primăvara anului 1740, retrocedarea, către Moldova, a ținutului Hotin. A sesizat, însă, repede, consecințele negative ale acelei decizii, pentru securitatea graniței nord-vest europene a Imperiului, precum și asupra capacității otomanilor de a controla, strict, limitele "identității politice" a Moldovei, înainte de toate. Acestea au fost, desigur, motivele, care au justificat revocarea deciziei, în

discuție¹², precum și măsurile punitive, adoptate împotriva unora dintre cei implicați, în “complot”, precum executarea marelui dragoman, Alexandru Ghica, fratele domnului Moldovei, Grigore al II-lea Ghica, mazilirea acestuia din urmă și transferarea, de la București, pe scaunul domnesc, de la Iași, a lui Constantin Mavrocordat¹³.

Noua conjunctură internațională, în care a intrat Imperiul otoman, odată cu reactivarea, la proporții mult sporite, a vechilor sale rivalități, cu Rusia și Austria, a contribuit și la accentuarea fragilității domniei fanarioților. Una din cele mai grave acuzații, care justifica mazilirea și, chiar, suprimarea fizică a unora dintre ei, era căutată, tot în actele de “înaltă trădare”. Sub această acuzație a fost mazilit și, apoi, executat, la începutul lunii septembrie 1769, Grigore Callimachi, care domnise, în Moldova, de la 23 ianuarie 1767, pînă la 3 iunie 1769. De data aceea, incriminarea era la fel de gravă, ca și cea adusă, cîndva, lui Constantin Brâncoveanu, dar cu o bază mult mai reală. Anume, Grigore Callimachi se făcuse vinovat de subminarea efortului de război al Imperiului otoman, deturnînd, între altele, sumele ce-i fuseseră încredințate, pentru asigurarea logisticii armatelor otomane¹⁴, care trebuiau să lupte, la granițele nord-estice ale Moldovei, cu cele ruse, în timpul războiului care tocmai se declanșase, în anul precedent. Victimă a tensiunilor din raporturile turco-ruse a căzut, după cum se știe, și un alt domn al Moldovei, Grigore al III-lea Ghica. Nu este mai puțin adevărat, însă, că el și-a datorat tragicul sfîrșit, consumat, în propria-i capitală, în luna octombrie 1777, și gravului conflict, în care intrase, cu boierimea autohtonă, ale cărei interese specifice le nesocotise, cu nonșalanță. Iar dacă Poarta a insistat, în mod deosebit, asupra acestui “delict”, pentru justificarea suprimării sale fizice¹⁵, a făcut-o, desigur, nu numai din motive diplomatice, dictate de necesitatea de a se sustrage posibilelor represalii, din partea Rusiei și, poate și a Prusiei, celălalt “protector” al fostului domn. Este de presupus că satisfacția pe care a dat-o, astfel, contestatarilor săi, era menită să le reamintească faptul că “identitatea” lor politică și socială putea fi apărată doar de către Poarta Otomană, dar numai în limitele și prin mijloacele acceptate de ea. Altfel spus, s-a urmărit să se avertizeze, încă o dată, asupra deciziei cercurilor conducătoare otomane de a nu tolera nici un gest care ar fi putut modifica viziunea românilor, ca și a celei a puterilor străine, interesate, asupra “identității politice” a Principatelor Române, viziune care trebuia să rămînă, în strictă concordanță, cu cea imprimată de cele dintîi. De aceea, în unul din numeroasele documente, care consemnează faptele, se preciza că fusese ucis, pentru că fostul domn “și-a dovedit în mod fățiș revolta și nesupunerea”¹⁶, adică încercase să dea o altă interpretare acelei “identități politice” care ar fi servit, în primul rînd, interesele Rusiei, în problema orientală.

De altfel, Rusia nu mai făcea nici un secret din intenția ei de a profita, la maximum, de orice fisură, produsă în *raporturile de drept*, ale Principatelor Române, cu Poarta Otomană, pentru a le da o altă “identitate politică”. În

conformitate cu planurile politicii sale orientale. De aceea, nu a ezitat să acorde azil domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat-Firaris, atunci când acesta s-a decis să se pună la adăpost de represaliile Porții, care hotărâse să-l mazilească, și a refuzat, categoric, să-l extrădeze; ceea ce a constituit una din cauzele, invocate de otomani, pentru a justifica noul război, declarat Rusiei, în anul 1789¹⁷. Între "capetele de acuzare", aduse fanariotului fugar, se număra și faptul că, în conducerea țării, "nu s-a folosit de boieri"¹⁸, preferînd camarila fanariotă care, în plus, mai avea și *certe simpatii proruse*. În felul acesta, i se oferea Rusiei o *bază internă*, pe care putea conta, atunci când ar fi considerat că se creaseră condițiile propice, pentru a profita de tulburările pe care le-ar fi putut provoca "politica" lui Alexandru Mavrocordat Firaris¹⁹, și să dea țării o altă "identitate politică".

Preocuparea Porții Otomane față de conservarea, prin orice mijloace, a "identității politice" a Principatelor Române, așa cum fusese imprimată de *natura raporturilor de drept otomano-române*, este ilustrată, de altfel, și de una din motivațiile care au justificat demiterea altui domn fanariot, de data aceea, al Țării Românești, anume Nicolae Mavrogheni, motivație pe care nu am mai întilnit-o, în sursele documentare, din perioada anterioară, pe care am avut posibilitatea să le consult. Anume că, "înlăturarea amintitului voievod, cu un ceas mai devreme", era imperios necesară, "pentru a nu se îngreua atragerea suflotească de partea Porții a supușilor Țării Românești"²⁰. O măsură ce apărea cu atît mai justificată, cu cît războiul, declanșat, în anul 1787, era, la acea dată, adică, în prima parte a anului 1790, cînd a fost decisă, în plină desfășurare și îi subrezise, din nou și în mod sensibil, poziția la nord de Dunăre. În plus, deși destituit, Nicolae Mavrogheni a încercat să recapete domnia nu prin bunăvoința, exclusivă, a padișahului, de la Istanbul, ci cu sprijinul diplomației prusiene, tentativă care a sporit îngrijorarea cercurilor conducătoare otomane, firește, din aceleași considerente. Deoarece, amintita "identitate politică" trebuind conservată, și după încheierea păcii, era necesar să fie numit "un voievod înțelept și corect și devotat pentru a-i atrage pe supuși, precum și pentru rînduiala țării"²¹. Condiție pe care nu o putea îndeplini, în nici un caz, un voievod care s-ar fi bucurat de sprijinul, efectiv, al unei puteri străine, fie ea chiar și Prusia care, deși nu avea *interese* geostrategice, în Orientul European, avea, în schimb, evidente *interese politice* care puteau contribui, într-un timp mai mult sau mai puțin determinat, la alterarea "identității politice" a Principatelor Române, așa le fusese imprimată de Poarta Otomană, și, pe cale de consecință, la sustragerea lor din sistemul politic otoman, cu toate implicațiile, ușor de calculat, pentru însăși existența, ca stat, a Imperiului otoman. Iată pentru ce Nicolae Mavrogheni nu mai putea reveni pe scaunul domnesc al Țării Românești, mai ales, "prin intervenția Prusiei"²². De altfel, exista un trist precedent, cel al lui Grigore al III-lea Ghica, cel care și-a datorat, după cum se știe, cea de a doua domnie, în Moldova, presiunilor diplomatice, exercitate, la Istanbul, de Rusia, în colaborare cu Prusia, precum și cazul lui Alexandru Mavrocordat-Firaris. Pentru ca situații

de acel gen să nu mai apară, Poarta nu a ezitat să ordone, în luna septembrie 1790, uciderea lui Nicolae Mavrogheni²³. Temerea, devenită permanentă, mai ales în cursul ultimului sfert al secolului al XVIII-lea, generată de posibilitatea izbucnirii unor răscoale antiotomane, în Principatele Române, de care s-ar fi grăbit să profite Rusia, înainte de toate, pentru a le modifica "identitatea politică", a determinat, așadar Poarta Otomană să nu ezite să-i suprimе, fizic, pe toți cei care se puteau afla la originea unor astfel de evenimente, executarea lui Constantin Hangerli, fost domn al Țării Românești (22.XI.1797-30.I.1799), fiind un al exemplu, în acest sens.

A existat, totuși, în *practica raporturilor de drept* ale Principatelor Române, cu Poarta Otomană, și o altă interpretare, din perspectiva viziunii otomane asupra "identității politice" a acestora, a *semnificației* măsurii de mazi-lire a domnilor fanarioți, în sensul că era considerată *nu ca un act punitiv*, ci, din contra, ca o *recompensă*. Paradoxală, la prima vedere, ea reliefa, în fapt, *elementul fundamental al statutului juridic al instituției domniei*, a Principatelor Române. Este vorba de faptul că cei care o reprezentau, în cazul în discuție, domnii fanarioți, nu puteau *abdica*, ci, doar, *demisiona*, de vreme ce nu erau *principi*, în *accepțiunea europeană a conceptului*. Din contra, așa după cum bine se știe, ei exercitau doar *demnitatea de voievozi*, adică de *locțiitori ai sultanului*, cu misiunea, precisă, *de a da consistență practică viziunii otomane asupra "identității politice"* a Principatelor Române. Deși *demisia*, din *demnitatea de voievod*, era, ca și *abdicarea*, în unele împrejurări, a principilor europeni, *un act de voință personală*, ea nu devenea *efectivă*, în primul caz, *decît după ce era acceptată de sultan*. Atunci, *demisia* nu mai era considerată ca o *demitere*, adică, *mazilire*, ci ca o *retragere, de bună voie*, a unuia sau altuia, din "titularii" celor două scaune domnești, de la Iași sau București. Ca urmare, acceptarea *cererii de demisie* avea valoarea *recunoașterii unor merite deosebite*, dobîndite, în perioada, în care *demisionarul* se afla, în exercitarea *misiunii* ce i se încredințase, ca *voievod*, de pađișahul, "*purtător de coroană imperială*".

Unul din exemplele, care ilustrează această interpretare, este cel oferit de Alexandru Ipsilanti. După cum se știe, el a fost trimis să administreze Țara Românească, la scurt timp, după terminarea războiului cu Rusia, prin semnarea păcii de la Küciük-Kainargi, la 21 iulie 1774. Cum ocupația rusească lăsase amprente grave asupra "identității politice" a Principatelor Române, Poarta Otomană era nerăbdătoare să o refacă, potrivit viziunii sale. Cel mai potrivit, pentru o astfel de misiune, în Țara Românească, a fost considerat dragomanul, de atunci, al divanului imperial, Alexandru Ipsilanti, deoarece, slujise, "cu devotament și cu credință", înalta împărăție" și, în plus, dăduse dovadă, în exercitarea acelei demnități, de "multă supunere și mult devotament"²⁴. Or, aceeași "supunere" și același "devotament", față de interesele Porții au fost demonstrate, uneori, chiar cu exces de zel, și ca voievod, ceea ce i-a asigurat, după cum se știe, o longevitate, în scaunul domnesc, nemaiîntîlnită, de la

Nicolae Mavrocordat, domnind aproape opt ani (15.IX.1774-4.I.1782). Și, poate, ar mai fi domnit un timp, dacă nu ar fi intervenit cunoscutul incident al fugii celor doi fii ai săi, Constantin și Dimitrie, în Transilvania, adică, *în străinătate*, și, de acolo, la Viena. Dușmanii voievodului nu au întârziat să profite de ocazie, insinuînd, la Istanbul, că nu era vorba de un incident neprevăzut, ci de o acțiune, pusă la cale, în înțelegere cu austriecii. Cum o astfel de acuzație era deosebit de gravă, deoarece era inclusă în categoria celor de *înalță trădare*, Alexandru Ipsilanti nu i-a mai așteptat efectele. ci și-a înaintat *demisia*²⁵: un gest prin care dorea, desigur, să demonstreze că nu avea nici o legătură cu imperialii.

Luînd act de faptul că voievodul "*s-a rugat să se retragă și să fie mazilit din domnie*" (s.Ven.C.)²⁶, sultanul Abdul Hamid I (21.I.1774-7.IV.1789) a dispus asigurarea unei retrageri, cît mai demne, a celui care, în timpul cît s-a aflat în fruntea Țării Românești, "a slujit cu devotament și cu pricepere față de înaltul meu Devlet"²⁷. Deoarece, sultanul dorea ca acesta să ajungă la Istanbul, "*cu multă glorie și cu multă demnitate, împreună cu copiii și cu familia sa și cu suita sa*" (s.Ven.C.)²⁸. Deși simpatizant al rușilor și al austriecilor²⁹, cu care Imperiul otoman se afla în război, din anul 1787, Alexandru Ipsilanti a reușit să-și asigure bunăvoința Porții și în timpul domniei sale, din Moldova (XII.1786-8.IV.1788), făcînd, de asemenea, exces de zel, în executarea tuturor dispozițiilor acesteia, binemeritînd mulțumirile ei³⁰. Nu au fost, totuși, de natură să-i risipească îngrijorările pe care i le provocau "greutățile de acum și necazurile pricinuite de expediție", adică de război³¹. De aceea, Alexandru Ipsilanti și-a exprimat, din nou, dorința de a *demisiona*. Ceea ce l-a surprins, în mod cu totul neplăcut, pe marele vizir, de atunci, Koca Jusuf pașa. Motiv pentru care l-a admonestat, atrăgîndu-i atenția că "*a fost contrar așteptărilor noastre că ai trimis, de astă dată, arzuri în care începi să te ții de poala demisiei*" (s.Ven.C.)³². Căci, preciza înaltul demnitar otoman, vremurile de atunci erau "tocmai vremurile în care doar un devotat ca tine va sluji și va dovedi devotament" față de Poartă, un asemenea demers putîndu-se aștepta din partea oricui, dar în nici un caz, din partea lui³³. De aceea, conchidea marele vizir, "*este contrar supunerii și devotamentului să dorești demisionare și liniște*" (s.Ven.C.)³⁴. Alexandru Ipsilanti și le dorea, totuși, cu prea multă ardoare, deoarece era convins că războiul îl "urcase" pe un "butoi de pulbere" care îl putea spulbera, în orice moment. Nemaivorînd, deci, să-și mai "încînte" stăpîinii, cu zelul și devotamentul pentru care era atît de lăudat, s-a lăsat făcut prizonier de trupele austriece care au ocupat Iașul, la 19 aprilie 1788³⁵.

Altă categorie de motive a determinat un alt fanariot, ajuns și pe scaunul domnesc de la Iași, să-și încheie "misiunea", tot prin *demisie*. Este vorba de Mihai Suțu care, invocînd motivul că era "suferind de unele boli și avînd nevoie de schimbarea aerului" a cerut să-și "*dea demisia din domnie*" (s.Ven.C.) și să revină la locuința sa, din Istanbul, "spre a lua unele măsuri, în vederea însănătoșirii"³⁶. Iar cererea i-a fost acceptată, tocmai datorită "*faptelor demne de*

laudă arătate pînă acum față de serviciile Înaltei împărății” (s. Ven. C.), așa cum îl înștiința, probabil, la 25 aprilie 1795, marele vizir de atunci, Mehmed Izzet pașa³⁷. De altfel, și cel cu care a fost înlocuit, Alexandru Callimachi, și-a încheiat domnia, tot prin *demisie*, care i-a fost aprobată, după mai multe încercări, în luna martie 1799³⁸.

Mai trebuie adăugat, în această ordine de idei, că domnilor maziliți, prin *demisie* sau din inițiativa Porții, dacă, firește nu comiseseră infracțiuni, din categoria celor ce erau pasibile de pedeapsa capitală, ca, de exemplu, tentativele de a altera, într-un fel sau altul, “identitatea politică” a vreunuia din cele două Principate, li se asigurau, printr-un act oficial, o serie de privilegii, de care beneficiau și rudele, precum și cei aflați în slujba lor. De obicei, beratul în discuție se emitea “în momentul cînd au fost numiți”, pe unul din scaunele domnești³⁹. Apoi, *litera și spiritul* tratatelor de pace, încheiate de Poarta otomană, cu Rusia și cu Austria, au stat la baza tentativelor acesteia de a introduce o reglementare mult mai riguroasă, în ceea ce privește cauzele maziștii, așa cum au fost inserate în *Cartea de lege (Kanunname)*, promulgată de sultanul Selim al III-lea, în anul 1792⁴⁰. Totuși, din motive asupra cărora nu trebuie să mai insist, cercurile conducătoare otomane s-au oprit doar la stadiul intențiilor. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ele ajunseseră, deja, la concluzia că fanarioții nu mai constituiau soluția cea mai potrivită, pentru conservarea, nealterată, a viziunii Porții Otomane, asupra “identității politice” a Principatelor Române, adică, pentru asigurarea stabilității sistemului politic otoman, așa cum funcționa, la nord de Dunăre. Acestei stări de spirit, creată de acțiunile, contrare acelor deziderate, întreprinse de unii fanarioți, i-a dat expresie sultanul Selim al III-lea care, la sfîrșitul anului 1799, îi amenința cu nimicirea, atît pe cei vinovați, cît și pe cei care nu se compromiseseră, în vreun fel oarecare⁴¹. Nici sistemul politic otoman, dar nici împrejurările internaționale nu i-au îngăduit sultanului să-și pună în practică amenințarea. Au trebuit să se mai scurgă încă două decenii, pînă cînd Poarta a fost constrînsă să renunțe la serviciile fanarioților, pentru salvagardarea viziunii sale asupra “identității politice” a Principatelor Române, pe care a redimensionat-o, potrivit noilor necesități, revenind la vechiul sistem de recrutare, dintre pămînteni, a celor destinați să domnească, în Moldova și în Țara Românească.

1 Cf. Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, Editura Universității “A.I. Cuza”, 1999, passim.

2 Alte aspecte le-am abordat în alte patru studii, dintre care două au văzut, deja, lumina tiparului: *Un aspect al raporturilor juridice româno-otomane din secolul XVIII: viziune istoriografică și realitate istorică*, în “Xenopoliana”, Buletinul Fundației Academice “A.D. Xenopol”, din Iași, VI, 1998, 3-4, p.58-65. *Statutul juridic al instituției domniei, din Principatele Române, în viziunea documentelor otomane (sec.*

XVIII), în vol. *Structuri politice în secolul XX*, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 36-44.

3 Cf. Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta Otomană în documente turcești 1601-1712*, București, 1984, p. 487.

4 Cf. Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984, p.87.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 Cf., pentru detalii, *ibidem*, p.255-256.

11 Cf., *ibidem*, p. 256.

12 *Ibidem*.

13 Cf. Hurmuzaki, *Documente*, IX₁, p. 666, 667-680.

14 Cf., idem, Supliment I₁, p. 788.

15 Cf. Valeriu Veliman, *op.cit.*, p. 489.

16 *Ibidem*, p. 490; dacă "se va trece cu vederea - mai preciza autorul anchetei, în discuție - și se va îngădui, ca de azi încolo, el (adică Grigore al III-lea - n.Ven.C.) să își continue treaba, atunci răzmerița și nesupunerea lui vor căpăta amploare, iar țara va fi scăpată din mână și din această pricină, se va întâmpla un mare necaz" (s.Ven.C.) (cf., *ibidem*.)

17 Cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1774-1791, București, Editura Academiei, 1983, p. 172.

18 *Ibidem*, p. 99.

19 *Ibidem*.

20 Cf., documentul datat, august-septembrie 1790, la Valeriu Veliman, *op.cit.*, p. 585.

21 *Ibidem*, p.586.

22 *Ibidem*.

23 *Ibidem*, și n. 2: într-o poruncă, adresată fostului dom al Moldovei, Alexandru Mavrocordat-Deli-bei, la 29 decembrie 1790, marele vizir, de atunci, Șerif Hasan pașa, insista asupra necesității restabilirii poziției Porții Otomane, în Țara Românească, după retrocedarea ei, de către austrieci, în urma armistițiului, încheiat, la Giurgi, la 19 septembrie 1790, precizînd, totodată, că "o dovadă puternică pentru scopul acesta al nostru este chiar și pedepsirea și omorîrea fostului voievod al Țării Românești, hainul numit Mavrogheni care, contrar îngăduinței, îndrăznise să săvîrșească tiranii și persecuții" (s.Ven.C.) (cf. Mustafa A.Mehemet, *op.cit.*, p. 317 și n.n.2).

24 *Ibidem*, p. 1.

25 Cf. Constantin C.,Giurescu, *Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ypsilanti, voievod de Valachie et de Moldavie*, în "L'epoque phanariote". Symposium 21-25 octobrie 1970, Institute for Balkan Studies, Tessaloniki, 1974, p. 67.

26 Mustafa A.Mehmet, *op. cit.*, p. 34.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*; totuși, nu a fost scutit de intrigile fanarioților, alimentate, desigur, și de succesorul său, pe scaunul domnesc de la București, Nicolae Caragea, care dorea,

bineînțeles, să-l știe cât mai departe de centrul de putere de la Istanbul, precum și de partizanii acestuia, din Țara Românească; ca urmare, a fost exilat, la Rhodos, la începutul lunii octombrie 1782, de unde a revenit, însă, la reședința sa constantinopolitană, la începutul anului următor, dar numai după ce a plătit sumele reclamate, în astfel de împrejurii (cf., Constantin C. Giurescu, *op.cit.*, p.67-68).

29 Cf., *ibidem*, p. 68.

30 Cf. Mustafa A.Mehmet, *op.cit.*, p. 201.

31 *Ibidem*, p. 247.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 Vezi, în acest sens, și Constantin C.Giurescu, *op.cit.*, p. 68.

36 Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812, București, Editura Academiei, 1986, p. 83.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*, p.108 și n. 4.

39 Cf. Valeriu Veliman, *op.cit.*, p. 637.

40 Cf. Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Țării Românești față de Poartă la 1792* (O Carte de lege - Kanunname - în limba turcă), în "Studii". Revistă de Istorie, nr. 4, 1967, p. 691 și urm.: Valeriu Veliman, *op.cit.*, p. 24-27.

41 Cf. Valeriu Veliman, *op.cit.*, p. 648.

ACUZA DE FANARIOTISM: ATITUDINI POST-POLITICE ȘI ALTERITĂȚI FICTIVE ÎN STRUCTURAREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE ȘI A CULTURII POLITICE LA ROMÂNI

Mihai Chioveanu

“Vitalitatea unei culturi depinde de puterea de a convinge majoritatea devotaților săi că ea reprezintă singura cale în satisfacerea și realizarea aspirațiilor proprii. Puterea ei este cu atât mai mare cu cât reușește să convingă că ficțiunile sale sunt adevăruri” (**Hayden White**)

Produce politografic și istoriografic al luminilor românești petiționare și al inteligenței de formație apuseană, discursul antifanariot își începe cariera de succes în cultura română la granița dintre secolele al XVIII și al XIX-lea¹. Odată cu alegerea Europei, vizualizată acum drept nou pol spiritual și model politic, ideal normativ în construirea propriei modernități, românii înțeleg să se rupă de fanarioți și epoca acestora, de fanariotism și de balastul greu de înlăturat al ideilor și practicilor acestuia. Nu înainte însă de a-l face responsabil pentru toate neîmplinirile lor, învinovățindu-l ca element extern, străin și mai ales aflat la îndemână.

Născut din înfruntarea teoriei cu factorii care împiedică progresul, antifanariotismul are la bază o tehnică discursivă oarecum simplistă, extrem de eficace însă: întreținerea artificială a unei idei pentru a asigura, prin antiteză, vigoarea și succesul alteia. Atitudine fără echivoc față de trecutul imediat și experiențele acestuia, el va beneficia de atmosfera, mitologia și mesianismul generate de (re)descoperirea Europei, de acel amestec de sentimente de inferioritate și superioritate, iluzionare și luciditate, infatuare progandistică, ce va asigura cadrul necesar apariției și mai apoi perpetuării temei.

Discursul politic de secol XIX își dezvăluie astăzi tot mai mult acea interfață metaforică, menită a facilita cultivarea unor intimități destinate a închege comunități, a cimentea sentimentul apartenenței la acestea. Exaltarea unor idealuri

și inculcarea unor valori comune indivizilor circumscriși unui grup țintă: mândria de neam, fericirea, progresul, etc., obiective de bază ale unor astfel de discursuri sentimentale, va fi promovată în majoritatea cazurilor prin imagini deloc inocente, seducătoare atunci când prind în obiectiv puterea, terifiante atunci când surprind pe nelipsitul inamic - element nenatural și ingredient ideologic absolut necesar.

În Europa sud-estică, schema teoretică de mai sus va duce în primul rând la o schimbare dramatică și radicală a ideii de alteritate. Confrunțați cu imaginea Europei luminilor, cărturarii aflați în spatele 'cortinei de fier' otomane, vor începe a se defini pe ei și ai lor, în mod ostentativ, prin raportare negativă la noua alteritate, cea orientală, reprezentată acum de Poartă. Efect al ciocnirii dintre patriotismul organic, local, și cel organizat, bazat pe loialitatea față de o putere politică externă, această reorientare bruscă se datorează impactului ideologiei revoluționare franceze, deschiderii Chestiunii Orientale și apariției naționalismului ca nouă doctrină și 'motor' al vieții politice europene². După 1821, dorința de a trăi după normele "superioare" ale Europei va duce la respingerea normelor tradiționale, la sfârșitul 'vechiului regim' ca lume altfel organizată, orientată, construită mental. Nici măcar clerul ortodox nu se va putea împotrivi unui astfel de proces geopolitic și ideologic și nici reconcilierii cu Occidentul schismatic. Subordonat noilor structuri politice ale Statului Național, condus de elite progresiv secularizate, acesta va trebui să se supună și să caute protecția noilor autorități³.

Văzută ca premisă necesară și suficientă în procesul occidentalizării, restul fiind în opinia contemporanilor doar o problemă de timp, formarea statului național va duce la triumful neîngrădit al naționalismului, elementul cel mai ușor perceptibil și asimilabil al modelului Occidental. Prin urmare, apelul la arsenalul ideologic occidental va avea însă, din păcate, în vedere doar căutarea unor argumente menite justificării noii puteri. Procesul de maturizare, diferit de cel european, va conferi naționalismului balcanic o natură diferită, restrângându-l la lupta de eliberare ca mijloc exclusiv în forjarea națiunii.

Cazul românesc nu diferă foarte mult de cel al națiunilor sud-est europene. Având în Revoluția Franceză, văzută mai curând drept reper - ca un cutremur, moment al eliberării energiilor naționale - și mai puțin ca model în forjarea unor proiecte proprii, românii vor dezvolta o relație ambiguă, contradictorie, fluctuantă în raport cu idealurile acesteia. Între revoluție și reformism, elitele românești vor construi în jurul ideilor lui 1789 un întreg duel verbal și strategic care să le permită translatarea problemelor și revendicărilor dinspre social spre național și obținerea astfel a recunoașterii propriului lor zel patriotic⁴.

O diferență considerabilă va consta în cazul românesc în înlocuirea alterității otomane cu cea fanariotă, aflată la îndemână și preferată datorită imposibilității sale de a se apăra după 1821. Aflată sub semnul renașterii

naționale și al palingenezei, lipsită de resurse reflexive, sau mai exact de timpul necesar elaborării acestora, Epoca post-fanariotă va da naștere mai puțin unor mari istorici și mai curând unor spirite profetice și reformatoare, cu o dispoziție critică repercutată asupra întregului ansamblu social-politic.

În jurul fanarioților ca element alogen neintegrabil - după încercarea de naturalizare a acestora ca grup circumscris politic, cultural dar și etnic, va urma procesul demonizării lor ca diferiți și purtători de diferit - se va structura un soi de "rasism" imaginar ce va viza după 1821 supraestimarea valorică a grupului generator de discurs. Strategie a limbajului social-politic, joc concret al oricărei modernități, atitudine spontană într-o epocă dominată de spirit polemic și nu analitic, constituirea subiectului nostru la nivelul unei ideologii dezvoltată ca filologie a tranziției, va fi cu atât mai ușor de operat cu cât fanarioților li se "impune" necomunicarea și dispersia în mișcările naționale.

Antifanariotismul va prelua din discursul revoluționar francez imagini de tipul degradării instituționale, incapacității politice, indiferenței în administrație, corupției, cinismului etc. Acest "ancient regime" fanariot va fi surprins în dimensiunile sale psihologice, culturale, politice, economice proprii, stigmatizat ca sistem și nu individ⁵. Văzut ca răsturnare a ordinii naturale, transformat în argument istoric cu aplicabilitate la condițiile specifice din principate, Fanariotul: domn, boier-dregător, acolit nu se va bucura de nici un fel de recunoaștere⁶. Contribuția sa la construirea modernității românești va fi permanent negată, reformele sale considerate drept negative, învechite, rău profund prin tocmai paleativele mângâietoare aduse. După 1821 și eliminarea regimului fanariot, putem constata în locul relaxării discursului o intensificare a acestuia și transformarea Fanariotului generic în Mit justificator, cu rol de lait-motiv în cadrul dependenței practicii politice de ideologie. Dacă în 1802 doar 12 texte se raportează la subiect, după 1821 avem un număr de 25 de politigrame, pentru ca numărul acestora să crească în timp, la 1848, 1859, etc., adaptându-se nevoilor politice ale momentului. O astfel de evoluție se datorează însă în mare măsură și faptului că, schimbările produse la 1821 nu elimină racilele - nici nu aveau cum să o facă de altfel - și nici conflictele din interiorul societății.

Pentru a putea surmonta anumite praguri valorice și a-și justifica poziția de clasa politică în baza descendenței din vechea aristocrație locală, pentru a îndepărta orice suspiciuni din partea Porții și a supușilor, elitele politice românești vor apela în mod conștient la o diversiune perfect încadrabilă mecanismului țapului ispășitor. 'Ochi pineal' al Imperiului Otoman, expulzat și victimizat, reintegrat postum în manieră simbolică, Fanariotul va permite celorlalți identificarea cu noul în urma privirii în față și contemplării nestingherite a trecutului. Sacrificial, de întemeiere, un astfel de mecanism avea drept prim obiectiv reconcilierea cu ceilalți, cu comunitatea. Elaborarea versiunii sacrificatorului

asupra victimei va compensa în cazul nostru violența fizică printr-o violență de limbaj. Discursul antifanariot al boierimii moldo-valahe, secret fondator al noii clase politice românești, va căpăta astfel totodată dimensiunile unui cult instaurat, al unui perpetuu joc social⁷.

Având drept obiectiv înșelarea violenței și protejarea propriei comunități, sacrificiul - mediere cu o anumită divinitate, în cazul nostru națiunea - presupune deturnarea acesteia către o victimă exterioară, nu străină și nici indiferentă. Funcția socială și eficacitatea actului sacrificial, restaurarea armoniei și unității sociale, depinde însă nu doar de instituționalizarea ritualului ci și de legăturile existente între victimă și călău⁸.

Odată cu epoca Regulamentelor Organice discursul antifanariot al moldo-valahilor va ieși din sfera politicului pentru a intra - nu definitiv și irevocabil - în istoriografie și reține astfel emiterea primelor judecăți de valoare și ajunge la o primă "obiectivizare" a problemei în paralel cu trecerea de la spiritul exclusiv polemic la cel analitic⁹. "Fostul guvernământ grec", "turco-fanarioții" sau "grecii-fanarioți" - Ioan Tăutu face primul la noi distincția între aceștia și restul națiunii elene - rămân însă un punct de atracție și lait-motiv pentru reformatorii epocii, ce vor da o primă finalizare modelului de Fanariot în politografie. Menținând imaginea negativă a epocii - în 1847 Dimitrie Brătianu o considera momentul negării, al dispariției națiunii române prin întuneric și izolare -, aceștia vor încerca prin intermediul fanarioților să anatemizeze aristocrația conservatoare, să explice contextului socio-politic al epocii lor și astfel să argumenteze necesitatea reformelor. Modelul constituit acum va persista până în secolul XX când, un Ștefan Zellelin folosește etichete la fel de injurioase în "Nașterea burgheziei la romani"¹⁰.

În a doua jumătate a secolului XIX, Fanariotul reprezenta deja o etichetă descriptivă folosită în identificarea unor secvențe tipice, o metaforă necesară sublinierii unor recurențe, aprehendării la nivelul textului a unui întreg mănunchi de caractere sau atribute. Formularea lui ca artefact literar trebuie analizată la nivelul lui 1848, când subiectul va înregistra în istoriografie și politografie un nou moment de vârf.

Dacă la nivelul secolelor XVII și XVIII și începutul lui XIX problema regimului fanariot era pusă de aristocrația autohtonă, prin prisma puterii, în termenii hegemoniei prin rezistență, a controlului social și păstrării echilibrului prin eliminarea exceselor, în perioada pașoptistă ea se va pune în cei ai hegemoniei prin persuasiune. Reprezentanții de marcă ai mișcării vor apela la numeroasele corective prin intermediul violenței simbolice a limbajului, corective cu destinație precisă. Discursul antifanariot va reprezenta pentru ei calea indirectă de a afirma și impune, legitima ca singură normalitate, un anume set de valori.

Presajați continuu de ideea "monitorizării" de către cel ales a fi garant, arbitru, mentor și autoritate - "Europa e cu ochii pe noi" -, pașoptiștii se vor confrunta în același timp cu drama intelectualului pus în fața unei realități dure : defăimarea Patriei. Obligați să formuleze rapid un răspuns și să elimine obiectul criticii, să suprime în mod radical cauzele acestei defăimări, istoricii pașoptiști - mai ales aceștia - vor adapta problematica fanariotă nu doar la dimensiunile naționalismului cultural, deja cunoscute și uzitate, ci și la cele ale naționalismului politic¹¹. Ceea ce mai târziu le va atrage vii critici din partea lui N. Iorga, partizan al naționalismului cultural și ideii de regenerare morală prin păstrarea continuă a raporturilor cu elementul tradițional, organic.

În jurul lui 1840 în Europa de Est naționalismul reprezenta încă un lux pe care și-l puteau permite doar câțiva tineri poeți , filologi, istorici, porniți, sub imboldul romantismului, în căutarea pedigree-ului propriei comunități, a identității lingvistice, istorice și culturale a acesteia¹². După 1848 însă fenomenul va lua amploare, transformându-se în scurt timp din elită în demotic. O astfel de evoluție, extrem de rapidă, datorată dorinței de a reduce din handicapul cronologic față de Occident cât și competiției agresive pentru câștigarea prestigiului în zonă, va avea ca prim rezultat iubirea de a trăi prin ura de 'celălalt'. Colectivitatea națională, devenită sacrosantă, își va formula utopia maximă sub forma emancipării rapide și radicale de sub acțiunile malefice ale străinului. Xenofobia, lipsa toleranței, respingerea oricărui cosmopolitism vor viza nu doar minoritățile etnice existente ci absolut toate formele de alteritate.

Momentul se dovedea a fi la fel de prielnic pentru ideologia națională a moldo-valahilor - structurată ca peste tot de altfel în baza ideii de regenerare, reînnoire, purificare a istoriei de sub acțiunile străinilor¹³. Discursul despre fanarioți și epoca lor - alteritate depersonificată și despațializată, respectiv moment al declinului final, perfect identificabil la scara istoriei - va reprezenta pentru istoriografia pașoptistă un ingredient necesar și tehnica complementară perfectă.

Alteritate ambiguă și ubicuă, mai puțin nesuferită și străină decât nobilimea maghiară a fraților transilvăneni, de la care muntenii învață strategia emancipării, fanarioții își vor permanentiza la 1848 rolul de antiteză în cadrul paradigmei naționale moldo-valahe. Reapariția antifanariotismului în cadrul istoriografiei dar și al discursului politic - încă inseparabile în majoritatea cazurilor - din epoca imediat următoare, marcată de un permanent efort de organizare, instituționalizare, coordonare, proiectare retrospectivă dar și prospectivă; se va datora în mare măsură reușitei limitate a acestui moment revoluționar. Decepția post-revoluționară, urmare a entuziasmului inițial și reîngustării orizontului, va impune efortul reancorării la programul național și reanimării spiritului public, reluarea militantismului politic și istoriografic¹⁴.

A doua parte a secolului al XIX-lea și cea de început de secol XX, reprezintă la nivel european epoca naționalismului birocratic, preocupat de sistematizarea, reproducerea și difuzarea pe cale educațională a ficțiunilor din perioada anterioară. În alte cuvinte, epoca construirii identității sub forma diferenței de ceilalți, a legitimării națiunii în forma autoconstrucției abisale prin promovarea continuă a unor clișee până la închiderea completă a cercului și a transferului de identitate națională creată de guvernanți spre mase în momentul în care acestea încep să capete importanță în plan politic¹⁵.

În secolul 19, majoritatea guvernelor și organizațiilor politice europene s-au arătat preocupate de abilitatea școlii de a modela modul de gândire al individului asupra lui și a celorlalți pentru a-și putea astfel imagina și articula propria comunitate. De aici preocuparea permanentă statului în elaborarea unor sisteme educaționale și programe cu obiective precise, într-o epocă în care cartea școlară, mai ales cea de istorie, reprezenta mijlocul cel mai eficient și ieftin de difuzare a unui set de valori esențiale în socializarea viitorilor adulți¹⁶.

Menite "să... deie țării bărbați morali, iubitori de dreptate și de adevăr, și mai presus de toate buni patrioți", manualele de istorie, vor oferi românilor, mai ales după anii 60' și 70' ai secolului trecut, o serie de portrete model cu care să se identifice și antimodele, am completa noi, în antiteză cu care să se autodefinească¹⁷.

Element de bază al vulgatei etno-naționale, încadrat procesului de transformare a unei etnii în națiune prin intermediul culturii politizate, manualul școlar de istorie va impune 'memoriei' membrilor comunității o selecție și clasificare riguroasă a miturilor¹⁸. Exprimate în forma unor artefacte literare, aceste mituri vor contribui la conferirea unui sens al stabilității și înrădăcinării, al distincției, al continuității și unității prin memorie, destin și misiune a națiunii. În cazul românesc, Fanariotul ca mit negativ se va dovedi perfect adaptabil unei astfel de scheme generale, contribuind la structurarea unor caracteristici de bază ale identității naționale: bun creștin, bun cetățean, bun român.

Nașterea unei națiuni implică angajarea unui sistem educațional care să producă inteligenție, învățători capabili să propage în masă idei, sisteme de valori, credințe. Precondiția educației nefiind doar una de ordin economic, mașina educațională are drept prim obiectiv transformarea naționalismului în formă naturală de loialitate politică, și asta nu doar în baza sentimentalismului și mitologiei fondatoare. Necesitățile de ordin practic, obiective și deci recunoscute, joacă în acest caz un rol la fel de important¹⁹. Dintr-o perspectivă dublu singularizată, cea a cazului românesc, în interiorul căreia ia naștere și se difuzează antifanariotismul, paradigma de mai sus își găsește materializarea perfectă.

În doctrina naționalistă limba, rasa, cultura, uneori religia, constituie elemente definitorii ale națiunii ca entitate primordială. Doctrină comprehensivă ce conduce către un stil politic distinct, naționalismul preia drept componente esențiale patriotismul și xenofobia, fără a se confunda însă cu acestea. Înțeleg ca afecțiune față de propria țară sau propriul grup, loialitate față de instituții, zel în apărarea propriilor valori, etc., respectiv ca sentiment al respingerii străinului, marginalului de orice natură și condiție, cu refuzul de a-l admite în propriul grup, cele două vor avea priză mai ales în cazul statelor, al societăților, a căror inteligență formată în spiritul luminilor și al romantismului, s-a arătat predispusă spre mișcări ostentative îndreptate împotriva celor identificați drept potențial dușmani - inclusiv al dușmanului născut în cadrul conflictului între generații.

Trăsăturile de mai sus par a intra perfect în logica naționalismelor est europene, definite drept birocratice precum în cazul României, Greciei, Turciei și mai puțin în cazul celor de tip burghez (Cehia) sau aristocratic (Polonia, Ungaria)²⁰. Revoluționar prin caracteristicile sale: constituționalism, anticlericalism, orientare egalitară, acest tip de naționalism are ca obiectiv principal transferul de suveranitate dinspre elite spre mase - vorbind în numele acestora fără însă a le defini și implica efectiv.

Astfel de atitudini și reacții, specifice arealului sus amintit, au drept principală cauză întârzierea, decalajul față de Occident, imposibilitatea de a regla la nivelul modernității și conform cerințelor acesteia relațiile dintre stat și societate²¹. Deși preiau la jumătatea lui XIX un întreg set de valori politice și instituții dezvoltate în baza modelului occidental, societățile sud-est europene vor da naștere - aparent în mod paradoxal - unui tip de stat diferit prin concepțiile sale asupra exercitării puterii și a surselor generatoare de legitimitate²². Fapt datorat, probabil, în mare măsură, experienței dominației străine, slăbirii sau distrugerii de către aceasta a instituțiilor native, având drept prim efect atenuarea și uneori deformarea experienței politice locale. Dependența prelungită față de un centru hegemonic extern aflându-se la originile etatismului, a ulterioarei puteri discreționare a statului și absenței oricărui control din partea societății.

Singura opoziție sesizabilă la nivelul unor astfel de societăți o reprezintă cea dintre cele două mari grupări generatoare de idei și valori alternative din interiorul inteligenței, dintre cei ce se ocupa de administrarea acestora și cei ce se autodefinesc drept substitut și chintesență a opoziției. Plasați în slujba sistemului, cu rol în susținerea teologică și teleologică a acestuia, transformați în nouă elită politică și rupți de marea masa a proletariatului intelectual, acest grup de indivizi, cu superioritate conferită de organizarea birocratică, ajung să impună drept sistem propria lor dictatură, *efendia*²³. Folosindu-se în menținerea acestei stări de lucru nu doar de pozițiile ocupate în cadrul statului și deci a pârgurilor de

putere, ci și de ingrediente precum mitul complotului interior - cu rol în co-interesarea populației și atragerea ei prin crearea sentimentului de instabilitate și insecuritate -, irealismul - menit a regrupa clientele și anima spectacolul politic prin apelul la teme cunoscute, cu rol în eliminarea adversarului - și liftingul - înțeles aici ca apel la ideologiile anterior formulate²⁴.

Efectul în timp al unui astfel de intervenționism, al acaparării de către stat a tuturor filierelor educaționale va fi crearea unor noi elite politice și intelectuale, cu superioritate afirmată în baza doctrinei asimilate și nu în originea socială, elite ce impun ideologiei rolul de păstrător al coerenței unui grup în jurul statului prin afirmarea și protejarea unei identități specifice acestui grup, conferind celorlalți identități virtuale.

În cazul românesc (moldo-valah) o situație asemănătoare poate fi sesizată mai ales după 1859, în condițiile în care guvernul aflat la putere devine liderul unic și incontestabil al mișcării naționale, sprijinit de o birocrație menită a-i justifica acțiunile și omisiunile și condamna orice opoziție ca nepatriotică. Identificând naționalismul cu națiunea, statul, politica guvernului și aflând în sloganul iredentist și xenofob singurul element comun și convenabil tuturor, inteligența românească va da naștere unui naționalism de tip etnic - în baza criteriului descendenței, al recunoașterii individului prin origini fictive sau reale, în care achiziționarea culturii vernaculare și a etnoistoriei reprezintă o obligație politică și un test de loialitate pentru toți membrii comunității²⁵.

Transformarea elitei moldo-valahe din aristocratică în birocratică în prima jumătate a lui XIX reprezintă urmarea directă și firească a unui întreg proces de reorganizare și instituționalizare a vieții politice²⁶. Sesizabilă mai ales după 1848 și mai apoi 1859, spargerea eclecticismului anterior și formarea unei noi clase de politicieni, produsă în urma transferului de autoritate și responsabilitate dinspre grupul politic tradițional spre noii reprezentanți ai națiunii, se datorează nu doar occidentalizării și imposibilității aristocrației de a perpetua transmiterea ereditară a puterii. Un factor de maximă importanță în operarea unei astfel de mutații l-a constituit poziția rigidă, viziunea împietrită a boierimii în momente de cotitură : 1821, 1831-1832, 1848, față de problema accesului la putere a celorlalți. Aflată în imposibilitatea găsirii și aplicării unei soluții convenabile, constrânsă timp îndelungat la un rol minor, nevoită să-și dedice toate eforturile precizării și afirmării propriei identități, inteligența românească, mai ales cea de origine nearistocrată, va continua să perpetueze atitudini și discursuri inițiale și atunci când acest lucru nu va mai fi necesar. Absorbită de ideea afirmării propriei identități ea va ajunge să transporte în timp polemici, etichete, construcții culturale de început, sărăcindu-și astfel de multe ori orizontul propriu.

Într-un astfel de context acuza de fanarism se va dovedi o armă politică perfectă, menită a atrage cel puțin atenția asupra individului sau grupului astfel

etichetat. Fetișizarea subiectului inițial, reducionism inevitabil cu fixație pe formă prin eludarea fondului, aceasta va juca un rol esențial în cadrul polemicilor politice, în stigmatizarea irevocabilă a adversarului, simplul apel la ficțiunea fanariotă reușind asigurarea succesului deplin. Argument cu putere de convingere, antifanariotismul va reuși punerea în valoare a discursului prin prezentarea unei idei sub forma alteia mai frapantă și mai cunoscută.

Perceput ca model negativ al străinului din interior, alături de cel al alterității externe - turcul, păgân și invadator, polonul, arogant, maghiarul asupritor, rusul etc., grecul fanariot va marca timp de un secol și jumătate politigrafia românească. Discursul antimonarhic face adesea apel la cel antifanariot, fie și numai prin trasarea unor paralele și îngroșarea unor detalii extrase din context. La fel stau lucrurile și în cazul antisemitismului unde, gazetarul Eminescu se simte obligat să facă apel la paradigma antifanariotă și antigrecească, mult mai relevantă și cunoscută, pentru a da vigoare și a asigura astfel priza necesară discursului antisemit²⁷. Situația rămâne neschimbată și în perioada interbelică când un Nicolae Davidescu, reprezentant al ideologiei de dreapta înțelege să-l eticheteze pe "grecul" I. L. Caragiale, "grefa respinsă de spiritul românesc" drept "ultimul ocupant fanariot al României", reproșându-i mai ales lipsa de patriotism și recunoștință, cinismul viziunii asupra viitorului națiunii. Tot prin intermediul fanarioților I. G. Duca se va raporta la boierimea moldo-valahă conservatoare, "*plină de atavisme și moravuri fanarioto-bizantine.. împănată de beizadele invidioase și inconsolabile... veche clasă politică... cu obiceiul de a se plânge la străini.*", și tot în perioada interbelică și în cu totul alt context, preocupat de eliberarea serviciilor statului de sub domnia experților străini, M. Manoilescu îi numea pe aceștia noii fanarioți, vinovați de încătușarea intelectuală a Occidentului asupra gândirii economice românești.

Rolul esențial al oricărei ideologii este acela de a difuza convingeri dincolo de grupul părinților fondatori, de a se transforma în credo al unui întreg grup, de a-și perpetua energia inițială dincolo de momentul efervescenței și de a readuce în memoria socială actului inaugural, indiferent de imagine și interpretările noi apărute în timp, dincolo de tranziția sa dinspre mobilizator spre justificator²⁸.

"*A rămâne orfani de ideologii este ceva firesc, ca și a rămâne orfani de părinți, este un moment dureros, care nu comportă însă desacralizarea tatălui pierdut, deoarece aceasta nu înseamnă separarea de învățămintele sale.*" (Claudio Magris). Paradigma antifanariotă, componentă moldo-valahă a ideologiei naționale românești se subsumează perfect celor de mai sus. Fapt demonstrat de reapariția sa în ultimii ani în cadrul discursului politic pe fondul recrudescenței naționalismului etnic, de masă, în Europa post-comunistă, efect prim al creării sau mai exact al recreării etnicității ca sursă majoră în mobilizarea maselor și susținerea unor cariere politice²⁹. Sol fertil pentru birocrații și

inteligenții, naționalismul actual din România privit în lipsa unor alternative ideologice serioase drept singura fantezie a Salvării, caută din nou țapi ispășitori în rândul minorităților, al maghiarilor, romilor, evreilor; reproșând acestora nu doar comunizarea României ci și instabilitatea politică internă, corupția, nepotismul, proasta guvernare. Alături de aceste alterități etnice, fanariotul ca alteritate mult mai complexă continuă să-și joace nestingherit rolul. Un exemplu elocvent l-ar putea constitui raportarea la fanarioți a discursurilor practicate de trei oameni politici cu ocazia Moțiunii simple a grâului din vara lui 1995. *“Așa o corupție nu a existat în România nici pe vremea fanarioților”* afirma Corneliu Coposu (cotidianul Ziua, 11 septembrie). A doua zi, într-o intervenție în Camera Deputaților-transmisă la radio - Varujan Vosganian vorbea despre *“politica guvernului mai negativă decât cea fanariotă...”*, pentru ca în ultima zi a dezbaterilor, un reprezentant al coaliției la putere (C. V. Tudor) să condamne politica unui guvern anterior în aceeași termeni *“în timpul domniei fanariote a lui Petre Roman...”*. Un an mai târziu, pe 17 iulie 1996 România liberă alegea drept titlu al rubrici sale *“Guvernul-oglinză a cititorilor”* declarația deloc inocentă a unui funcționar : *“Nici fanarioții, care erau străini, n-au jupuit țara atât de mult în atât de scurt timp”*.

Am putea pune astfel de reacții în seama faptului că, în general, discursul politic angajează un limbaj de o mare generalitate teoretică, cu apel masiv la simboluri și tradiții și mai puțin la coerența rațională, la persuasiunea gândirii și argumentului, etc. Mai ales dacă ținem cont de faptul că unul din sensurile actuale ale politicului - alături de definiția tipică, a activității direcționate de guvern sau de alte autorități și de cel al relațiilor de putere în sens general și strategiilor menite păstrării sau contestării acesteia - îl reprezintă cel al aplicării unor practici cu rol în reproducerea sau provocarea ideologiei.

Referindu-se la problema fenomenului modernizării în societatea românească, problemă aflată în atingere cu subiectul nostru, Alexandru Zub afirma că o temă poate fi la modă, cu obsesii și ticuri, discursul asupra ei fiind plin de sinuozități și capcane atunci când în emiterea unor opinii pro sau contra trebuie să ținem cont și de existența unei mize politice majore.

Menite a suplini lipsa acută a unor criterii viabile, necesare autodefinirii pozitive și autentificării generatorilor de discurs, create și mai apoi întreținute artificial de-a lungul secolului al XIX-lea, acestea își vor permanentiza în timp rolul de praguri valorice indispensabile. Simboluri cu valoare arhetipală, ele vor ajuta pe români să identifice și să exprime succint, prin limbaj, Veacul considerat drept cel mai întunecat al istoriei lor și în același timp, prin antiteză, să-l definească pe cel următor drept moment al Redeșteptării lor Naționale. Putativă prin definiție, identitatea națională a românilor - invariant al istoriei lor în

momentele ei cruciale și deci continuu redefinibilă - va descoperi în Fanariot condiția nedorită, opusă oricăror deziderate.

1 Avem aici în vedere faptul că termenul de fanariot intră în circulație abia la sfârșitul secolului XVI pentru a deveni popular abia după apariția în 1824 la Marsilia a lucrării "Essai sur le Phanariotes" a lui Marc Zallony. Până la aceea dată formula preferată este exclusiv cea de grec țarigrădean la moldo-valahi și grec din Fanar la călătorii occidentali. În cazul principatelor nord-dunărene, apelul la o culpabilă alteritate fanariotă se produce și pe fondul imposibilității de a mai apela la cea anterioară, greacă, reprezentantă a națiunii surori și atât de intim amalgamată cu aristocrația pământească încât în 1821 patriotul și primul domn pământean Grigore Ghica își declină în față pământenilor capacitatea de a trasa o linie de demarcație între cele două grupări rivale.

2 Stephane Yerasimos, *Questions d'Orient. Frontieres et minorites des Balkans au Caucase*, Edition la Decouverte, Paris, 1993, p. 12-13. Timp de mai bine de un secol problema imperiului Otoman, în descompunere, va reprezenta un punct de interes pentru cancelariile din Occident, preocupate de apariția noilor state naționale în Balcani.

3 *Ibidem*, p.17-19

4 Alexandru Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției Franceze*, Institutul European, Iași, 1994, p. 53-55.

5 Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Colecția istorică Ion Dumitriu Verlag, München, 1987, p. 62.

6 *Ibidem*, p. 351-353

7 Luca Pițu, "Alteritate și strategii: excursuri etnologice", în *Cultura și societate*, coord. Al. Zub, Ed. Științifică, București, 1991, p. 462-467.

8 Rene Girard, *Violența și sacrul*, Ed. Nemira, București, 1995, p. 11-13 și 14-18

9 Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 63.

10 Interesant este faptul că la Eminescu întâlnim, în paralel cu un virulent discurs antifanariot, martirizarea și încadrarea între eroii neamului - ce-i drept justificată - a unuia dintre reprezentanții acestui regim, a lui Grigore al III-lea Ghica. Semn clar că în acel moment avem de-a face cu un model în înțelesul actual, acceptat de sociologie - cel al unei definiții preliminare, construcție intelectuală cu simplificarea voită a realității în vederea unei înțelegeri mai ușoare a acesteia, cu rol în conferirea de coerență unei narațiuni în condițiile în care aceasta nu poate să surprindă toate elementele modelului. Pentru o definiție a modelului vezi Peter Burke, *History and Social Theory*, Cornell University Press, Ithaca, 1993, p. 31-32

11 Pentru o definiție a naționalismului cultural și a celui politic ca tipuri distincte de naționalism, cu strategii divergente, diferit articulate, aflate în competiție în impunerea propriului concept de națiune vezi. A. D. Smith & J. Hutchinson, *Nationalism*, Oxford University Press, New York, 1994, p. 123-124.

- 12 Philip. Longworth, *The Making of Eastern Europe*, The MacMillan Press, L.T.D. 1992, p. 140-147.
- 13 Henry Harris, *Identity*, Clarendon Press Oxford, 1995; A. D. SMITH, op. cit., p. 140-142.
- 14 Alexandru. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985, p. 38.
- 15 Această fază, a doua, va fi urmată de cea ultimă, extremă, a ingineriei naționale, a construcției națiunii ca imagine codificată cu eliminarea definitivă și totală a alterității și minorităților scăpate anterior, de corectură finală a utopiei naționale
- 16 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983 și Jean Lecuir, *Enseigner l'histoire. De manuels a la memoire*, Berna, 1984, p. 121.
- 17 Mirela Luminița Murgescu, "Galeria națională de personaje istorice în manualele de istorie din școala primară", în *Mituri istorice românești*, coord. L. Boia, Ed. Universității București, 1995, p. 32-33.
- 18 A. D. Smith, "The Formation of National Identity", în *Identity*, Ed. Henry Harris, Clarendon Press-Oxford, 1995, p. 137-139
- 19 A. D. Smith & T. Hutchinson, *op.cit.*, p. 56
- 20 Peter Sugar, *Nationalism in Eastern Europe*, London 1980, p. 171-172.
- 21 George Schopflin, *Politics in Eastern Europe (1945-1992)*, Blackwell Oxford & Cambridge University, U.S.A., 1993, p. 5.
- 22 *Ibidem*, p.6
- 23 Yves Lecerf et Edouard Parker, *Les dictatures d` intelligentias*, Presses Universitaires de France, 1987
- 24 *Ibidem*, p. 18-20
- 25 A. D. Smith, "The Formation of National Identity", p. 150-152. Spre deosebire de naționalismul civilizat sau cel pluri-național, cu atitudine diferită față de minorități și străini, cel etnic nu ține cont de criteriul rezidenței, loialitate civică și posibilitatea acestora de a participa la cultura publică și a-și câștiga cetățenia prin și odată cu acceptarea sistemului de valori al cetății.
- 26 Elena Siupiur, *Les intellectuels roumains du XIXe siecle et la reorganisation de la classe politique et du systeme institutionnel*, Revue Roumaine d'Histoire, ian-iun, 1995, nr. 1-2, p. 75.
- 27 Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 25-31.
- 28 Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 204.
- 29 Vladimir Tismăneanu, "Fantasies of Salvation" în *Envisioning Eastern Europe*, Ed. Mike Douglas, Ann Arbor Press, 1994.

GRECI ȘI ROMÂNI ÎN SECOLUL XIX. ASPECTE IDENTITARE

Leonidas Rados

Un asemenea titlu oferă un orizont de abordare generos și mai multe perspective posibile; mi s-a părut mai profitabilă revizuirea aspectelor coabitării greco-române la nordul Dunării și încercarea de regândire a acestei sensibile problematici.

Demersul de față nu este unul angajat, militant. Rolul istoricului este de a spune în primul rând adevărul, nu de a apăra prin scris popoare, etnii ori fapte, erori istorice sau direcții greșite; de aceasta se pot ocupa foarte bine angajații barourilor de avocatură. Nu doresc a orienta atenția doar asupra aspectelor favorabile, într-o manieră propagandistică și implicit, mincinoasă. De asemenea, nu am intenția de a prezenta un tablou idilic, ci tocmai a sublinia, alături de momentele de veritabilă apropiere și tensiunile apărute, încercând a da explicațiile cuvenite.

Vechimea elementului grec în acest teritoriu de confluență nu cred că se mai cere precizată. Că era vorba de daci, de daco-romani, de proto-români sau români, locuitorii acestor ținuturi au acceptat o numeroasă și activă prezență greacă, acest ferment civilizator ajungând până departe, la hotarele de nord¹. Fundalul acestei prezențe îl reprezintă chiar influența orientală, câtă vreme spațiul românesc s-a aflat, încă din neolitic, cum afirma M. Eliade, sub imperiul impulsurilor venite din Orient.

Durata, vechimea contactelor dintre spațiul elen și cel românesc, constituie, alături de religia comună, de mentalitatea și cultura atât de apropiate, realități care au amprentat relația româno-elenă. Cum se știe, istoriografia abundă în materiale care fie anihilează cu vorbe grele beneficiile din registrele culturii și civilizației, considerându-le dezastruase, fie evaluează general și total pozitiv aceste raporturi, evitând discret amintirea momentelor de tensiune. Oricum, nu este aici locul unde să judecăm aceste direcții.

Încă din ultima treime a secolului trecut se afirmă că registrul cultural a avut cel mai mult de beneficiat și constatarea este adevărată. Dar rolul economicului a fost și este din ce în ce mai puțin luat în calcul, iar explicația nu se află doar în îndepărtarea de modelul materialist dialectic de a gândi și scrie istoria, fapt care, în ansamblu, reprezintă un real progres pentru istoriografia

noastră. Cred că problema își are originea în cunoașterea destul de superficială a caracterului societății grecești și a tipului de individ propriu acesteia. Ca atare, consider că realist ar fi să privim schimburile comerciale drept motorul milenar al relațiilor greco-române, constanta și suportul care au făcut posibil și interesul general al civilizației grecești pentru această parte a Europei, și legăturile ecleziastice și implicit, culturale². Acest adevăr - cunoscut de unii, ignorat de alții - trebuie repetat și subliniat³, căci istoriografia reacționează greu, cu întârziere și inerție.

Rolul decisiv al economicului în demararea și menținerea acestor raporturi este evident și nimeni nu îl poate nega. Prin salba de emporii și colonii grecești din perioadele clasică, elenistică și romană, prin Chilia și Cetatea Albă în medievalitate, ori prin Galați, Brăila, Sulina, Giurgiu și Constanța în timpurile moderne, elementul comercial elen a aflat aici căi sigure de penetrare într-un mediu profitabil.

Existența grecilor alături de populația română, se știe, nu a fost una facilă, nici pentru unii, nici pentru ceilalți, conflictul, mai mult sau mai puțin evident, intervenind o dată cu masiva emigrație greacă survenită în vremea ocupației turcești. Mărul discordiei a fost și în cazul acesta, ca și în mitologie, unul de "aur". Mai exact, cauze pecuniare au stat la baza diferendelor româno-grecești, ele fiind amplificate apoi odată cu excesele naționalismului, de ambele părți. Fie că era vorba de demnități în stat, și aici începutul îl face legendarul logofătul bizantin de la curtea lui Mircea cel Bătrân, slujbe care, evident, aduceau un profit substanțial, conform practicii medievale a venitului din slujbă, fie că era vorba de averile mănăstirilor închinată, la mijloc era tot "aurul".

Seria momentelor tensionate continuă cu anul 1821, prin greșeala fatală comisă de Ipsilanti, uciderea lui Tudor, neiertată nici azi de istoria românească. Se evită a se spune că pandurul a fost ridicat din mijlocul oamenilor săi care nu s-au împotrivit, fapt care pune semne de întrebare asupra adeziunii oștenilor la scopurile declarate sau asupra modul de comportare al conducătorului lor. Nu este acceptat aici principiul politic machiavelic, conform căruia scopul scuză mijloacele, deși în termenii politicii mari, europene, problema românească nu figura între punctele importante ale discuțiilor. Pur și simplu, chiar dacă e greu de recunoscut, nu interesa, considerată fiind o afacere internă a Sublimei Porți. Cum nu ar fi interesat nici problema greacă, dacă în afara ușilor ferecate ale cabinetelor marilor puteri nu s-ar fi generat acel curent de opinie filoelen⁴, alimentat de amintirea Vechii Elade și de lobiul numeroaselor comunități grecești din Europa, mai apoi inflammat de masacrele turcești ca cel de la Messolonghi. Navarinul iar mai apoi recunoașterea europeană a independenței Greciei au fost singura soluție radicală la o problemă generală în acest colț al Europei, în celelalte cazuri aplicându-se principiul neamestecului în afacerile interne ale Turciei.

A urmat apoi secularizarea averilor mănăstirilor închinat, cazul moștenirii averii Zappa cu îndelungatul său proces, ruperea relațiilor diplomatice din vina preponderență a Greciei (1892-1896)⁵ și mai ales problema macedoneană, tot atâtea ocazii de învolburare a raporturilor normale româno-grecești.

În acest moment al discuției cred că ar trebui amintit un element care, se pare, nu a atras încă atenția specialiștilor: "conflictul" greco-român din epocile medie și modernă nu este unul fundamental, de civilizație, nu atinge esențele celor două culturi. Nu este nici un conflict etnic, chiar dacă implică două grupuri etnice, ci unul economic-administrativ. La mijloc sunt, cum am mai amintit, banii și funcțiile. Chestiunea nu a fost discutată în felul acesta (se fac doar unele vagi trimiteri) pentru că aceia care acceptau avantajele influenței grecești nu aveau interes să aducă în scenă "conflictul" ci "apropierea", pentru a restabili echilibru necesar în istoriografie. Dimpotrivă, celor care, pe filiera naționalismului de secol XIX, criticau în termeni duri această influență, nu le putem cere să fie subtili și, discutând despre nenorocirile aduse de grecism, să investigheze mai profund.

Interesant, și totodată ușor de explicat, este faptul că în scrierile românești contemporane acelor vremuri, în principal până în a doua jumătate a veacului XIX, grecii suferă un deficit semnificativ de imagine, în vreme ce în operele redactate de aceștia, românii, conducătorii lor și teritoriul românesc în general beneficiază de o prezentare pozitivă, la o dată la care călătorii din Apus nu au - și lucrul este cunoscut - doar cuvinte de laudă. Evident, explicația constă în aceea că elementul grec considera spațiul românesc potrivit pentru a doua patrie, una provizorie, până când eliberarea "patriei", a Greciei, ar fi devenit realitate. În schimb, românii, ca în cazul Ion Neculce ("la grec mi-lă sau omenie sau dreptate, sau nevieșug, nu sunt, sau frică de Dumnezeu"), amenințați în carierele lor politice sau administrative de ascensiunea grecească nu pot accepta ușor această invazie pașnică, însă căreia nu i se puteau opune suficient. De aici până la a considera influența cultura greacă una nocivă, nefastă, funestă și cangrenică cum o vedea Șt. Vârgolici la 1876⁶, total nefericită, cum credea Gh.M. Ionescu⁷ la 1900 (și exemplele pot continua), nu mai era decât un pas. Oricum, meritul de a fi inițiat programatic și conștient campania de regândire a impactului cultural elen, căreia îi datorăm în parte situația de azi, revine "Junimii", prin liderul acesteia, Titu Maiorescu⁸. Putem explica aceasta apelând la o constatare a profesorului Al. Zub care observa că influențele și legăturile externe din evul mediu intrau în preocupările junimiștilor ca urmare a formației lor intelectuale și a modului complex de a privi istoria, deprins în ședințele de cenaclu⁹.

Cert este că beneficiul cultural a fost unul reciproc. Cultura română a depășit stadiul influenței slavone, care nu mai permitea evoluția și, poate mai important, a fost cuplată la valorile occidentale prin filieră neogreacă. Referindu-se la culturile sud-est europene, fondate pe ruinele civilizației greco-latine, Al.

Dușu amintea că ele s-au dezvoltat în etapele de început în prezența modelului cultural oferit de civilizația bizantină, fiind integrate prin orientările lor în marile curente ale culturii europene moderne¹⁰. De asemenea, cultura greacă a aflat în Principate un mediu prielnic în care să evolueze, primind la rândul ei influențele locale (cele de la nivelul limbii fiind mai cunoscute) oferind realizări satisfăcătoare pentru greci și români. Nu se pot uita contribuții de felul celor aduse de D. Filipide, autorul a două volume, *Istoria României și Geografia României*, publicate în 1816 în mediul german, la Lipsca. Este regretabil că în acest sfârșit de mileniu istoriografia greco-română din secolul fanariot este încă predată studenților, incredibil, după modelul pașoptist, depășit chiar de cercetările veacului XIX. A nu se crede că vina aparține doar specialiștilor români; păcătuiesc și majoritatea cercetătorilor greci care aleg spre cercetare anumite figuri de cărturari greci din Principate, dar îi izolează de mediul românesc, revendicându-i în totalitate. Este modul etnocentrist, anacronic și, sper, perimat de a vedea istoria. Generația actuală de cercetători români, o altă “școală nouă”, deși fără merite sporite, poate face mai mult în această direcție.

Dintr-un punct de vedere, cercetarea grecității postbizantine de la noi devine mai interesantă când se depășește pragul anilor 1821-1830, căci se cere o analiză mai nuanțată, mai pretențioasă; fără îndoială, poate fi și o impresie subiectivă, conturată atunci când te apleci mai mult asupra unei perioade. Secolul XIX, unul dramatic, provoacă emergența grecilor, sârbilor, românilor, bulgarilor și albanezilor din “tăcerea” oceanului eterogen reprezentat de Imperiul Otoman¹¹, este un timp de profunde transformări ale structurilor politice și sociale¹², fapt valabil atât pentru Grecia cât și pentru România.

Economia statului elen nu a cunoscut acea dezvoltare galopantă în care sperau toate categoriile sociale. Ca atare, se întreba Apostolos Daskalakis¹³, s-au produs schimbări majore în economia Greciei după obținerea independenței? Fără îndoială că răspunsul este negativ. Nu existau însă nici spații largi de manevră în această privință, căci, așa cum sublinia același cercetător, elenii cunoscuseră și în vremea turcocrăției libertatea comerțului, avuseseră controlul tranzacțiilor economice și o oarecare libertate în agricultură.

Totuși, pe când grecii aveau un stat independent, unde se puteau întoarce cei din diaspora pentru a se stabili și a-și reface viața, constatăm o mișcare destul de firavă dinspre spațiul românesc către cel al Eladei, care se cere explicată. Cert este că după ce au adus un aport uriaș la efortul de redeșteptare națională¹⁴, comunitățile din afara teritoriului grecesc se văd împinse într-un con de umbră, deși dispuneau încă de variate posibilități și de personalități marcante.

Mai mult, mișcarea inversă este mult mai dinamică. De asemenea, după secole de coexistență și căsătorii mixte, împământenirea și adaptarea perfectă la condițiile de aici este greu de precizat dacă mai vorbim de “greci” sau de “români”. Ca atare, ar trebui, din motive ce țin de metodă, să apelăm la o necesară dihotomie: “vechii greci”, aflați pe un trend de românizare treptată și

„noii greci”, sosiți ca urmare a avantajelor comerciale pe care le oferea spațiul românesc, dar asupra acestui probleme vom mai reveni.

Din ce se poate constata în Registrele de Stare Civilă ale orașului Iași, în a doua jumătate a secolului XIX, căsătoriile se fac mai ales în interiorul comunității, deci între greci, apărând clar faptul că se resimte “pericolul” românizării totale¹⁵. Există acest pericol, pentru că România evoluase mult de la începutul veacului. Nu se mai putea vorbi de acel spațiu relativ neutru de la începutul veacului XIX, cu o populație fără noțiuni de politică¹⁶, care putea fi utilizată în mișcarea de refacere a Greciei și care nu conta ca entitate distinctă în calculele cabinetelor europene. Pe de o parte cultura greacă, altădată atât de influentă era tratat împinsă spre o poziție periferică de cultura română, aflată în căutarea propriei identități¹⁷. Doar realității că personalitățile epocii pașoptiste erau educate și de dascăli greci, parțial în spiritul culturii elene, se datorează supraviețuirea firavă a acesteia. În aceeași ordine de idei, școala română începea să fie una valabilă și valoroasă, mai ales în ultimul sfert de veac, iar slujbele mai bine plătite decât cele din Grecia¹⁸, element neglijat de cercetători. Ca atare, tot atâtea motive pentru a căpăta naturalizarea, a obține toate avantajele oferite de cetățenia română, mai ales că, începând cu perioada regulamentară nu mai existau ispravnicatele pentru străini, grecii, alături de ceilalți supuși străini urmând a fi judecați de tribunalele țării¹⁹, caz în care era mai avantajos a căpăta naturalizarea.

Pleacă din Principate mai ales pătura săracă și îndeosebi tinerii, entuziasmați de gândul revederii patriei. Oricum, este vorba de o hotărâre greu de luat pentru cei mai mulți dintre ei, cu toată mobilitatea, deja proverbială, a tipului uman levantin. La această oscilare contribuie, evident, și “natura dublă”²⁰ a grecilor din Principate, care au aflat aici mediul cel mai potrivit evoluției proprii până la 1821. În cazul familiilor mai avute, “întoarcerea”, dacă o putem numi așa, fiind vorba de indivizi născuți în Principate, este precedată de studii gimnaziale în una din școlile grecești, de la Atena, Pireu, Ioannina, Constantinopol sau Corint. Cei mai motivați și cu dare de mână optau pentru continuarea studiilor la Universitatea din Atena, prima instituție modernă de învățământ superior din Balcani (înființată în 1837). Numărul studenților din România nu depășește cifra 65, majoritatea fiind etnici greci²¹. Dacă în general studenții români de la Atena beneficiază de burse din partea statului român, grecii vin pe cheltuiala familiei, unii angajându-se la diverși particulari pentru a completa sumele trimise de părinți. Nu întâmplător, cele mai frecventate facultăți erau Dreptul, cu 29 de studenți și Medicina, cu 16²², adică tocmai acelea care permiteau cariere în profesiuni liberale, deci independență materială.

Motivațiile celor care au ales continuarea existenței în spațiul românesc sunt ușor identificabile: averi semnificative, mai ales în clădiri și pământuri, afaceri rentabile, cu o clientelă fidelă, funcții publice. Aceștia sunt persoane care fie cunosc ambele limbi, preferând româna, fie nu mai cunosc decât o greacă

elementară. Unii, atrași de ideea Eladei, nu au totuși forța și tăria de caracter să facă pasul hotărâtor, plecarea în Grecia și rămân cu sentimentul unei patrii pierdute, chiar dacă în unele cazuri este vorba de persoane ce nu au călcat nicicând pe pământ grecesc.

Cum afirmam mai sus, trebuie făcută o distincție clară între grecii "vechi", care sunt deja naturalizați, atașați prin interese dar și afectiv de acest spațiu și noii sosiți, care se stabilesc aici cu afaceri, după Tratatul de la Adrianopole 1829 care prevedea, între altele, desființarea raialelor și liberalizarea comerțului. Sunt avantajate porturile dunărene Brăila, Galați, Giurgiu, care obțin în vremea domniilor regulamentare și statutul de *porto franco*. Comerțul din zona Dunării era deja sub controlul burgheziei grecești din diaspora sau din Grecia²³ iar acesta se întărește după cele două acte politice otomane, Tanzimatul (1839) și Hattı-humayun (1856)²⁴. Numărul de nave comerciale care operau sub pavilion grecesc la Dunărea de Jos pentru perioada 1837-1858 oscilează între 250 și 1225, cam jumătate din totalul navelor de comerț active din zonă (și suma navelor sub pavilion turcesc, austriac, englez și rus)²⁵.

În aceste condiții sosesc mii de greci, modificând esențial structura demografică a așezărilor amintite. De exemplu, în Brăila numărul grecilor sporește de la 360 în 1837 (față de 18 evrei, 13 ruși, 7 germani) la 10.000 în 1889²⁶. Dezvoltări similare cunosc și porturile din Deltă, Sulina și Tulcea și de la mare, Constanța. În acest din urmă oraș din 4000 de locuitori la 1879 un sfert sunt greci, toți comercianți²⁷.

Condiții mai bune de păstrare și afirmare a identității grecești în spațiul românesc apar după 1860, când domnitorul Cuza recunoaște dreptul comunităților grecești la existență oficială²⁸. Chiar dacă și înainte de această dată colectivitățile grecești din orașele românești cunosc forme de viață comună (școli particulare, slujbe în greacă la biserici grecești sau românești, trupe de teatru și presă proprii, alte manifestări solidare), acum existența lor se consumă la un alt nivel. Comunitățile au dreptul la avere și funcționau pe bază de semnătură, dar nu aveau personalitate juridică decât din 1900, o dată cu semnarea tratatului comercial greco-român și anexarea protocolului prin care comunitățile grecești erau recunoscute ca persoane juridice, morale și legale²⁹.

Dar ce au însemnat aceste amănunte legale pentru identitatea grecilor de aici? În primul rând, legăturile cu țara de origine sporesc în intensitate și capătă un caracter organizat. Comunitățile acestea funcționează ca veritabile lobiuri grecești în România. Ele aveau relații bune cu reprezentanțele diplomatice ale Greciei aici, care încearcă să constituie liantul necesar³⁰.

Proveniți în principal din Epir, Cefalonia și insule, noii veniți nu își uită locul de origine, amintindu-l cu fiecare prilej (cererile de naturalizare, aflate în Analele Parlamentare ale României constituie cea mai credibilă sursă pentru această chestiune). Legătura cu Grecia se manifestă prin articole în ziarele locale, poezii patriotice, călătorii și studii făcute în Grecia, participarea la

sărbători și ceremonii, invitarea unor personalități din patrie, ș.a.³¹. Trimiterile la patrie abundă în scrierile grecilor, în discursurile lor sau luările de cuvânt îndeajuns cât să ne facem o idee asupra relației dintre grecul modern silit de afaceri a se înstrăina și țara sa. El are o patrie mare, Elada, și una mică, de care este foarte legat, localitatea natală, locul de îngropăciune al strămoșilor săi.

Spuneam că raporturile nu au fost mereu bune între cele două etnii. “Secolul naționalităților”³² nu putea menaja chestiuni delicate ivite între timp ori pe cele mai vechi. Nu ajutau nici politicile oficiale asumate de cele două state, Grecia și România, marcate de curentul naționalist³³; ambele iau parte la această cursă, încercând formarea în sistemul educativ de stat a cetățeanului perfect, un model uman pregătit a-și apăra nația împotriva dușmanilor din interior ori din afară³⁴.

Cu toate acestea, a existat tendința apropierii, a depășirii punctelor “fierbinți”³⁵ și aceasta este evident nu doar în discursul oficial, dar și în cadrul opiniei publice din ambele țări. Ar fi de ajuns să ne amintim momentul războiului de independență din 1877-1878, când presa de limbă greacă din România și Grecia își ținea publicul cititor la curent cu evoluția frontului, subliniind justetea cauzei române³⁶. Mai devreme, în anii 60 ai veacului XIX a făcut impresie printre greci campania ziarului *Românul*, condus de C.A. Rosetti și C. Aricescu, al cărei scop era apropierea dintre cele două nații care aveau o țintă comună, “libertatea moștenită de la strămoși”. Simpatia grecilor și a românilor filoeleni îl făceau pe C. Aricescu să exclame: între care alte națiuni se află atâta afinitate, cât între cea română și elenă”? Și cazul ziarului menționat nu este singular, în perioada 1860-1890 atitudinea presei românești față de Grecia și față de greci fiind una amicală. Același lucru putem afirma și despre poziția presei din Grecia față de români.

Dar chiar și la cumpăna secolelor XIX-XX, când tensiunile se acumulează pe fondul afacerii Zappa și a chestiunii macedonene, aflăm dovezi de simpatie reciprocă, ceea ce dovedește caracterul complex al raporturilor greco-române, atât la nivel oficial, cât și în registrul opiniei publice ori în segmentul relațiilor individuale. Astfel, în 1901 profesorul Gr. Tocilescu organizează o excursie gigant în Grecia, la care iau parte peste 300 de persoane, majoritatea studenți. Cel care relatează acest eveniment (Dem. Stoenescu) observa că “celor care, din diferite motive, nu puteau merge în Grecia, le părea rău” și sublinia excelența primire pe pământul Eladei și imaginea bună de care se bucura tricolorul românesc acolo³⁷.

Atracția exercitată de spațiul românesc a continuat și în primele decenii ale secolului XX, posibilitățile de câștig pentru spiritele întreprinzătoare fiind mai mari în România, comparativ cu Grecia, după cum au continuat și problemele identitare ale unei etnii ce avea atâtea în comun cu poporul în mijlocul căruia trăia. De data aceasta însă, spre deosebire de secolele anterioare, nu se mai poate vorbi de o influență greacă, mai ales că raportul valoric se modificase esențial,

societatea și cultura română evoluând spectaculos față de perioada cunoscută ca “epoca influenței grecești”.

1 Cercetătorul grec G.S. Plumidis vorbește în cartea sa *Geografia tis istorias tou Neollinikou horou*, Atena, 1981 despre microcosmosul și macrocosmosul istoriei grecești. Primul corespunde în linii mari teritoriului actual al Greciei. Al doilea (din punct de vedere cronologic însă este primul) cuprinde un spațiu mai larg: insulele Mediteranei Orientale, Peninsula Elenă, Asia Mică, Munții Balcani, Marea Neagră și zona de est a Adriaticii.

2 Nu doresc ca prin aceasta să reduc semnificația deosebită a registrului cultural. De altfel, așa ceva nici nu ar fi posibil, căci în ziua de azi cei care neagă valorile produse de influența culturală greacă sunt doar o minusculă minoritate, uneori destul de gălăgioasă.

3 Fără îndoială că rolul economicului în derularea relațiilor greco-române este cunoscut; a fost destul de bine analizat în lucrările de profil, din care unele vor fi amintite în notele următoare. Nu am întâlnit însă o abordare a acestor raporturi ținută în jurul factorului economic.

4 Bibliografia filelenismului de la începutul veacului XIX este destul de vastă. Amintesc aici câteva titluri pe care le avem la îndemână: Spyros Loukatos, *Le Philhellénisme balkanique pendant la lutte pour l'indépendance hellénique*, in *Balkan Studies* 19, 2/1978, p. 249-283; *Idem*, *Les arabes et les turcs philhellènes pendant l'insurrection pour l'indépendance de la Grèce*, in *Balkan Studies* 21, 2/1980, p. 233-273; Theophilus C. Prousis, *The Greeks of Russia and the greek awakening 1774-1821*, in *Balkan Studies*, 28, 2/1987, p. 259-280; V.N.Vinogradov, *George Canning, Russia and the emancipation of Greece*, 22,1/1981, p. 3-33; C.A.Vacalopoulos, *Contribution of the Irish philhellene Stevenson to the agricultural development of Greece in 1828*, in *Balkan Studies* 13, 1/1972, p.129-153.

5 Chestiunea Zappa a făcut să curgă destulă cerneală, chiar în perioada respectivă, ziarele vremii ținând publicul la curent cu evoluția afacerii. Vezi între altele Michel Lheritier, *L'évolution des rapports greco-roumains*, Paris, 1933, p. 583-687; C.N.Velichî, *Les relations Roumano-grecques pendant la periode 1879-1911*, p. 522-527, in *RESEE*, 7, nr. 3, 1969; Beatrice Marinescu, *Romania and South East Europe at the end of the 19th century*, in *RESEE*, 21, nr. 4 pe 1983, p 335.

6 E vorba despre o prelecțiune a cărui rezumat îl aflăm în *Convorbiri Literare* X, nr. 1 pe 1876-1877, p. 73-74

7 *Influența culturii grecești în Moldova și Muntenia cu privire la biserică, școală și societate (1359-1873)*, București, 1900. C. Erbiceanu semnează prefața, dar adoptă o poziție ambiguă.

8 Metoda regresivă ne pune în situația de a considera pe drept cuvânt că modul mai realist de privire asupra trecutului, practicat de “Junimea” nu ar fi fost posibil fără aportul unor înaintași, chiar din perioada pașoptistă.

9 Al. Zub, “Junimea”. *Implicații istoriografice*, Iași, 1976, p.88.

10 Al. Dușu, *L'étude comparée des cultures européennes et la recherche interdisciplinaires*, în *RESEE*, 12, nr. 2\1974, p. 195.

11 Al. Zub, *Themes in Southeast European Historiography*, în *RESEE*, 25, nr. 2/1987, p. 125.

12 Vezi excelentul studiu semnat de Nikolaj Todorov, *Social structures in the Balkans during the eighteenth and nineteenth centuries*, în *Etudes Balkaniques*, nr. 4, 1985, p. 48-71.

13 *Ibidem*, p. 15.

14 Apostolos Daskalakis, *Mouvements nationaux et sociaux en Grèce au XIXe siècle*, în *Balkan Studies*, 16, 1/1975, p. 14-19.

15 Pentru problema locului grecilor în structura demografică a orașelor de la nord de Milcov vezi Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova (1800-1859)*, Iași, 1997.

16 Aceasta era, se pare, opinia unor dascăli de la Academiiile domnești. N. Bănescu amintește în *Academia grecească din București și Școala lui Gh. Lazăr* (extras din *Anuarul Universității din Cluj pe 1923-1924*) despre un manuscris (Biblioteca Academiei Române, Ms. Grec nr.6, fol. 41) care conține un raport al boierilor munteni întocmit în scopul acuzării lui Veniamin din Lesbos, căruia, între altele, i se reproșează că ar lucra împreună cu alții ca "poporul român să nu ajungă la o stare de lucruri mai bună, propășind, și să nu se împodobească și el cu luminile adevărului ... în patria sa". Aceasta deoarece se considera că românii nu au, la vremea respectivă, maturitatea necesară nici nu beneficiază de o imagine care să îi facă a spera la mai multe din partea puterilor europene.

17 Vezi volumele și studiile cercetătorilor cu veritabile contribuții în domeniu: Cornelia Papacostea Danielopolu, *Intellectualii români din Principate și cultura greacă 1821-1859*, București, 1979; *Idem*, *La vie culturelle de la communauté grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIXe siècle*, *RESEE*, 7, nr. 2/1969, p. 311-333; *Idem*, *La vie culturelle des communautés grecques de Roumanie dans la seconde moitié du XIXe siècle*, *RESEE*, 7, nr. 3/1969, p. 475-493; *Idem*, *Les lectures grecques dans les Principautés Roumaines après 1821 (1821-1866)*, în *Balkan Studies*, 11, nr. 1/1970, p. 157-168; *Idem*, *Les cours de grec dans les écoles roumaines après 1821 (1821-1866)*, în *RESEE*, 9, nr. 1/1971, p. 71-91; *Idem*, *Comunitățile grecești din România în secolul al XIX-lea*, București 1996; Valeriu Râpeanu, *Confluences spirituelles helléno-roumaines a partir de la deuxième moitié du XIXe siècle*, în *Balkan Studies*, 17, nr. 2/1976, p. 297-313; Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România în veacul al XIX-lea*, București, 1995.

18 Nu doar slujbele la stat sunt aici mai bine plătite, căci România avea, dintre țările din Balcani cele mai mari salarii în sectorul acesta (vezi Ljuben Berov, *Le salaire des fonctionnaires d'état et du secteur municipal dans les pays balkaniques pendant le capitalisme manufacturier et la révolution industrielle*, în *Etudes balkaniques*, nr. 1, 1980, p. 58-86), dar și profesiunile liberale, aduceau mai mulți bani în mediul românesc (*Idem*, *The material status of the free-lanced professions in the South-Eastern Europe (18th-19th centuries)* în *Etudes balkaniques*, nr. 1, 1984, p. 3-27). Medicii, juriștii, profesorii, inginerii care aveau de ales între Grecia și România, aveau astfel un motiv în plus de a se opta pentru destinația din urmă.

19 I.C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, p. 194 și urm.

- 20 Vezi Florea Ioncioia, *Tineri români și greci la studii în Franța în deceniul III al secolului trecut*, în volumul *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 525-541.
- 21 Sursa principală o reprezintă foile matricole aflate la Muzeul Universității din Atena.
- 22 Urma facultatea de Filosofie, cu 11 înscriși și Teologia, cu doar 9 studenți.
- 23 Asupra acestei probleme vezi Vl. Diculescu, S. Iancovici, C. Danielopolu, M.N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829-1858)*, București, 1970; Apostolos Vacalopoulos, *Traits communs du développement économique et social des peuples balkaniques et du sud-est européen à l'époque ottomane*, în *Balkan Studies*, 16, nr. 1, 1975, p. 154-175; Constantin Ap. Vacalopoulos, *Considérations générales sur la pénétration économique du potentiel hellénique dans ses pays serbes au XVIIIe siècle*, în *Balkan Studies*, 24, nr. 2, 1983, p. 667-673; *Idem*, *Tendances caractéristiques du commerce de la Bosnie et le rôle économique des commerçants grecs au début du XIXe siècle*, în *Balkan Studies*, 20, nr. 1, 1979, p. 91-111; D.J. Delivanis, *Les relations économiques grecoserbes du XIXe siècle et leur contribution à la création d'une civilisation commune dans les Balkans*, în *Balkan Studies*, 24, nr. 2, 1983, p. 365-372; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Le commerce balkanique des ports danubiens et les progrès de la marine marchande française (1848-1859)*, în *RESEE*, 24, nr. 1, 1986, p. 17-26; *Idem*, *La compagnie "grecque" de Brașov. La lutte pour la conservation des privilèges (1777-1850)*, în *RESEE*, 12, nr. 1, 1974, p. 59-78; Olga Cicanci, *Le rôle de Vienne dans les rapports économiques et culturels du sud-est européen avec le centre de l'Europe*, în *RESEE*, 24, nr. 1, 1986, p. 3-16; Florin Marinescu, *The trade of Wallachia with the Ottoman Empire between 1791 and 1821*, în *Balkan Studies*, 22, nr. 2, 1981, p. 289-319.
- 24 Vassilis Panayotopoulos, *La Revolution Industrielle et la Grèce, 1832-1871*, în *Etudes Balkaniques*, nr. 3, 1977, p. 92-98.
- 25 Constantin Ap. Vacalopoulos, *Données statistiques sur la prédominance du potentiel hellénique dans la navigation et le commerce au Bas-Danube (1837-1858)*, în *Balkan Studies*, 21, nr. 1 pe 1980, p. 107-116.
- 26 Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Comunitățile grecești ...*, p. 62.
- 27 *Ibidem*, p. 63.
- 28 Vezi Constantin N. Velichi, *Les relations roumano-grecs durant la période 1866-1879*, în *RESEE*, 8, nr. 3, 1970, p. 525-548; *Idem*, *Les relations roumano-grecs pendant la période 1879-1911*, în *RESEE*, 7, nr. 3, 1969, p. 509-542; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op.cit.*, p. 63.
- 29 *Ibidem*.
- 30 Vezi *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, 1859-1917, București, 1962, capitolul *Atena*, p. 325-339 semnat de C. Velichi.
- 31 Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Comunitățile grecești ...*, p. 64-67.
- 32 Nu intrăm aici în discuția asupra începuturilor națiunii grecești, identificate de specialiști precum Ap. Vacalopoulos (*Byzantium and Hellenism*, în *Balkan Studies*, 9, nr. 1 pe 1968, p. 101-126) ori Stephen G. Xydis (*Medieval origins of the Greek Nationalism*, în *Balkan Studies*, 9, nr. 1 pe 1968, p. 1-20) care a generat o vie polemică în rândurile bizantiniștilor și a neoeleniștilor în deceniile 6 și 7 (vezi și Ap. Vacalopoulos, *Views of the origins of Neo-Hellenism and related problems. In response to Anthony Bryer*, în *Balkan Studies*, 14, nr. 1 pe 1973, p. 201-206).

33 Vezi Nikolaj Todorov, *Les mouvements nationaux et l'évolution politique de l'Europe du Sud-Est*, în *Etudes Balkaniques*, nr. 1, 1980, p. 24-31, Olga Cicanci, *La formation des états nationaux du Sud-Est Européen – aspects historiques*, în *RESEE*, 20, nr. 4 pe 1982, p. 397-400, Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Tradition et innovation aux débuts de l'état national grec*, în *RESEE*, 20, nr. 4 pe 1982, p. 421-423, Paschalis M. Kitomilides, *Enghlitenment, Nationalism, Orthodoxy*. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe, Variorum, 1994.

34 Mirela Luminița Murgescu, *In search for the perfect citizen. Official discourse in the Romanian schools (1831-1864)*, în *RESEE*, 33, nr.1-2 pe 1995, p. 65-72; Christina Koulouri, *L'image de l'autre national dans les manuels scolaires grecs au tournant du XIXe siècle*, în *RESEE*, 33, nr. 1-2, 1995, p. 15-22. Pentru propaganda oficială vezi Ivan Ilcev, *Development of the international propaganda of the Balkan States, 1821-1923*, *Etudes Balkaniques*, nr. 4, 1988, p. 58-71.

35 Contextul ideologic era dificil și datorită ideologiei incoerente și cu manifestări uneori contradictorii care nu și-a putut preciza clar nici obiectivele, nici mijloacele de acțiune, cunoscută sub numele de "Megale Idea". Vezi John Nicolopoulos, *From Agathangelos to the Magale Idea: Russia and the emergence of modern Greek nationalism*, în *Balkan Studies*, 26, nr. 1 pe 1985, p. 41-56, dar mai ales excelentul articol semnat de Vassilis Panayotopoulos, *La Revolution Industrielle et la Grèce, 1832-1871*, în *Etudes Balkaniques*, nr. 3, 1977, p. 92-98.

36 Vezi Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România în veacul al XIX-lea*. Chiar Grecia era interesată în obținerea unor teritorii de la Poartă și se pregătea să intre în război.

37 De la primiriile oficiale, unde se afirma că românii și grecii sunt "singurele popoare civilizate din Balcani" până la contactele directe cu locuitorii greci care fac excursioniștilor diverse înlesniri, de la reduceri sau gratuități în magazine și restaurante, totul emană un parfum pașnic și oarecare afectivitate.

ASCENSIUNEA IDENTITĂȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN BUCOVINA. 1774 – 1848

Mihai-Ștefan Ceașu

Procesul de afirmare a identității naționale la românii bucovineni își are originile chiar în desfășurările istorice ce au condus la anexarea Bucovinei de austrieci, în împrejurările create de războiul ruso-otoman dintre anii 1768-1774. Acestea păreau să ofere Imperiului Habsburgic posibilitatea concretizării unuia din țelurile politicii sale orientale, la acea dată, de expansiune teritorială în direcția Dunării de Jos. Succesul său era condiționat însă, între altele, și de consolidarea poziției pe care tocmai o dobândise în Europa de răsărit, prin acapararea teritoriilor poloneze ce îi reveniseră, în anul 1772, în urma participării la prima împărțire a Poloniei. Un prim pas în această direcție îl constituia crearea unei legături directe între Transilvania și Galiția recent anexată. Noua cale ce urma să lege cele două provincii imperiale trebuia să treacă în mod inevitabil prin zona de nord-vest a teritoriului principatului Moldovei. Acest obiectiv strategic major, căruia i s-au adăugat altele de natură politică și economică, au determinat Curtea din Viena și în special pe coregentul Iosif al II-lea, să dorească și, mai ales, să acționeze în direcția obținerii teritoriului vizat¹.

Ca urmare, austrieicii, concomitent cu demersurile politico-diplomatice întreprinse pe lângă Rusia și Imperiul Otoman², au ocupat militar în lunile septembrie-noiembrie 1774 ținutul Cernăuți și cea mai mare parte a ținutului Suceava. În urma unor manevre diplomatice abile, Monarhia de Habsburg a reușit să convingă în cele din urmă Poarta Otomană să-i cedeze teritoriul ocupat, prin semnarea convenției otomano-austriece din 7 mai 1775³. Acum, în perioada tratativelor ce vizau anexarea teritoriului moldav de habsburgi, “acel admirabil instinct național” menționat de N. Iorga⁴, ca formă incipientă a conștiinței naționale, s-a concretizat în protestele adresate de moldovenii curților imperiale din Istanbul și Petersburg. Astfel, în memoriul adresat sultanului, la începutul lunii ianuarie 1775, voievodul Moldovei, Grigore Ghica și boierii Divanului țării, protestând împotriva ocupării unei părți a teritoriului moldovean de către austrieci, subliniau că “partea ocupată a Moldovei întrece în îmbelșugare și valoare toată cealaltă parte a țării”. Totodată, moldovenii îndrăzneau să amenințe cu renunțarea la suzeranitatea otomană în cazul în care Poarta nu ar fi dat curs

doleanțelor țării, arătând că: “dacă sultanul, în contra așteptărilor generale, nu va îmbrățișa cauza provinciei supusă suzeranității sale, moldovenii s-ar afla în mare dilemă, ce mijloace să utilizeze pentru a înlătura primejdia: dacă ar trebui să-și încerce ei înșiși salvarea, cu puterile lor, sau dacă, nefiind apărați de suzeranul lor, să-și caute sprijin într-o altă putere străină”⁵. Deși fără urmări concrete în planul politicii internaționale, acțiunile de protest ale moldovenilor din momentul anexării, expresie a patriotismului și a unei conștiinței naționale aflate în plin proces de cristalizare, au rămas pentru generațiile următoare din Bucovina ca un simbol cu valoare de testament politic.

În noua provincie habsburgică a fost introdusă pentru început o Administrație militară, care a fost subordonată direct Consiliului Aulic de Război din Viena. Acest fapt, expresie a recunoașterii tacite de autoritățile imperiale a caracterului etnic și religios aparte a noii achiziții teritoriale, a conferit un anumit grad de autonomie și de aici, într-o primă perioadă, puțința păstrării caracterului său românesc. Mai mult chiar, deși limba oficială folosită în administrație era cea germană, majoritatea actelor au fost traduse în română, deoarece, așa după cum nota un contemporan, “limba uzuală a provinciei este româna”⁶.

Într-o proclamație adresată locuitorilor Bucovinei, la scurt timp după anexare, comandantul militar al noii provincii, după ce făcea cunoscut faptul că “această bucată de loc a Moldovei, pe unde s-au pus ca semn de hotar însemnele împărătești, pajurile, a intrat în stăpânirea Maiestăților lor cezaro-crăiești, împărăteasa Maria Theresia și coregentul Iosif”, cerând ca urmare tuturor locuitorilor să dea ascultare, sub amenințarea pedepsei, numai de poruncile autorităților habsburgice, promitea garantarea drepturilor populației românești, ale stărilor privilegiate și ale bisericii ortodoxe⁷. Pentru câștigarea încrederii populației românești, garantarea legilor și a obiceiurilor țării de către Curtea din Viena a fost reconfirmată cu ocazia depunerii jurământului de credință față de Monarhia de Habsburg, la 12 octombrie 1777, de către stările privilegiate, de cler și de popor⁸.

Reprezentanții politici ai populației românești din noua provincie imperială au văzut în această garantare un legământ solemn din partea noii stăpâniri creștine, de a acorda și păstra o anumită autonomie, menită să permită menținerea statutului constituțional provincial, aflat aici de habsburgi la data înglobării acestui teritoriu. Dar, Casa de Habsburg nu va da același sens promisiunii făcute. După ce, într-o perioadă de început aceasta a păstrat un număr de ani situația momentului anexării, mai apoi, o dată cu domnia împăratului Iosif al II-lea, în virtutea drepturilor sale de suveranitate asupra acestui teritoriu, va introduce printr-o serie de reforme înfăptuite în conformitate cu spiritul iosefinist, dominant în epocă, concepțiile sale în domeniul politic, administrativ, social, economic, ecleziastic și cultural⁹. Prin aceasta s-a urmărit ruperea legăturilor tradiționale ale Bucovinei cu Moldova, reorientarea sa spre

provinciile din interiorul monarhiei, precum și încadrarea sa în cadrele statului absolutist habsburgic. În plus, măsurile de colonizare cu populație germană sau maghiară, ca și prin favorizarea imigrării ucrainenilor galițieni în provincie, tindeau să modifice caracterul etnic românesc al acesteia.

În fața acestor amenințări, românii au acționat, mai ales prin elita lor politică, în direcția păstrării unității și a autonomiei provinciei, precum și a specificului său național românesc. În împrejurările politice concrete din ultimul sfert de veac XVIII și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, elita politică românească bucovineană a simțit adeseori nevoia de a-și afirma identitatea națională, în definirea statutului românilor în raport cu noua stăpânire habsburgică instaurată¹⁰.

În acest scop, adeseori românii din Bucovina au făcut apel la istorie în apărarea drepturilor lor. Temă fundamentală a iluminismului românesc, istoria și istorismul, urmăreau să legitimizeze existența românilor ca națiune. În mod firesc, elita românească descoperă pilonii rezistenței în apartenența la comunitatea românească de pe teritoriul vechii Dacii, precum și în tradiția istorică medievală moldovenească, căutând să redescopere imaginea exemplară a națiunii, în faptele trecutului, cu funcție precisă, militantă, în contemporanitate. Concepția istorică a iluminismului românesc a fost dominată de teza evoluției ciclice, potrivit căreia procesul istoric având o determinare internă, urmează cele trei faze: începutul, mărirea și decăderea¹¹. Potrivit acestei scheme, istoria națională trebuia să-și asume cele trei faze. Prima fază, cea a originilor suferă acum o innoire, față de vechea interpretare bazată pe scrierile lui Dimitrie Cantemir, în care românii erau socotiți “romani” curați, prin apariția sentimentului dacic. Prin aceasta, românilor li se părea avantajos să-și poată urca autohtonía, prin daci, până la începuturile nebuloase ale istoriei. Perioada mării era asimilată epocii medievale, a domnilor suverani ai Moldovei, cu apogeul, “vârsta de aur”, în timpul domniei voievodului Ștefan cel Mare. În fine, ultima fază, cea a decăderii, plasată în epoca fanarioșilor (deci în proxima contemporanitate), când se atinge maximum decadenței politice, economice și culturale; perioadă în care românii, datorită unor desfășurări istorice negative, au fost ruși de Europa cea “luminată”, fiind aruncați în ignoranță și întuneric.

Această idee o regăsim, în linii generale, în memoriul înaintat Curtții din Viena, în anul 1780, de boierul iluminist Vasile Blaș. Îngrijorate de viitorul țării lor, în urma aflării veștii că, în cadrul unui proiect de reformare politico-administrativă a Bucovinei, s-a propus împărțirea sa între Transilvania și Galiția, stările bucovinene l-au delegat pe tânărul Blaș să prezinte împăratului doleanțele lor în legătură cu aceste planuri. Mare boier, făcând parte din una din cele mai de seamă familii boierești din Moldova, cu o cultură vastă, desăvârșită prin studiile făcute la Universitatea din Viena, adept al iluminismului și al reformismului iosefin, Vasile Blaș a fost primul și cel mai important reprezentant politic al românilor din noua provincie¹². În memoriul înaintat autorităților centrale

imperiale, în noiembrie 1780, ca deputat al Bucovinei, Balș respingea ideea dezmembrării teritoriale a provinciei și cerea, pe baza drepturilor istorice ale românilor, rezultate dintr-o îndelungată evoluție istorică, constituirea acesteia într-o provincie separată a monarhiei, ceea ce ar fi permis păstrarea caracterului ei etnic românesc. Totodată, în numele “bunăstării patriei sale” și a locuitorilor ei, după ce descria “adevărata stare a țării, nevoile și violările nației” române, el formula, în numele binelui obștesc, un adevărat program de reforme pentru reorganizarea întregii vieți publice și a societății românești din Bucovina¹³.

Textul acestui memoriu, ce se constituie în prima manifestare politică majoră a românilor din Bucovina după 1775, este semnificativ pentru încercarea de definire, pe baza dreptului istoric și al celui natural, a statutului politic al națiunii române și a identității sale naționale, în raport cu puterea politică dominantă în imperiu. Documentul conține numeroși termeni ca: *națiune, patrie, fericire, luminare*, ca și formula *bunului monarh*, specifici vocabularului politic iluminist, comparabil cu cei ce apar în scrierile reprezentanților politici ai românilor din Transilvania și Banat.

În urma demersului făcut de românii bucovineni prin Vasile Balș, ca și a intervenției din martie 1781 a contelui Blümegen, șeful Cancelariei boemiano-austriace, prin care acesta i-a făcut cunoscut împăratului că “Bucovina nu trebuie să fie unită, în nici un caz, cu alte provincii, ci să fie tratată și socotită ca o provincie cu totul aparte, după obiceiul locuitorilor de acolo, pentru ca să se poată câștiga, pe cât posibil, simpatia și încrederea națiunii moldovene”¹⁴, Iosif al II-lea a decis păstrarea pentru un număr de ani a autonomiei provinciale, continuând însă să aplice aici programul său de reforme în toate domeniile vieții sociale.

Reformele imperiale au înlocuit, începând din 1783, vechiul sistem moldovenesc de conducere a orașelor bucovinene, cu o nouă instituție administrativă, *magistratul*. Regulamentul întocmit în 1785 interzicea separatismul etnic în cadrul orașelor și specifica că locuitorii urmau să constituie o singură comună urbană, fără deosebire de națiune sau religie. Dacă această idee iosefinistă de transformare a tuturor locuitorilor în cetățeni egali a reprezentat, în cazul Transilvaniei, un pas important în înlăturarea unor seculare inegalități juridice și sociale provocate românilor, în cazul orașelor bucovinene prevederea va crea premisa punerii românilor în stare de inferioritate națională, prin favorizarea străinilor la așezarea în orașe, prevăzut expres în regulament. În aceste împrejurări, în apărarea identității lor naționale și a drepturilor lor fundamentale, românii au dezvoltat din nou una din temele fundamentale ale iluminismului românesc, istoria. În acest sens, judele orașului Suceava Costachi Borcilă, făcând apel la istorie declara autorităților habsburgice că orașul fusese întemeiat odinioară de daci și mărit de voievozii independenți de altădată ai Moldovei, dar că ajunsese la decădere în urma războaielor din secolul trecut și a politicii domnilor fanarioți¹⁵. Pentru români, cultivarea medievalismului, alături

de tema originilor, avea menirea de a redescoperi imaginea exemplară a națiunii în faptele glorioase ale trecutului, cu funcție militantă în contemporaneitate și în afirmarea identității naționale.

Reformele iosefiniste în domeniul ecleziastic din anii 1783-1786, ce au avut ca efect constituirea unei episcopii ortodoxe a Bucovinei, supusă în problemele dogmatice și spirituale Mitropoliei de la Karlowitz, desființarea a douăzeci din douăzeci și trei de schituri și mănăstiri existente, secularizarea moșiilor mănăstirești și constituirea Fondului Bisericesc al Bucovinei, au dat naștere unor ample frământări în mediul românesc. În memoriile și protestele egumenilor mănăstirilor se face adeseori apel la istorie, la figura legendară a lui Ștefan cel Mare, rămas în conștiința comunității românești din Bucovina ca erou al creștinătății medievale și promotor al ortodoxiei, pentru susținerea cauzei lor în fața autorităților habsburgice. Prin ruperea legăturilor confesionale cu Moldova, de care erau legați printr-o îndelungată evoluție comună, ca și prin subordonarea față de Mitropolia sârbească a Carlovișului, se sesiza un potențial pericol viitor de deznaționalizare și de pierdere a identității naționale pentru românii bucovineni¹⁶.

Hotărârea împăratului Iosif al II-lea, din 6 august 1786, de a desființa autonomia Bucovinei prin includerea sa în provincia Galiția, ca un simplu district administrativ al acesteia, a marcat în sens negativ evoluția acestei provincii românești, până la jumătatea secolului al XIX-lea, dat fiind faptul că își pierdea individualitatea politică distinctă de care se bucurase până atunci¹⁷. Măsura a creat posibilitatea ruperii echilibrului etno-demografic din Bucovina, în defavoarea românilor, prin favorizarea, într-o mai mare măsură, a imigrării masive a ucrainenilor galițieni în provincie, fapt ce va avea implicații dramatice în evoluția viitoare a provinciei. Această hotărâre a împăratului a provocat opoziția românilor din Bucovina, văzând în ea o agresiune la adresa identității naționale românești, prin înglobarea lor într-o mare masă slavă, de care nu erau legați cu nimic, neavând nici limbă, nici tradiție sau religie comună. De aceea, redobândirea autonomiei provinciale a devenit, în opinia elitei politice a românilor bucovineni, principala cerință a programului național, până la obținerea sa în anul 1849, considerându-se că numai în cadrul acesteia identitatea națională se putea afirma plenar.

Ca urmare, imediat după moartea împăratului Iosif al II-lea, în anul 1790, românii au adresat noului împărat Leopold al II-lea, prin intermediul lui Vasile Balș, un memoriu prin care solicitau redobândirea autonomiei provinciale. Memoriul argumenta faptul că locuitorii Bucovinei se deosebesc prin origine, limbă, moravuri și obiceiuri în mod fundamental de cei din Galiția. Tot la fel și stările privilegiate erau deosebite de cele galițiene. Contrar celor dorite prin patenta din 1787 asupra stărilor din Bucovina, acestea nu au luat niciodată parte activă la Dieta Galiției. Mai mult chiar, cei mai mulți nobili moldoveni, cu posesiuni în Bucovina, trăiau la Iași, pe lângă Curtea principelui Moldovei, unde

primeau funcțiile și demnitățile dorite. Pe de altă parte, comunitatea de limbă și obiceiuri, ca și legăturile familiale între cei din provincia austriacă și cei din Moldova, făceau pentru locuitorul bucovinean total ineficace legea domiciliului. De aceea, cancelarul Kollowrat a propus împăratului despărțirea Bucovinei de Galiția și tratarea sa ca o provincie aparte. Pe baza acestor propuneri, Leopold al II-lea a recunoscut prin rezoluția sa, din 7 iulie 1790, necesitatea păstrării individualității Bucovinei, dar situația internațională complicată și moartea prematură a împăratului au făcut ca această rezoluție să nu poată fi pusă niciodată în practică¹⁸.

În anul 1791, același om politic bucovinean înainta împăratului un amplu memoriu, intitulat "Situația din Moldova și Țara Românească". Acest document, redactat în spiritul ideii daco-românismului, având în vedere situația creată de războiul ruso-austro-otoman, solicita împăratului emanciparea românilor de sub dominația Porții otomane, prin includerea în imperiu a celor două Principate, Moldova și Țara Românească. Acest demers ce avea în vedere întreaga națiune română, contemporan Supplex-ului transilvănean, dovedește o concertare a eforturilor de emancipare națională ale românilor. În demersul său, Balș pornea de la raționamentul că românii nu puteau lupta simultan împotriva celor trei imperii care le revendicau teritoriul și, ca urmare, el prefera un stat românesc unit în cadrul Imperiului Habsburgic, deoarece îi considera pe austrieci mult mai evoluți, în comparație cu rușii și cu otomanii, situație ce oferea românilor posibilitatea încadrării în Europa "Luminată". Totodată, afirmând o aceeași identitate națională pentru românii din Bucovina și din Moldova, el demonstra că statutul și soarta provinciei austriece interesa în egală măsură Moldova, deoarece aceasta "își caută în soarta Bucovinei, într-o anumită măsură, pe a sa"¹⁹.

Sub regimul sever al reacțiunii contrarevoluționare ce survine după moartea împăratului Leopold al II-lea, în anul 1792, firul acțiunilor politice directe ale românilor nu mai poate fi reluat prea curând. Acțiunile și intențiile politice trebuie să se refugieze acum în cultură și școală, căutându-se formulele cele mai inofensive și mai ferite de bănuială. Apărarea și dezvoltarea limbii și a culturii române prin școală, a constituit o direcție principală a strădaniilor naționale. În acest scop, sunt aduși învățători din Transilvania, buni cunoscători ai limbii germane și române, între care un loc aparte îl ocupă Anton de Marki, traducător și autor de manuale școlare, între care o *Gramatică românească-nemțească*, tipărită la Cernăuți în anul 1810. Această activitate promițătoare pentru cultura națională a avut mult de suferit după trecerea școlilor din Bucovina, în anul 1817, în subordinea Consistoriului catolic din Lemberg²⁰. La stăruințele Consistoriului, în școlile din bucovina s-a introdus obligativitatea limbii polone. Acest fapt, ca și încercările de catolicizare au determinat exodul unor învățători bucovineni în Moldova și refuzul multor români bucovineni de a-și trimite copiii la școală. În pofida tuturor greutăților provocate de imixtiunile galițiene, activitatea școlară a continuat cu rezultate pozitive, care s-au accentuat mai ales

după revenirea școlilor în subordinea Consistoriului ortodox al Bucovinei, în anul 1844.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea conștiința națională a românilor bucovineni a fost permanent alimentată prin circulația cărților și a manuscriselor cu caracter religios sau laic provenite de pe întreg teritoriul de azi al României, ceea ce a contribuit la realizarea unei unități de simțire românească, dincolo de barierele dintre provinciile românești impuse de harta politică a vremii²¹. În același timp, în strânsă legătură cu mișcarea iluministă din zonă, a existat chiar de la începutul secolului al XIX-lea preocuparea pentru editarea unor publicații periodice românești, atât de necesare cultivării limbii și culturii naționale, cu efecte directe asupra difuzării ideii naționale în medii sociale cât mai variate. După încercarea nereușită a învățătorului Ioan Bilevici, din anii 1803-1804, de a tipări un ziar în limba română la Suceava²², peste câțiva ani, un alt învățător, Vasile Țintilă, absolvent al seminarului ortodox din Cernăuți, a reușit să tipărească între 1811-1820 cel dintâi calendar românesc, care cuprindea și o parte literară. Acest calendar va fi reluat din anul 1841 și tipărit până în 1848 de Porfirie Dimitrovici²³, care va încerca să cultive în rândurile cititorilor săi o limbă românească curată, căutând să formeze anumite sentimente naționale, menite să întărească conștiința identității naționale în rândurile românilor din Bucovina.

În spiritul aceluiași preocupări privitoare la înființarea unui ziar românesc, în anul 1816, Teodor Racoccea, fiul unui mic nobil român, ajuns prin învățătură funcționar al Guberniului din Lemberg, în cererea sa adresată autorităților imperiale arăta că fiind sfătuit de "mai mulți cetățeni din Bucovina și Moldova" a decis să editeze "un ziar politic și o revistă științifică", pentru întreg neamul românesc, deoarece "între toate națiunile Europei, numai națiunea moldovenească sau valahă, nu ia parte de loc la întâmplările generale cu caracter politic". Prin acea *Înștiințare pentru gazetele românești*, din martie 1817, adresată conașionalilor săi din Bucovina, Transilvania și din Principatele Române, Racoccea depășește provincialismul cultural într-o abordare unitară a problemei identității naționale românești, arătând că "neamul românesc măcar că-i împărțit întru mai multe țări, și trăind sub osebite stăpâniri, totuși o limbă are, aceeași lege și tot aceleași obiceiuri, precum și aceleași cărți și aceeași scrisoare. Deci românii socotiși împreună fac o nație de mai multe milioane"²⁴. Dezideratul publicării unui periodic în limba română va fi realizat abia în 1848, prin intermediul ziarului "Bucovina" al fraților Hurmuzaki, care va deveni o adevărată tribună de luptă pentru drepturi naționale²⁵.

Conștiința identității naționale românești în Bucovina înregistrează un moment de clarificare în timpul evenimentelor din anul 1821 din Principatele Române, când s-au refugiat în Bucovina numeroși boieri, intelectuali și clerici din Moldova, în frunte cu mitropolitul. Aceștia au stat împrăștiți prin orașele și satele Bucovinei o perioadă îndelungată de timp, unii, precum mitropolitul

Veniamin, boierul Dumitrachi Zosin, vornicul Ștefan Rosetti sau doctorul Alecu Samurcaș, petrecând aici chiar câțiva ani²⁶. Refugiații moldoveni aflați mereu cu gândul la situația nefericită a patriei lor au găsit în Bucovina mulți apărători devotați și sinceri cum a fost nobilul bucovinean Doxachi Hurmuzaki și familia lui. În timpul discuțiilor purtate între românii din cele două provincii au fost abordate nu numai probleme privitoare la situația din Moldova, ci și altele ce priveau ansamblul națiunii române. Contactul acesta spiritual cu nobilimea și intelectualitatea bucovineană, ce s-a prelungit peste ani și după întoarcerea refugiaților în Moldova, a avut rezultate benefice pentru românii bucovineni, prin întărirea sentimentului apartenenței comune la același popor, de care îi lega o întreagă evoluție istorică. Întărirea ideii naționale și gradul mare de difuziune a acesteia în rândul românilor bucovineni, la sfârșitul deceniului al treilea, a fost surprins în mod elocvent de un călător german aflat în trecere prin Cernăuți²⁷.

Cât de profundă a fost difuzarea și receptarea ideii naționale în societatea românească a timpului o reliefează pe deplin documentele programatice ale anului revoluționar 1848, ca și întreaga activitate desfășurată de fruntașii politici ai românilor în frunte cu frații Eudoxiu, Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki. Între acestea, *Petiția Țării* din mai 1848 și *Promemoriu la Petiția Țării* prezentat, în februarie 1849, la Kremsier, Parlamentului imperial și împăratului Franz Iosif, sunt printre cele mai semnificative pentru dimensiunea ascensiunea identității naționale la românii din Bucovina. Prevederile privitoare la separarea Bucovinei de Galiția și la obținerea autonomiei politice, precum și la păstrarea și promovarea naționalității române, au devenit program de acțiune politică națională pentru împlinirea căruia a luptat întreaga generație pașoptistă bucovineană. În plus, participarea acestora la făurirea unor proiecte politice ce vizau unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat, sub sceptrul Casei de Habsburg, precum și la acelea privitoare la unirea românilor din Bucovina cu cei din Transilvania²⁸, în pofida eșecului suferit în transpunerea lor în practică, a contribuit profund la consolidarea conștiinței și a identității naționale a românilor bucovineni. Rezultatul final al tuturor strădaniilor făcute în plan național de pașoptiștii români bucovineni a fost realizarea despărțirii de Galiția și obținerea statutului de provincie autonomă a Monarhiei de Habsburg, cu titlul de ducat, prin Constituția imperială din 4 martie 1849, dar până la realizarea în practica politică a autonomiei depline a fost nevoie să mai treacă aproape mai mult de un deceniu²⁹.

Geneza și afirmarea identității naționale la românii bucovineni a fost un proces complex, mereu ascendent pe durata lungă a timpului istoric, deși nu totdeauna liniar și vizibil, care s-a aflat în deplină consonanță cu evoluția de la conștiința de neam, la cea națională, făcând parte integrantă dintr-un fenomen mai amplu, cel al evoluției mișcării naționale românești. Procesul a fost puternic influențat de evoluțiile politico-diplomatice din estul și sud-estul Europei din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, ce au condus la anexarea de Monarhia de

Habsburg a nord-vestului Moldovei, cu numele de Bucovina, de marile curente de gândire, precum iluminismul sau romantismul, dominante la scara continentului european, precum și de evoluțiile politice, economice, sociale și culturale din cadrul monarhiei și, mai ales, a provinciei. Existența unei elite politice românești active, lărgirea permanentă a gradului de alfabetizare și creșterea nivelului de cultură a populației românești, precum și legăturile cu românii din celelalte provincii românești, în special din Moldova, au fost tot atâția factori ce au contribuit la afirmarea ireversibilă a identității naționale românești în Bucovina, în perioada de timp cuprinsă între momentul anexării și revoluția de la 1848.

1 Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815)*, Fundația Academică "A.D. Xenopol", Iași 1998, p. 49 și urm.

2 Karl A. Roeder, *Austria's Eastern Question. 1700-1790*, Princeton University Press, 1982, p. 140 și urm.; Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Editura Junimea, Iași 1985, p. 26 și urm.

3 Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 56-57.

4 N. Iorga, *Conferințe bucovinene*, București 1937, p. 11.

5 *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, Iași 1875, p. 12-13; Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Editura Junimea, Iași 1980, p. 123; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administrația militară la autonomia provincială (1774-1862)*, vol. I, Editura Academiei Române, București 1993, p. 72-73.

6 Ion I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București 1915, p. 77.

7 Arhivele Naționale – Direcția Județeană Suceava, Colecția Documente, P. V/24.

8 Johann Polek, *Die Huldigung der Bukowina*, în "Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", Zehnter Jahrgang, Czernowitz 1902, p. 17.

9 Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 83 și urm.

10 Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Editura "Hurmuzachi", Suceava 1998, p. 97 și urm.

11 Mihai-Ștefan Ceașu, *Ideii politice în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea: cazul Vasile Balș*, în: *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, vol. coord. de Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Năstasă, Iași 1994, p. 492-493.

12 Pentru viața și activitatea lui Vasile Balș vezi: Mihai-Ștefan Ceașu, *Vasile Balș – un iosefinist bucovinean*, în: *David Prodan. Puterea modelului*, vol. editat de N. Bocșan, N. Edroiu, L. Maior, A. Răduțiu și P. Teodor, Cluj-Napoca 1995, p. 132 și urm.

13 Arhivele Istorice Centrele București, fond Consiliul Aulic de Război, P. VI/30.

14 Johann Polek, *Joseph's II. Reisen nach Galizien und Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*, în: "Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", Dritter Jahrgang, Czernowitz 1895, p. 55.

15 Arhivele Naționale – Direcția Județeană Suceava, Colecția Documente, P. VI/36.

- 16 Mihai-Ștefan Ceaușu, *Der Josephinismus und der Anfang der rumänischen Nationalbewegung in der Bukowina (1774-1830)*, in vol: *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa. 1750-1849*, editat de Heiner Timmermann, Berlin 1993, p. 267-268.
- 17 Idem, *Bucovina habsburgică*, p. 97.
- 18 Idem, *op. cit.*, p. 169.
- 19 Idem, *Ideii politice în Bucovina*, p. 494; idem, *Der Wandel des Europa-Bildes in der Bukowina an der Wende vom 18. Zum 19. Jahrhundert*, în: *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, vol. editat de Harald Heppner, Böhlau Verlag, Wien-Köln- Weimar 1997, p. 99-100.
- 20 Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850*, Czernowitz 1899, p. 9.
- 21 Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830)*, *Catalog*, vol. I-IV, Suceava 1992-1995.
- 22 Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 139-140.
- 23 Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina. 1775-1918*, Cernăuți 1926, p. 19 și urm.
- 24 Teodor Balan, *Teodor Racocce și "Crestomaticul românesc"*, în: "Codrul Cosminului", II-III/1925-1926, p. 351 și urm.
- 25 Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 417 și urm.
- 26 Teodor Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina. 1821 și 1848*, București 1929, p. 78 și urm.
- 27 Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 148.
- 28 Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 375 și urm.; Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 153 și urm.
- 29 Mihai-Ștefan Ceaușu, *Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: instituirea dietei provinciale. 1848-1861*, în: "Xenopoliana", VI/1998, nr.1-2, p. 154 și urm.

EVREI ȘI ROMÂNI LA MIJLOCUL SECOLULUI TRECUT

Dumitru Ivănescu

Războiul ruso-turc din anii 1828-1829, încheiat cu pacea de la Adrianopol (1829), a provocat noi imigrări în Moldova din spațiul rusesc și austriac, unde situația evreilor devenea din ce în ce mai complicată; fiind obligați să locuiască în anumite perimetre, acceptați cu statut de tolerați, forțați să-și schimbe numele (germanizeze), să poarte semne distincte, să plătească taxe ridicate și să satisfacă stagiul militar¹. Toate aceste măsuri coercitive, cele mai multe deosebit de aspre și umilitoare, au contribuit ca numărul evreilor care plecau spre Moldova să devină din ce în ce mai mare. Un stimulent în această direcție, care a făcut ca perioada 1832-1839 să fie considerată un "veritabil exod"² al evreilor din Polonia, mai ales Galiția, spre Moldova l-a constituit Tratatul de la Adrianopol care, prin prevederile sale privind libertatea comerțului și a navigației pe Marea Neagră, îngrădirea monopolului otoman, autonomia Principatelor, retrocedarea teritoriilor fostelor raiale și stabilirea graniței cu Poarta pe talvegul Dunării, au determinat o perioadă de bunăstare și prosperitate în cele două țări românești. Foarte mulți evrei, intuind ce șanse le oferea un spațiu aflat în plină ascensiune economică și în care nu întâmpinau o concurență veritabilă pentru domeniile pe care le profesau, având și sprijinul conaționalilor stabiliți anterior în Moldova și Țara Românească, au intrat masiv mai ales în primul Principat. E cazul să precizăm că nu trebuiau să facă eforturi prea mari în demersul lor, având în vedere măsurile rudimentare de protejare a graniței și o administrație ușor coruptibilă.

Tot prin Tratatul de la Adrianopol s-a prevăzut elaborarea unor Regulamente care să reglementeze organizarea internă a celor două Principate. Redactate în perioada ocupației rusești (1828-1834) ce a urmat războiului rus-turc din 1828-1829 și ținând cont de instrucțiunile Cabinetului de la Petersburg, ele sunt opera unor comisii alcătuite din mari boieri aparținând celor două Principate, care au avut în vedere realitățile interne și consolidarea propriilor poziții. Măsurile luate împotriva străinilor prin intermediul acestor acte fundamentale aveau drept scop atât apărarea autonomiei interne - știrbită prin intermediul capitulațiilor - cât și a unor interese economice autohtone. În acest sens, articolul 94 din Regulamentul Organic, după ce constată creșterea zilnică a numărului evreilor ce intră în Moldova, propune o serie de măsuri dure atât împotriva celor

recent sosiți, cât și a celor pământeni. Autoritățile locale aveau obligația de a cerceta pe cei lipsiți de acte, pe cei ce nu puteau dovedi că au un domiciliu stabil și o ocupație sigură, pentru a fi îndepărtați din țară. Aceste măsuri vor fi amplificate în 1839 când, la cererea negustorilor autohtoni, stâneniți de concurența economică ce le-o face noii veniți, Mihail Sturdza, domnul Moldovei, aprobă anafora Sfatului Administrativ (guvernului) din 1 iulie, prin care se hotărăște ca evreii care se vor găsi neînscși în catagrafie (recensăminte), chiar dintre cei născuți în țară sau veniți pe furis, să fie considerați în rândul vagabonzilor și să fie trimși peste hotare. Celor născuți în altă țară, dar înscși în catagrafie, li se cerea dovadă dacă au vreo meserie sau vreun capital de cel puțin cinci mii de lei, cu care să-și câștige subsistența. Acei care nu îndeplineau aceste condiții, chiar dacă erau înscși în catagrafii, erau izgoniți din țară³.

Această legislație promulgată de Regulamentul Organic, care avea drept scop stăvilirea imigrării evreilor, întărită prin măsuri suplimentare luate în anii 1834, 1836, 1838 și 1839, deși a contribuit la atenuarea fenomenului, nu a reușit să-l stopeze definitiv. Faptul s-a datorat atât incompetenței cât și imoralității organelor administrative, în frunte cu domnitorul Mihail Sturdza. Cel din urmă a încurajat imigrarea evreilor în beneficiu personal, fapt sesizat atât de contemporani, cât și de istoricii care au cercetat această problemă. Vasile Alecsandri afirma la mijlocul secolului trecut că "năvălirea jidovilor" devenise un important izvor de bogăție nu numai pentru funcționarii de pe la hotare, "dar și pentru alte personaje de pe treptele cele mai înalte ale societății"⁴. Mult mai direct, consulul prusian Carl August Kuch îl acuza pe Mihail Sturdza că s-a folosit de aceste reglementări pentru a-și achita datoriile. Sub pretext că în Moldova se găsesc prea mulți evrei veniți din țări străine, susține diplomatul, domnitorul a desemnat o comisie care să izgonească din țară pe cei care nu vor putea proba că dispun de un capital de 5000 de piaștri și o purtare fără reproș. Cum la Iași, la acea dată, se aflau circa 30.000 de evrei, cei mai mulți sosiți relativ recent din țări vecine, prea puțini dintre ei posedau capitalul cerut. Mai bine de 7/8 din populația evreiască urma să fie izgonită din țară. O parte a fost trimisă peste Dunăre, unde a fost supusă la un tratament inuman din partea turcilor, care n-au ezitat să le ia tot ce au găsit asupra lor. Alarmați și îngroziți, evreii au apelat la bogatul bancher Michel Daniel, cel care îl împrumutase pe domn cu bani. În fața lui, evreii s-au angajat să plătească, treptat, datoriile domnitorului Sturdza, cu dobânzile ce se cuveneau, pentru a-l convinge astfel să renunțe la aplicarea legii. Michel Daniel a stabilit sumele datorate lui și altor evrei bogați din comunitate, care, de fapt, erau cu mult mai mari ca cele reale, "ceru pentru ele creanțe solidare de la comunitățile evreiești și merse personal să-i dea domnului creanțe pentru datorii. Domnul, în schimb, contramandă legea"⁵.

Referindu-se la legislația regulamentară privind evreii, N. Iorga atrăgea atenția că măsurile introduse în timpul domniei lui Mihail Sturdza nu reprezentau o noutate. Domnul Moldovei pusese în aplicare legi pe care, cu mult

înaintea sa, și cu mai mult succes, le introdusese în Austria și Bucovina împăratul Iosif al II-lea, iar în Rusia țarul Nicolae I. Dar o administrație coruptă, dispusă să fie mituită, a făcut ca unele măsuri îndreptate împotriva evreilor să fie evitate de cei cu posibilități materiale încât, în Moldova, "nu rezultară evrei mai puțini, dar fără îndoială funcționari mai bogați"⁶.

Aparent foarte severe, în realitate destul de ușor de eludat, măsurile restrictive înscrise în Regulamentul Organic au fost abandonate după 1848, ca fiind nefolositoare. Mai mult, datorită unei administrații ineficiente și corupte, multe restricții impuse de lege erau inpracticabile și puteau fi ușor evitate, încât, așa după cum au susținut și alți cercetători ai problemei, nu se poate afirma că populația evreiască ar fi fost supusă unei politici sistematice de opresiune⁷.

Revoluția de la 1848 a marcat un moment important în istoria evreilor din România. Ea a determinat o schimbare de atitudine a societății românești față de problema evreiască, cu nuanțele de rigoare, în raport cu realitățile existente în cele două Principate Române. În timp ce în Țara Românească, unde evreei se aflau în număr mai mic, iar familiile lor se stabiliseră de mai multe generații, *Proclamația de la Islaz*, din 9 iunie, propunea emanciparea acestora și drepturi politice pentru toți compatrioții de o altă credință⁸, ceea ce reprezenta, de fapt, o egalitate deplină a evreilor cu majoritatea românească, în Moldova, Mihail Kogălniceanu cerea, în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, "emanciparea graduală a israeliților moldoveni". Poziția sa era explicată prin numărul mare al evreilor veniți în Moldova (cei mai mulți dintre ei imigranți), "ignoranța adâncă în care această stare se află, cere ca guvernul să se ocupe neadormit cu această chestiune importantă pentru țară, trebuie ca prin măsuri umane și progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia izraeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori statului"⁹.

Dorințele partidei naționale în Moldova, document elaborat de Mihail Kogălniceanu în 1848 la Cernăuți, acolo unde se afla un important grup de revoluționari moldoveni exilați, a reprezentat adevăratul program care va sta la baza tuturor reformelor ce se vor întreprinde în timpul domniei lui Alexandru I. Cuza și reprezintă, practic, cea mai realistă proiecție pentru organizarea în sens modern a Principatelor Române. Și în problema evreiască - pentru care Kogălniceanu cerea egalitatea drepturilor civile și politice și emanciparea graduală - ca și în construcția statului național, omul politic român a rămas fidel opțiunilor exprimate în *Dorințe...* de-a lungul întregii sale cariere, încât se poate afirma, așa cum au făcut-o cei care s-au ocupat de opera sa, că a fost "unul dintre puținii oameni politici care au urmărit cu stăruință, pe parcursul unei jumătăți de secol, realizarea unui program gândit în linii mari încă din primii ani după întoarcerea sa de la studii"¹⁰. O confirmare a acestei aprecieri o găsim și într-o scrisoare, probabil din anul 1879, pe care M. Kogălniceanu a adresat-o redacției ziarului "România liberă", din dorința de a se delimita de poziția adoptată de această gazetă în problema evreilor. "Ideile mele în privința soluționării

chestiunii israelite - scria Kogălniceanu - le am formate încă de la 1848, ba pot zice, de la 1838, când încă eram pe băncile Universității din Berlin. O singură dată în viața mea politică de 40 de ani nu le-am schimbat"¹¹.

Participarea evreilor la revoluția din 1848 s-a făcut la nivelul elitelor. Ea a intrat în conștiința posterității datorită contribuției pe care, în Țara Românească, au avut-o pictorii Barbu Iscovescu și Daniel Rosenthal, ultimul autor al cunoscutului tablou ce simbolizează Revoluția; o țărancă îmbrăcată în costum național ținând drapelul tricolor. De altfel, despre Daniel Rosenthal, atașat cu trup și suflet idealurilor revoluției române și care a căzut eroic ca urmare a torturilor suferite în timpul unei anchete a Poliției din Pesta, C. A. Rosetti avea să afirme că a fost "un erou și un martir... omul care m-a iubit și cu care prin puterea dragostei noi eram un singur spirit, o singură aspirație, un singur țel"¹². Același C. A. Rosetti, referindu-se la contribuția evreilor în timpul revoluției, remarca următoarele: "În ce privește plata, este foarte adevărat că israeliții m-au plătit. Ei mi-au plătit strângându-mi frățește mâna când eram pe pământul exilului, ei m-au plătit chiar cu sângele lor; căci, sunt de acum șase ani, de când unul dintre ei și-a dat viața pentru patria mea"¹³. Era vorba de Daniel Rosenthal.

Prezențe notabile la evenimentele din 1848 au avut bancherul Davicion Bally, Lazăr Zaraful - cel care, cu riscul propriei vieți, l-a ascuns pe unul din liderii revoluției, Dimitrie Brătianu - și, în Moldova, Eșaiahu (Șaie) Sanders. Despre acesta din urmă, ca agent de legătură între revoluția din Țara Românească și Comitetul revoluționar de la Cernăuți (printre membrii căruia se aflau Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, Vasile Mălinescu) se știe foarte puțin, iar cercetări viitoare, sperăm, vor arăta ce rol a jucat el ca trimis al lui N. Bălcescu în Bucovina. O scrisoare din 9 iulie 1848, semnată de N. Bălcescu și adresată lui C. Negri, V. Alecsandri, ca și celorlalți frați moldoveni ce se aflau la Cernăuți, le cere să aibă încredere în Sanders, care avea să le comunice ceva din partea sa¹⁴. Despre Saie Sanders aflăm și din scrisoarea lui G. Dulcescu (cel care se ocupa de procurarea de arme prin intermediul revoluționarilor moldoveni aflați la Paris), din 19 iulie, adresată membrilor Comitetului revoluționar din Bucovina, cum că "în ce privește pe domnul Sanders, pe care vi-l recomand prin osebită scrisoare din 17 a curgătoarei, nu s-a pornit spre acolo (Cernăuți n.n.) la 18, precum era hotărât, ci au rămas pe loc"¹⁵.

În Moldova, procesul de imigrare a continuat și în timpul domniei lui Grigore Alexandru Ghica (1849-1856), domn cu opțiuni liberale și susținător al Unirii Principatelor Române. Cu toate acestea, câteva măsuri luate acum - reînnoirea dreptului de a poseda crâșme în sate, menținerea expulzării numai pentru evreii veniți de puțin timp, aplicarea legii privind recrutarea evreilor în armată - au contribuit la integrarea evreilor în societatea românească. În decembrie 1850, la cererea unor proprietari ai târgurilor, Grigore Alex. Ghica a hotărât ca legea privind vagabonzii să nu se aplice asupra evreilor născuți în țară și care puteau prezenta chezașii, "măsura respingerii din țară să se aplice asupra

celor de curând sosiți, care nu vor avea nici capitalul însemnat nici meserie folositoare și asupra acelora ce s-ar întâmpla a veni de acum înainte, iar acei din rândul jidovilor pământeni care ar da dovada întru aceasta, să nu fie silniciți la trimiterea peste hotare, deși nu ar avea capitalul sau meseria, destul să fie obștește cunoscuți pentru cinstite purtări"¹⁶. De asemenea, reprezentanții ai intelectualității românești au pledat pentru măsuri în favoarea evreilor, pentru acordarea de drepturi civile și politice. Alecu Russo, unul din reprezentanții generației pașoptiste, exprimându-și opiniile prin intermediul publicației unioniste "Steaua Dunării", considera, la 1856, că "În ceea ce privește fii Israelului, noi credem că este un fapt cumpătat de a nu-i oprima; noi aparținem celor care cer pentru ei înțelegere, dreptate și toate drepturile ... așa cum românii se împart în români ortodocși și români catolici, vor exista, de asemenea, și români israeliți și patria va câștiga mai mulți fii"¹⁷.

Redeschiderea problemei orientale, facilitată de războiul Crimeii în timpul căruia negocierile n-au încetat deloc, a adus în prim planul discuțiilor situația Principatelor Române. Interesul manifestat de Puterile europene s-a concretizat, în cadrul Conferinței de la Viena, atât prin faptul că la punctul întâi al dialogului pentru încheierea păcii se afla schimbarea statutului juridico-politic al Principatelor Române (înlăturarea protectoratului rusesc, menținerea suzeranității otomane și instituirea sistemului de garanție europeană), cât și prin declarația pe care reprezentatul Franței a făcut-o, la 26 martie 1855, când a propus unirea celor două Principate sub un prinț ereditar, străin sau român. "Printre combinațiile existente, menite a asigura Moldovei și Țării Românești o stabilitate și o forță suficientă – se spunea în memorandumul delegatului francez Bourqueney – prima ni se pare a fi Unirea celor două Principate într-un singur stat. Nu este necesar să se insiste asupra a ceea ce a făcut natura spre a ușura această unire, asupra identității de limbă, de obiceiuri, de legi și de interese"¹⁸.

Conferința de la Viena a luat sfârșit fără a aduce pacea așteptată, dar în ceea ce privește pe români, marile Puteri au luat act de dorința lor pentru unire și acest lucru poate fi considerat un bun câștigat. În anul următor, la 25 februarie 1856, la Paris, s-au deschis lucrările Congresului în cursul căruia problema românească nu și-a pierdut deloc importanța și acest lucru se poate constata din prevederile tratatului încheiat cu acest prilej. Cele două Principate au fost puse sub suzeranitatea Porții, dar și sub garanția Puterilor, erau apărate de "vreun drept particular de amestec în treburile interne", li se garantau o administrație independentă și națională, ca și o deplină libertate de cult, de legislație, de comerț și de navigație" și se stabilea ca nici o intervenție armată să nu poată avea loc "fără un acord prealabil între Puteri"¹⁹. Împărțite în două tabere, Franța, Rusia, Prusia și Sardinia pe de o parte, Turcia, Austria și, ulterior, Anglia de cealaltă parte, Puterile Europei au hotărât să trimită în Principate o Comisie de informare și să asculte doleanțele românilor ce trebuiau exprimate cu prilejul convocării unor Adunări ad-hoc. Aceste doleanțe, analizate de Comisia

europenă, urmau să fie prezentate unei Conferințe la Paris a celor șapte Puteri, a cărei menire era să se ocupe de organizarea viitoare a Principatelor.

Conferința de la Constantinopol a reprezentanților Puterilor europene, în Protocolul încheiat la 11 februarie 1856, recunoștea pentru toți locuitorii Moldovei și Țării Românești, indiferent de naționalitate sau religie, deci, implicit, și evreilor – dar fără a-i nominaliza special – toate drepturile civile și politice, în conformitate cu articolele 13, 15, 16 și 18, după cum urmează:

“Art. XIII. Toate cultele și cei care le profesază se vor bucura de o egală libertate și de o protecție egală în cele două Principate.

Art. XV. Străinii vor putea poseda bunuri în Moldova și în Valahia, achitând aceleași impozite ca și indigenii și supunându-se legilor.

Art. XVI. Toți moldovenii și toți valahii, fără excepție, vor fi admiși în funcții publice.

Art. XVIII. Toate clasele populației, fără nici o deosebire de naștere și de cult, se vor bucura de egalitatea drepturilor civile, în special de dreptul de proprietate, sub toate formele, dar exercitarea drepturilor politice va fi suspendată pentru indigenii așezați sub o protecție străină²⁰.”

Recomandările incluse în Protocolul Conferinței de la Constantinopol se regăsesc, aproape integral, în proiectele avansate de ambasadorii Franței și Angliei, Thouvenel și Stratford²¹. Ele au fost privite cu mari rezerve de către domnitorii celor două Principate, având în vedere că propunerile făcute de reprezentanții celor două Mari Puteri urmau să fie supuse discuțiilor Congresului de pace ce trebuia să-și deschidă lucrările la Paris. Dacă Barbu Știrbey, domnul Țării Românești, n-a comentat hotărârile luate la Constantinopol, rezumându-și intervenția la unele observații, Grigore Al. Ghica, într-un amplu memoriu, a avut curajul să proclame deschis dorința unanimă a românilor de a uni Moldova cu Țara Românească sub un prinț străin, a atacat încercarea Turciei de a-și spori subordonarea Principatelor și a demonstrat că hotărârile luate în capitala Imperiului otoman încălcau autonomia țării, înlesneau și statuau amestecul străin în administrația noastră internă. În aceste împrejurări, rezervele sale față de articolul 15, care privea dreptul de proprietate acordat străinilor în general, erau motivate de faptul că aflați sub jurisdicție consulară, acești indivizi vor căpăta o poziție privilegiată, ceea ce era în detrimentul populației băștinașe. În particular, în cazul evreilor, aprobând aceste drepturi masei mari de evrei care se găsea în Moldova – și care pretindea protecție străină – însemna a duce țara către ruină sigură. De asemenea, Grigore Alex. Ghica a cerut ca evreei să nu beneficieze de prevederile articolului 18. “Este foarte necesar – afirma domnitorul – ca acest nou drept, acordat străinilor, să nu fie accesibil decât acelor care se bucură în țara lor de toate drepturile civile și politice și care, odată proprietari, să fie asimilați în această calitate de indigeni și supuși aceluiași obligații și aceluiași jurisdicții”²². Trebuie precizat că atât consulul francez la Iași, Louis Castaing, cât și reprezentantul Angliei la București, consulul Colquhoun, au împărțit

vederile domnului moldovean atât în chestiunea constituirii statului național, cât și în aceea a acordării de drepturi civile și politice străinilor²³. În consecință, Tratatul de la Paris, încheiat la 30 martie 1856, nu conținea nici o prevedere referitoare la egalitatea drepturilor civile și politice ale tuturor cetățenilor, problema aceasta rămânând să fie discutată în cadrul Adunărilor ad-hoc.

În 1857, problema emancipării evreilor în Principatele Române avea susținătorii ei în cadrul personalităților politice românești, din rândul cărora s-au distins C.A. Rosetti, în Țara Românească și Mihail Kogălniceanu în Moldova. Prin intermediul publicațiilor patronate de cei doi, "Românul" și "Steaua Dunării", au apărut o serie de articole ce pledau pentru emanciparea evreilor pe principiul egalității tuturor cetățenilor în fața legii. Ele exprimau sentimentele amicale față de evrei și evidenția contribuția lor la cauza națională a românilor. Un asemenea articol, apărut în 1857 în paginile "Românului", sub semnătura lui C.A. Rosetti, adresat săptămânalului evreiesc "Israelitul român" (o publicație bilingvă româno-franceză), evoca sprijinul pe care revoluționarii români exilați de la 1848, aflați la Rusciuk și așteptând autorizația de a reintra în țară, l-au primit din partea comunității evreiești din acea localitate, la sugestia fraților lor din București. Articolul se încheia cu următoarele cuvinte: "Să ne unim fraților și să spălăm împreună cu lacrimile noastre rănila trecutului, să lucrăm împreună în deplină fraternitate și cu o credință deplină la reconstruirea templului unității, dreptății și libertății, pe altarul căruia vom sacrifica toate prejudecățile, nedreptățile și toate pasiunile..., care fură principala cauză a suferințelor noastre"²⁴.

Adunările ad-hoc ale celor două Principate și-au deschis lucrările în toamna anului 1857 și au adoptat, așa cum arătam la începutul acestui studiu, aceleași doleanțe: Unire, prinț străin, autonomia și neutralitatea Principatelor, guvern reprezentativ. Dacă Adunarea ad-hoc din Țara Românească a supus votul doar chestiunile de bază privind construcția statului național român, menționate de noi mai înainte, cea din Moldova a luat în discuție și o multitudine de probleme privind viitoarea organizare internă a noului stat, printre acestea și problema libertății cultelor. Unul din susținătorii acordării drepturilor politice pentru "pământenii de orice religie creștină", M. Kogălniceanu, afirma la 12 noiembrie 1857, în cadrul Adunării moldovene, că "Numai prin dreptate putem avea liniște în țară și numai prin legămintele iubirii între sine putem uni toate puterile nației noastre, putem avea o frumoasă, o adevărată patrie, țara românească ... Pentru mine, fiecare fiu al țării, fiecare pământean, este român. Nu mă îngrijesc nicidecum cum și în ce fel el se închină lui Dumnezeu ... Cred că curând va sosi timpul când religia în România nu va mai fi un titlu de excluzie pentru nici un cetățean, va sosi timpul când toți vor fi români în iubita României"²⁵.

Problema libertății cultelor, dezbătută în ședința din 25 octombrie / 6 noiembrie 1857, pleca de la ideea că religia dominantă în România este religia

ortodoxă, iar exercitarea cultelor altor religii era recunoscută ca fiind liberă, cu excepția restricțiilor prevăzute prin Capitulații. Ideea a primit votul unanim al deputaților moldoveni, în frunte cu unioniștii Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, Anastasie Panu și alții. Discuțiile purtate însă au evidențiat și existența unui grup restrâns care era ostil evreilor și care ar fi dorit introducerea unor restricții practicării cultului ebraic. Din rândurile acestui grup făceau parte Anastasie Fătu, N. Carp și unii reprezentanți ai clerului ortodox. Ei au primit însă o ripostă foarte severă din partea lui Anastasie Panu și M. Kogălniceanu. "Dacă religia noastră – spunea primul – este o religie de pace, de caritate și dragoste și dacă aceste principii sacre sunt elementele constitutive ale bunăstării societății omenești, aceste principii nu pot exista decât acolo unde fiecare om poate crede în religia sa, după conștiința sa și îl poate adora pe Dumnezeu după voia inimii sale ... Deci nu se poate impune nimănui o altă religie decât a sa; acest fapt ar fi prin asimilarea Dumnezeului, care singur poate penetra în profunzimea inimilor, ca să judece conștiințele"²⁶. Iar M. Kogălniceanu, care pleda în fața concetățenilor "de a vedea în toți pământeni pe frații noștri", pentru că "spre a fi demni de libertate, trebuie mai întâi să o respectăm în alții", a susținut deplina libertate a cultelor astfel: "Împăratul Mahomed, cred eu, i-a spus domnului de Lamartine: "Eu vreau să fondez în Imperiul meu o asemenea stare de lucruri, ca toți supușii mei să fie egali și musulmanul să nu fie recunoscut decât în moscheie, creștinul în biserica sa și evreul în sinagoga sa". Să ne grăbim domnilor să facem în așa fel încât cuvintele acestui mare sultan să devină un adevăr și în România, ca progresul să fie legea noastră și toleranța făclia noastră"²⁷.

Dacă deplina libertate a cultelor a fost acceptată de deputați, nu același lucru s-a întâmplat cu propunerea făcută de M. Kogălniceanu, care viza acordarea drepturilor politice pentru "pământeni de orice religie creștină". Omul politic român vroia să impună prin proiectul său două importante principii: 1) "toți pământeni de religie creștină se vor bucura de toate drepturile politice, întocmai ca și toți pământeni de religie ortodoxă" și 2) "împământeniții de orice religie, nu vor putea dobândi drituri politice întrucât ei nu vor fi primit marea naturalizație votată de Adunarea legislativă"²⁸. Principalele contra argumente care au făcut ca propunerea să nu fie acceptată și să fie amânată pentru o viitoare Adunare legislativă au fost că "elementul religios Adunarea l-a socotit ca un element politic al unității naționale", că "negoțul, meseriile și artele libere se exercitează pe la târguri, într-o proporție covârșitoare de ortodocși" și că, în fine, "căsătoriile mixte, care ar fi singurul mijloc al legământului familiilor de deosebite culturi și, prin urmare, al elementelor eterogene ale nației române, nu sunt, după pilda și altor state ortodoxe, învoite în Principaturi"²⁹.

Propunerile celor două Adunări ad-hoc se regăsesc în raportul pe care reprezentanții celor șapte Puteri, ce compuneau Comisia europeană, cu sediul la București, l-au înaintat Conferinței de la Paris a Puterilor garante, care și-a

desfășurat lucrările în perioada mai-august 1858. Documentul elaborat cu acest prilej – Convenția de la Paris, din 7/19 august – conține statutul internațional și principiile de organizare internă ale Principatelor Unite. La articolul 46, care se referă la problema noastră, se spune: “Moldovenii și valahii vor fi cu toții egali în fața legii, în fața impozitului și admisibili în chip egal la funcțiile publice, într-unul și celălalt Principat. Moldovenii și valahii de toate riturile creștine vor beneficia în chip egal de drepturile politice. Beneficierea de aceste drepturi va putea fi extinsă la celelalte culte prin dispozițiile legislative”³⁰. Chiar dacă promisiunea rămânea de domeniul viitorului, ea putea constitui un favorabil punct de plecare.

Elita populației evreiești, ca și întreaga masă de evrei, au sprijinit Unirea Principatelor Române, conștienți că în cadrul statului național român vor fi aplicate reforme care să le confere drepturi egale, civile și politice, cu cetățenii creștini. Așa se explică și adeviziunea ziarului “Israelitul român” care, încă de la începutul apariției sale, a sprijinit prin numeroase articole ideea unionistă, dar și pe aceea a integrării și modernizării comunității evreiești. “Ceea ce zicem, scriem și cerem, fraților, – se afirmă în unul din aceste articole – n-o facem numai pentru noi, ci pentru voi, căci dacă toți fiii lui Israel sunt legați între ei prin aceleași dureri, prin aceleași nădejdi și îi așteaptă același viitor, oricât de numeroși ar fi, atunci aici Milcovul unește mai mult decât desparte cele două Principate-surori. De aceea eforturile noastre trebuie să fie comune”³¹. Este, deci, justificată simpatia cu care populația evreiască a primit alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în cele două Principate Române. Iar mesajul domnitorului, din 6 decembrie 1859, venea să justifice speranțele pe care ei și le-au pus în prințul Cuza. “Religia ortodoxă este religia statului – se arată în mesaj – însă libertatea conștiinței și a cultelor va fi respectată în toată puterea cuvântului. Un mare număr de străini este stabilit de mulți ani pe pământul nostru și prezența lor a putut naște câte odată la supărătoare greutăți, însă mai totdeauna acestea au provenit din nedumerirea regulilor ce sunt de urmat în privința lor. Să ne ferim, dar, de a arunca asupra altora învinovățiri pe care noi nu le-am primi și de a le atribui o rea-voință sistematică... Să menținem cu energie drepturile noastre, dar să nu lăsăm a ne lua înainte un exces de patriotism, care ne-ar îndemna la acțiuni inoportune. Vechea ospetie românească este un dar sfânt de la strămoși, să-l păstrăm ca unul ce onorează caracterul nației și niciodată să nu-i pară rău străinului că a venit de s-a așezat la vatra noastră. Să ne completăm organizarea, să facem ca să fie obligațiile drepte, justiția nepărtinitoare, administrația neadormită și în curând străinul nu va căuta altă protecție în țara noastră decât aceea a legilor noastre”³².

Cei șapte ani de domnie ai lui Al I. Cuza ce au urmat reprezintă un amplu și complex proces de renaștere națională, cu inerente și nu totdeauna comode transformări sociale, economice și politice. În cadrul acestui proces, problema integrării populației evreiești a fost susținută de personalitățile marcante ale

viciii politice românești, în frunte cu domnitorul, în ciuda unor tensiuni existente între români și evrei, mai ales în Moldova, a contradicțiilor existente în interiorul comunităților evreiești sau a imigrării masive și neîntrerupte ce a continuat și în timpul domniei lui Al. I. Cuza. "Măsurile liberale luate de domnitorul Al. I. Cuza – susține unul din competenții cercetători ai problemei – întăriseră speranța unei complete integrări a israeliților în viața țării și a sfârșitului problemei evreiești"³³. Evident, nu se ajunsese la o soluție completă, "dar calea rațiunii fusese inaugurată și un proces istoric fu deschis, chiar dacă pentru desăvârșirea lui va trebui să se aștepte încă jumătate de secol"³⁴.

1 N. Iorga, *Problema evreiască în Cameră*, Vălenii de Munte, 1910, p. 46.

2 Marco Antonio Canini, *La vérité sur la question israélite en Roumanie*, Paris, 1879, p. 9; Ecaterina Negruți, *Imaginea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 390.

3 *Manualul administrativ*, II, p. 43, nr. 529; vezi și N. Corivan, *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, în A.I.I.A., Iași, 1966, p. 182-185.

4 *Scrierile lui Constantin Negruzzi*, vol. I. *Introducere*, p. XV.

5 Sc. Callimach și S. Cris. Cristian, *Călători și scriitori străini despre Evreii din Principatele Românești*, Iași, 1935, p. 87-94; vezi și M. Romașcanu, *Zăvălia Michel Daniel*, București, 1933, f. 10.

6 N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, p. 33.

7 Eliyahu Feldman, *The Question of Jewish Emancipation in the Ottoman Empire and the Danubian Principalities after the Crimean War*, în "Jewish Social Studies", vol. XLI, 1979, nr. 1, p. 63.

8 *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, p. 496; Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969, p. 79.

9 *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. IV, p. 102; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 657.

10 Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu - istoric*, Iași, 1974, p. 690-691; Dumitru Vitcu, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică Kogălniceană*; în "Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", II, București, 1997, p. 126-127.

11 Comitetul Central al Uniunii evreilor pământeni, *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*, București, 1911, p. 41.

12 Dan Berindei, *Les Juifs dans les Principautés Unies (1859-1865)*, în *SHVUT*, Tel Aviv University, 1993, nr. 16, p. 135; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919), de la excludere la emancipare*, București, 1996, p. 54-55.

13 Carol Iancu, *op.cit.*, p. 55.

14 Arh. St. București, *Colecția Achiziții Noi*, P. MMMX/17.

15 *Ibidem*, P. MMMX/30.

16 *Manualul administrativ*, I, nr. 385, p. 521-522. 17 Dan Berindei, *Les Juifs dans...*, p. 136.

- 18 G. Petrescu. D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. II, București, 1889, p. 641.
- 19 *Ibidem*, p. 1082-1083.
- 20 *Ibidem*, p. 919.
- 21 Pentru detalii privind contribuția celor doi diplomați vezi studiul citat aparținând lui Eliyahu Feldman, p. 44-88; vezi și *Acte și documente*, vol. II, p. 941-942, 947.
- 22 *Ibidem*, p. 971.
- 23 Eliyahu Feldman, *op. cit.*, p. 48-49.
- 24 Dan Berindei, *Les Juifs dans ...*, p. 138; vezi și "Românul", București, nr. din 29 iulie 1881 și nr. 4/16 februarie 1858, p. 243.
- 25 M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii* (ed. VI, Diclescu), București, 1959, p. 30 și urm.; Pentru poziția lui M. Kogălniceanu față de emanciparea evreilor români vezi D. Vitcu, *op. cit.*
- 26 *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 597-602.
- 27 *Ibidem*, p. 601-607.
- 28 D.A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 382-383.
- 29 *Ibidem*, p. 384.
- 30 *Acte și documente*, vol. VII, p. 313.
- 31 Carol Iancu, *op. cit.*, p. 61.
- 32 *Mesajii, proclamații răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 18, 27-28.
- 33 Carol Iancu, *op. cit.*, p. 134.
- 34 D. Berindei, *Les Juifs dans ...*, p. 149.

ISTORIE ȘI IDENTITATE LA SLAVII DE SUD. CROAȚII ȘI SÂRBIIL.

Flavius Solomon

Trecutul popoarelor sud-est europene a oferit istoricilor „materie primă” pentru nenumărate studii de caz. Totodată, complexitatea evoluțiilor politice, religioase, culturale și economice din această parte a Europei a stat la baza mai multor analize conceptuale. Printre acestea din urmă se numără, fără îndoială, și cercetările lui Miroslav Hroch asupra genezei conștiinței naționale¹. Intenția centrală a istoricului ceh a fost să încadreze evoluția fenomenului național la popoarele europene într-o schemă simplă, adaptabilă la orice situație².

O parte importantă a demonstrațiilor lui Miroslav Hroch are la bază informații provenind din spațiul central și sud-est european. Reluate acum câțiva ani, acestea au stat la baza unei analize comparative asupra mișcărilor naționale din fostele imperii habsburgic și otoman³. Este constatată existență a două analogii și, respectiv, a două deosebiri ce au marcat evoluția identității comunitare din cele două zone istorice spre formele ei naționale de manifestare. Istoricul ceh are în vedere scopurile generale (îndepărtare) urmărite de corifeii mișcărilor naționale și parcurgerea integrală a *trei faze* în drumul spre națiunea modernă: **A) rezizarea interesului pentru ideile naționale în rândul cărturarilor;** **B) perioada agitației (propagandei) naționale;** **C) perioada mișcărilor de masă.** Printre cauzele ce au contribuit la geneza diferențelor naționale la slavii de sud, Miroslav Hroch amintește 1) *formele diferite de organizare statală* în cele două imperii, habsburgic și otoman, și 2) *particularitățile de ordin confesional*. Referindu-se la primul punct, autorul atrage atenția asupra faptului că în expansiunea lor Habsburgii au combinat acțiunile militare cu inițiative dinastice și diplomatice. Fostele state au păstrat în parte unele particularități juridice, sociale și administrative, iar dezbaterile constituționale, petițiile și plângerile s-au constituit într-o strategie tipică a mișcărilor naționale, mai ales după eșecul mișcărilor revoluționare de la 1848. Pe de altă parte, Imperiul otoman și-a extins autoritatea asupra statelor din Peninsula Balcanică aproape exclusiv cu ajutorul armelor, elitele politice, sistemele juridice și administrative locale fiind lichidate aproape în întregime. În ce privește perspectiva confesională, M. Hroch subliniază caracterul

omogen al Imperiul habsburgic, mai ales după Contrareformă, astfel încât trasarea granițelor dintre grupurile etnice de pe teritoriul imperiului, inclusiv la nivelul imaginarului, nu s-a făcut pe criterii confesionale, ci și pe cele lingvistice și culturale. În același timp însă, conform istoricului ceh, în Imperiul otoman avem de a face cu niște limite religioase între stăpânitori și supuși, fapt ce va conduce la autarhizarea populațiilor locale din Balcani.

Pornind de la aceste constatări, Miroslav Hroch punctează câteva deosebiri esențiale dintre fenomenele naționale din cele două imperii, evidente mai ales pentru primele două faze: 1) în timp ce mișcările naționale din Imperiul habsburgic au fost secondate în *faza A* de intense activități științifice în domeniul filozofiei, istoriei și literaturii, în teritoriile aflate sub control otoman acestea se aflau doar la început de drum. Slăbiciunea *fazei A* a condus în Balcani la geneza unei identități naționale mai slabe. De aici și existența mai multor programe de formare identitară în sud-estul european: ilirismul contra identității sârbe sau croate, problema identității bulgaro-macedoniene, chestiunea identității musulmanilor bosniaci. În fostul Imperiu habsburgic este cunoscut, după M. Hroch, un singur astfel de caz: concurența dintre ideea existenței națiunii cehoslovace, în dauna unei națiuni slovace distincte; 2) În timpul *fazei B*, în Imperiul habsburgic afirmarea socială a fost mai ales urmarea succeselor din domeniul educației, în timp ce în Imperiul otoman acest lucru a fost posibil doar datorită afirmării economice. De aceea, *faza B* a debutat în Imperiul otoman în cu totul alte condiții sociale decât în Imperiul habsburgic. În timp ce în regiunile Peninsulei Balcanice controlate de otomani exista o elită economică „națională”, care, chiar dacă nu avea un statut politic identic cu cel al exponenților administrației otomane, posedea o conștiință și mijloace suficiente pentru a instala autoritatea națională în vârful mișcării. Aceste pături au lipsit inițial în Imperiul habsburgic, cu excepția mișcării naționale maghiare. Deosebirile menționate s-au reflectat și în programele naționale din cele două spații. Astfel, în timp ce mișcările naționale din Imperiul habsburgic s-au concentrat asupra unor cerințe lingvistice și culturale, celor din Imperiul otoman le-au fost caracteristice revendicările politice, transformate foarte curând în recursul la dreptul de autodeterminare⁴.

Așa cum se poate observa, construcția teoretică a lui Miroslav Hroch are la bază ideea conform căreia evoluția mișcărilor naționale din centrul și sud-estul Europei a fost determinată aproape exclusiv de raporturile politice, economice și religioase din cele două imperii. Din această cauză, pare să sugereze autorul, mișcările naționale din cele două imperii nu s-ar fi influențat reciproc, iar ideologiile curenților politice din Imperiul otoman ar fi preluat prea puțin din gândirea europeană a epocii. Într-o ultimă instanță, fără a le menționa expres, M. Hroch indică asupra existenței a două tipuri de identități naționale în spațiul

analizat: 1) *sud-est europene* (bulgară, sârbă, greacă și română) și 2) *central europene* (maghiară, croată, slovenă, cehă, slovacă și poloneză)⁵.

*

Acum aproape un deceniu, Günter Schödl publica într-o culegere de studii rezultatele unei cercetări asupra formării națiunilor în estul Europei⁶. Printre altele, istoricul german avea să atragă atenția și asupra faptului că fenomenul genezei naționale în această parte a continentului a profitat și de studii conceptuale. Acestea nu au ușurat însă neapărat înțelegerea traiectoriilor pe care s-a înscris evoluția identităților colective de aici, mai ales din cauza aplicării unor grile de interpretare prea rigide sau a generalizărilor excesive. Fără a dezvolta prea mult această idee, G. Schödl a ținut să facă totuși și o referire expresă la studiile lui Miroslav Hroch⁷.

Nu este în intenția noastră să insistăm aici asupra tuturor problemelor pe care le implică încadrarea fenomenului național din Europa Centrală și de Sud-Est, în perioada lui de început, într-o schemă unică. Chiar și simpla lor identificare ar putea depăși limitele unei comunicări. Ne vom limita, de aceea, doar la impactul pe care l-a avut apelul la istorie în formarea ideologiei naționale croate și sârbe, în primele decenii ale secolului XIX, care, din perspectiva teoriei lui Miroslav Hroch, corespund, în mare, ultimei părți a *fazei A* - trezirea interesului pentru ideile naționale în rândul cărturarilor - și primei părți a *fazei B* - perioada agitației naționale. Totodată, vom încerca să vedem în ce măsură se poate vorbi de o apropiere între ideologiile naționale ale două grupuri sud-slave: croații și sârbii.

Unul dintre punctele cheie ale oricărei dezbateri asupra genezei și afirmării ideii naționale îl constituie definirea conceptului de națiune. În linii mari, se poate vorbi despre două tipuri ideale ale națiunii, care, într-un fel sau altul, pot fi întâlnite în literatura de specialitate: 1) *națiunea politică*; 2) *națiunea culturală*⁸. De cele mai multe ori, cel dintâi este legat de o abordare politică și etatistă - de pildă: „cetățenii Franței fac parte în același timp și din națiunea franceză” -, în timp ce cel din urmă stă sub marca culturalului și etnicului - de exemplu: „toți etnicii români compun națiunea română”. În legătură directă cu termenul de națiune se află etnicitatea⁹ și naționalismul¹⁰.

Afirmarea națiunilor în una din cele două forme, sau chiar în variante mixte, a fost în directă legătură cu curentul ideologic dominant al epocii, naționalismul¹¹, cel care a avut puterea de a transforma „materia primă” a etnicității în națiune. În secolul XIX și începutul secolului XX în mediul sârb și croat pot fi atestate mai multe variante ale naționalismului (*sârbismul/croatismul*; *pansârbismul/pancroatismul*; *iugoslavismul*), adică tot atâtea posibile construcții naționale. Analiza

formelor locale ale naționalismului croat și sârb par să indice mai degrabă asupra unor asemănări decât deosebiri dintre cele două mișcări naționale. Atât pentru ideologii *sârbismului*, cât și pentru cei ai *croatismului*, de pildă, scopul final era crearea unor state naționale separate și extensia teritorială. Iată de ce ambele trebuie trecute în categoria naționalismelor militante, cu deosebirea că sârbii din Imperiul otoman au profitat de condiții politice - situația internă a imperiului, conjunctura internațională etc. - mult mai favorabile, reușind să-și realizeze obiectivele politice finale mai devreme decât croații. Destule paralele există și în celelalte cazuri, a *pansârbismului*, respectiv, *pancroatismului* și *iugoslavismului*.

Problema originilor naționalismului ideologic la sârbi și croați a atras atenția unui mare număr de cercetători, produsul istoriografic rezultat fiind unul deosebit de consistent¹². În linii mari, începuturile acestuia au fost datate cu anii '30 ai secolului XIX, la croați, odată cu mișcarea iliristă/ iliră (ilirski pokret)¹³, și cu deceniul următor, mai exact 1844, odată cu apariția *Schiței* lui Ilija Garašanin, la sârbi. Încă pe la mijlocul secolului trecut cercul purtătorilor naționalismului ideologic al celor două popoare era încă destul de restrâns, fiind format, în special, dintr-un mic număr de intelectuali, negustori și clerici. În ce-i privește pe reprezentanții vieții spirituale sârbe și croate din secolul XVIII și începutul veacului următor - Jovan Rajić, Dositej Obradović, mitropolitul Ștefan Stratimirovič, la sârbi, și Pavao Ritter-Vitezovi Lorković, Andrija Miošić Kačić și episcopul Maksimilija Vrhovac, la croați -, aceștia ar trebui trecuți mai degrabă în rândul premergătorilor adevăratelor mișcări naționale¹⁴. De asemenea, și răscoalele sârbe de la 1804-1813 și 1815, au fost trecute de cele mai multe ori, datorită unor particularități structurale și ideologice, în categoria revoltelor militare prenaționale. Totuși, deja în această perioadă se poate remarca apariția unor motive ce vor constitui pilonul raționamentelor ideologice ulterioare. Printre acestea, devenite cu timpul autentice imagini stereotip, se numără, de pildă, și apelul la anumite momente din istoria sârbă, care își fac tot mai mult locul în cântecele și povestirile populare. Vehicularea constantă în mediul intelectual sud-slav de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor a unor teme istorice de referință a condus, mai ales odată cu sistematizarea limbilor literare moderne și progresul în domeniul tipografic, la transformarea unor anumite evenimente și realități istorice în autentice imagini stereotip: *epoca de aur a lui Ștefan Dušan*, *bătălia de la Kosovo Polje*, *jugul turcesc*, *lupta împotriva dominației otomane și apărarea creștinătății*¹⁵. Nu de puține ori, acestea au stat la baza unor eposuri eroice. În mediul muntegrecan, de pildă, încă de la sfârșitul secolului XVIII, intensificarea acțiunilor antiotomane și apariția unor structuri politice locale¹⁶, este secundată de generalizarea mai multor cântece și legende istorice, ale căror menire era încurajarea eforturilor de emancipare politică. Totodată, acestea marcau începutul creării unei identități colective noi, cea națională¹⁷.

Istorie și identitate la croați

Predilecția pentru teme cu subiecte istorice în mediul intelectual sud-slav a fost și consecința penetrării ideologiilor din Europa Occidentală și Centrală. Însăși teoria originii ilirice a slavilor, ce a stat la originea unui întreg curent ideologic, nu este altceva decât o inovare umanistă a cercurilor de slaviști aflați în contact permanent cu gândirea filozofică europeană a timpului. Chiar dacă „fundamentarea științifică” se datorește lui Matija Petar Katančić, profesor de istorie veche și arheologie la Universitatea din Pesta, popularizarea conceptului a fost rezultatul activităților reputaților lingviști Josef Šafařík, Ján Kollár - ambii slovaci de origine - și slovenului Jernej Kopitar¹⁸.

Asumarea demonstrativă a numelui de iliri de către reprezentanții de seamă ai renașterii croate și extinderea acestuia asupra tuturor slavilor de sud este expresia unui autentic *iugoslavism cultural*, care, în plan politic, ar fi trebuit să pregătească terenul pentru unificarea politică a tuturor slavilor balcanici¹⁹. Unii istorici identifică chiar mișcarea iliristă cu însăși „renașterea croată”, cel puțin pentru perioada de după 1835²⁰. Apărută în Banatul Croației la începutul anilor '30 ai secolului XIX, odată cu publicarea unor importante scrieri lingvistice și politice, aceasta se va extinde și asupra altor regiuni locuite de croați, constituind, un timp, principala redută în față tentativelor de maghiarizare și catalizatorul emancipării culturale, economice și politice. Așa cum se poate deduce chiar din titulatură, una dintre componentele importante ale curentului a fost ideea despre descendența croaților și a celorlalți slavi de sud din vechii iliri²¹.

Teoreticienii curentului ilirist au lăsat un număr important de scrieri, ce permit o bună înțelegere a rolului jucat de recursul la istorie la începuturile identității naționale croate. La începutul anilor '30 ai secolului XIX, Ljudevit Gaj, unul dintre numele marcante ale iliriștilor²², făcea o primă încercare de a fundamenta științific unitatea națională sud-slavă²³. Chiar dacă baza raționamentelor le-au constituit argumentele lingvistice²³, Gaj, în oscilarea sa între *croatism* (lupta pentru autonomie politică și refacerea statalității croate) și *iugoslavism* (militarea pentru realizarea unității culturale și chiar politice sud-slave), nu a uitat să amintească originea comună, obiceiurile și „faptele de glorie” ale tuturor slavilor de sud, în care curge „sângele Mamei noastre Slava”²⁴. În ce privește readucerea istoriei în actualitate, pentru demersul nostru este semnificativă și afirmația lui Ljudevit Vukutinović, un alt reprezentant important al curentului amintit: „Iliria a existat aici încă din timpul vechilor romani, iar în statele ilirice locuiau slavi. Cronicarii noștri de mai târziu îi numeau pe croați, slavoni și dalmațieni cu numele de iliriă[...]. Nu este nimic nou. Acesta este un mare nume, ce ne dă și un sens istoric. Numele nostru de familie este *Ilirici*, în timp ce numele noastre de botez sunt diferite: *Croați, Dalmațieni, Slavoni*,

Muntenegrini, Bosniaci, Sârbi etc.²⁵. Aprecieri asemănătoare găsim și la alți ideologi ai mișcării iliriste²⁶.

Formulările lui Vukutinović sunt importante, credem, dintr-o dublă perspectivă. Este vorba, pe de o parte, de apelul la argumentul istoric în alegerea numelui generic pentru toți slavii de sud, sau, cel puțin, de sud-vest, iar, pe de altă parte, de însumarea celor două modele identitare croate din anii '30 - '40 ai secolului XIX. Prima *regională* (croată), iar a doua *sud-slavă*, sau *iugoslavă*. Într-o amplă lucrare consacrată ideologiei naționale sârbe și croate în secolul XIX și începutul veacului următor, istoricul german Wolf Dietrich Behschnitt avea să ajungă la concluzia că ilirismul nu a fost altceva decât o variantă a naționalismului cultural și politic european din secolul XIX²⁷, ce îmbina *croatismul* cu *iugoslavismul*²⁸. În cea mai marea lor parte, ideile principale ale iliriștilor au fost preluate și dezvoltate de Josip Juraj Strossmayer și Franjo Rački, două figuri marcante ale vieții politice și culturale croate din a doua jumătate a secolului XIX. Astfel, Strossmayer avea să ceară, în repetate rânduri, transformarea Imperiului habsburgic într-o federație în care și-ar fi găsit locul și o entitate a slavilor de sud - „un singur corp politic“, așa cum avea să declare la scurt timp după proclamarea Constituției din 4 martie 1849²⁹ -, în timp ce Rački milita pentru consolidarea pe toate planurile a legăturilor dintre slavii de sud. De remarcat că și pentru acesta din urmă baza unității *iugoslavism*-ului o constituia istoria comună³⁰.

Istorie și identitate la sârbi

Să încercăm să vedem, acum, în ce măsură se regăsesc ideile iliriștilor și a succesorilor acestora în scrierile ideologilor sârbi și care au fost modelele ideologice în perioada de început a mișcării naționale sârbe.

Primele produse istoriografice sârbe din secolul XVIII (corespunzătoare cu *faza A* din schema lui Hroch) oferă destule informații despre începutul reflectării asupra identității sârbe, care, de cele mai multe ori este pusă în legătură cu cea a altor popoare slave. Pentru a ne da seama de acest lucru, este destul să amintim doar titlul *Istoriilor* lui Pavle (Dulinac) Julinac (*Kratkoe vvedenie v istoriju proischozdenija slaveno-serbskogo naroda*, Veneția 1765), Jovan Rajić (*Istorija raznyh slavenskich narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov*, Viena 1791) și Zaharije Orfelin (*Žitie i slavnyja dela Gosudarja imperatora Petra Velikago*, 1772)³¹.

Părintele cercetărilor științifice în spațiul sârb, apropiate de spiritul epocii, a fost fără îndoială Vuk Stefanović Karadžić, care a marcat poate cel mai mult caracterul național sârb. Influențat profund de ideile lui Herder și ale roman-

tismului german și aflat în bune relații cu Jernej Kopitar, Karadžić și-a început activitatea științifică cu adunarea și sistematizarea cântecelor și povestirilor populare sârbe. Într-un moment în care rezistența cercurilor culte sârbe și croate față de proiectele lingvistice reformatoare ale cărturarului își pierduse mult din intensitate, Karadžić avea să redacteze (la 1836) și să publice (1849) scrierea sa programatică *Srbi svi i svuda* (*Sârbi cu toții și oriunde*). Alături de argumente strict lingvistice, acesta nu a ezitat să aducă în față și scene din istoria sârbilor, și aceasta nu doar în scopul fundamentării unității lingvistice a slavilor de sud. Deloc întâmplător, Karadžić a ținut să-și deschidă lucrarea cu următoarea afirmație: „Se știe foarte bine că sârbii locuiesc în Serbia actuală (între Drina și Timoc, între Dunăre și Stara planina), în Metohia (din Kosovo și până dincolo de Stara planina, unde se află Prizrenul, reședința lui Dušan, scaunul patriarhal de la Peć și mănăstirea Dečani), în Bosnia, în Herțegovina, în Zeta, în Muntenegru, în Banat, în Bačka, în Sirmia, pe partea dreaptă a Dunării de la nord de Osijek până la Sentandrija, în Slavonia, în Croația turcă și austriacă, în Dalmația și pe toată coasta adriatică din apropiere de Trieste până în Boiana”³², pentru ca în alt loc să-i numească pe croați „frații noștri de credință romano [-catolică]”³³. Parametrii prin care este definită masa etnică sârbă și raporturile acesteia cu ceilalți slavi balcanici, pornind de la realitățile lingvistice, marchează cadrul ideologic al naționalismului lui Karadžić. Este vorba de un iugoslavism în a cărui consolidare sârbilor le este acordat rolul principal³⁴.

Și mai evidentă apare însă legătura cu trecutul la Ilija Garašanin, important om politic sârb de la mijlocul secolului XIX. În a sa *Načertanie* (*Schiță*) acesta avea să preia mai multe dintre ideile programatice ale ideologilor croați, rezervându-le, ce e drept, sârbilor rolul de unificatori ai slavilor de sud³⁵. La fel ca și la Gaj sau Strossmayer, în cazul croaților, Garašanin găsește fundamentarea drepturilor sârbilor în trecutul istoric, „deoarece prezentul nostru nu poate fi înțeles fără legătura cu trecutul”³⁶. Deloc întâmplător, ideologul sârb își ia ca reper una dintre perioadele de referință ale istoriei medievale sârbe, cea a domniei țarului Ștefan Dušan: „Statul sârb, a cărui apariție însăși a fost una fericită, dar care a trebuit să se extindă și consolideze, își are fundamentul în țaratul sârb din secolele XIII-XIV și în bogata și glorioasa istorie sârbă”³⁷. Garašanin nu amintește însă momentele importante din trecutul sârbilor doar pentru a legitima dreptul la o statalitate proprie. Mai mult, plasarea domniei lui Dušan în centrul raționamentelor sale istorice are darul de a pregăti terenul pentru achizițiile teritoriale ulterioare³⁸.

Acum câteva luni, într-o comunicare ținută la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași³⁹, atrăgeam atenția asupra locului pe care îl are *identitatea colectivă* în cimentarea unității naționale. Tot atunci aveam să observăm că unul dintre cele 3 niveluri ce compun identitatea colectivă este cel al *originii comune* și *momentelor istorice de referință*, care, în anumite situații, pot să preia și rolul de *focar de identificare*⁴⁰. În ce-i privește pe sârbi și croați, lipsa surselor istorice scrise - care ar fi acoperit un spațiu temporal cât mai mare - a stimulat o fundamentare empirică a originilor. De aceea, pe lângă argumentele lingvistice, confesionale și folclorice, corifeii celor două mișcări naționale au apelat de foarte multe ori la miturile și inovațiile istorice. Cunoscutul balcanolog Holm Sundhaussen avea să observe, pe bună dreptate, că părinții mișcărilor naționale sud-slave au urmărit în activitatea lor ambele forme ale conceptului de națiune, deschizând astfel calea unor conflicte de durată în spațiul balcanic. Aplicarea modelului națiunii politice a fost posibilă în Balcani destul de târziu, accesarea instrumentelor politice ale afirmării naționale fiind posibilă doar în dezacord și opoziție cu statutul politic existent. De aceea, „legitimarea” s-a făcut cu ajutorul unei anticipări, proiectată în trecut, considerându-se că națiunea exista deja și trebuia să fie doar „redescoperită”⁴¹. În consecință, apelul simultan la modelele francez (*state-into-nation*) și german (*nation into state*) a generat o combinație mai mult decât contradictorie.

Chiar dacă regimurile politice au influențat fenomenul național din spațiul central și sud-est european, nu trebuie să se uite faptul că geneza identității colective naționale a fost determinată de conștientizarea diferențelor culturale. În ultimă instanță, acest lucru avea să însemne înlocuirea rapidă a vechilor tipuri de solidaritate cu altele noi⁴². Din această perspectivă, atât cazul croat, cât și cel sârb, sunt semnificative pentru ceea ce a însemnat geneza conștiinței naționale în partea de sud-est a Europei. În ambele situații, profilarea unor identități distincte croată și sârbă a avut loc la concurență cu varianta sud-slavă (iugoslavă), uneia dintre acestea revenindu-i, în anumite momente întâietatea. Disputarea întâietății între cele două identități s-a dat printre altele și pe câmpul istoriografiei croate și sârbe, în dependență de spiritul epocii, sau de comanda politică, așa cum s-a întâmplat și după anii de referință 1918, 1945 și 1990⁴³.

---

1 Hroch, Miroslav. *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*. Praha 1968; Idem, *Social and Territorial Characteristics in the Composition of the Leading Groups of National Movements*, în *The Formation of National Elites. Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic*

Groups in Europe, 1850-1940, vol. VI. Edited by Andreas Kappeler. New York, University Press 1992, p. 257-275; Idem, *Die nationalen Formierungsprozesse in Mittel- und Südosteuropa. Ein Vergleich*, în „Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte“ (Berlin), 1995/2, p. 7-16.

2 *Ibidem*.

3 Idem, *Die nationalen Formierungsprozesse*.

4 Hroch trece ilirismul în rândul curentelor ideologice din Imperiul otoman, cu toate că acesta a apărut și s-a dezvoltat în special în mediul croaților din Imperiul habsburgic.

5 *Ibidem*.

6 Schödl, Günter, *Nationsbildung und Minderheitsexistenz: Vergleichende Beobachtungen zur politisch-gesellschaftlichen Modernisierung im östlichen Europa*, în *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“*. Hrsg. von Edgar Hösch und Gerhard Seewann. München, R. Oldenbourg Verlag München 1991.

7 *Ibidem*, p. 89.

8 Dintre studiile din ultimele două decenii, vezi selectiv Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso 1983; Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell 1986; Smith, Anthony D., *National Identity*, London 1991; Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983; Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge - New-York - Melbourne 1990; Canovan, Margaret, *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham - Brookfield, Edward Elgar 1996; Connor, Walker, *The Nation and its Myth*, în *Ethnicity and Nationalism*, Edited by Anthony D. Smith, Leiden - New York - Köln, E. J. Brill 1992; Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell 1983; Balibar, Etienne; Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, Paris 1988; Oommen, T. K., *State, Nation and Ethnie: The Processual Linkages*, în „Race“, *Ethnicity and Nation. International Perspectives on Social Conflict*, Edited by Peter Ratcliffe, London, UCL Press 1994.

9 Baza studiilor asupra etnicității a fost pusă la începutul secolului XX de către George Herbert Mead, sociolog de la Universitatea din Chicago. Punctul cheie în dezbaterile asupra definirii etnicității l-au constituit criteriile după care trebuia să se facă fundamentarea teoretică. A se urmări, în acest sens, disputele dintre *primordialisti* (Clifford Geertz, Harold R. Isaacs, Joshua Fishman etc.) și *formaliști* (Max Gluckman, A. L. Epstein, Ronald Cohen, J. Clyde Mitchel, J. Y. Okamura, Stanford Lyman și William Douglass etc.).

10 La fel ca și în cazul națiunii, nu există o noțiune unanim acceptată și pentru *naționalism*. Formele naționalismului sunt foarte diverse, în dependența de cultură, etnie, regiune, spiritul epocii, constelația politică, ideologiile dominante etc. Din această cauză prin naționalism nu trebuie înțeles un fenomen care poate fi încadrat într-o schemă dinainte cunoscută, ci, mai degrabă, o multitudine de manifestări politice și sociale. Ernest Gellner l-a definit, de pildă, în felul următor: „o teorie a legitimității politice, conform căreia granițele etnice nu trebuie să fie diferite de cele politice.” Tot

Gellner spunea că naționalismul nu este altceva decât „tendența de a crea pentru o anumite cultură un singur acoperiș politic”. Alături de Gellner, studii de referență aparținând cercetării naționalismului aparțin lui Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Anthony D. Smith și Harry Goulbourne.

11 Kohn, Hans, *Die Idee des Nationalismus*. Heidelberg 1950, p. 38.

12 Vezi bibliografiile din Beschnitt, Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München, R. Oldenbourg Verlag 1980, p. 384-415; Kessler, Wolfgang, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Historiographie und Grundlagen*, München, R. Oldenbourg Verlag 1981, p. 294-310; *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*, Hrsg. von Gerhard Seewann und Péter Dippold. München, R. Oldenbourg Verlag 1997, vol. 2, p. 875-885, 991-992, 1029.

13 Warnier, René, *Illyrisme et nationalisme croate*, în “Le Monde Slave” (Paris), XII, 1935, nr. 3, p. 27-74.

14 Lemarchand, Guy, *Les origines des mouvements nationaux dans les Balkans ottomans*, în *Le sentiment national dans l'Europe moderne. Association des historiens modernistes. Actes du colloque de 1990*. Bulletin nr. 15. Paris, 1991, p. 110-116.

15 Roth, Klaus, “Bilder in den Köpfen”. *Stereotypen, Mythen, Identitäten aus ethnologischer Sicht*, în *Das Bild vom Anderen. Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen*, Hrsg. vom Valeria Heuberger, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil. 2., durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main, Peter Lang 1999, p. 21-43.

16 Traikov, Veselin, *Curențe ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București, Editura Științifică 1986, p. 34-38.

17 Putilov, B. N., *Geroičeskij epōs kak komponent černogorskogo samosoznaniija*, în *U istokov formirovanija nacij v Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evrope*, otvetstvennyj redaktor A. S. Myl'nikov. Moskva, Nauka 1984, p. 95-101.

18 Šafařík și Kollár au ascultat, printre altele, și cursul de istorie al lui Heinrich Luden, iar Kopitar a lucrat la biblioteca din Viena (Michel, Bernard, *Nations et nationalismes en Europe Centrale. XIXe - XXe siècle*, Paris, Auber 1995, p. 40-41).

19 Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 133-166.

20 Traikov, *Curențe ideologice*, p. 164-168; Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 133, notele 1-3, p.319-320.

21 *Ibidem*.

22 A studiat filozofia și dreptul la Graz, Budapesta și Leipzig.

23 Acesta a dat preferință dialectului sârbo-croat *kajkav*, apropiat de dialectele slovene, în dauna celor *čakave stokave*. Până la urmă avea să impună dialectul stokav, în special datorită lui Vuk Karadžić. Mai întâi în Serbia (1868), iar mai apoi și în spațiul croat (ultimul deceniu al secolului XIX), normele limbii comune sârbo-croate au fost acceptate în mod oficial. (Friesel-Kopecki, Dubravka, *Die serbische Nationalbewegung*, în *Nationalbewegungen auf dem Balkan*, Hrsg. von Norbert Reiter, Berlin 1983, p. 245-248).

24 Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 142.

25 Citat după *Ibidem*, p. 145.

26 *Ibidem*, p. 137-145.

27 Și în plan politic, rolul mișcării iliriste nu a fost unul neglijabil, chiar și atunci când guvernul habsburgic a luat măsuri energice pentru reducerea impactului ideilor iliricilor asupra slavilor de sud din imperiu, inclusiv prin interzicerea numelui de ilir (Schödl, *Nationsbildung*, p. 92).

28 Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 146-160.

29 *Ibidem*, p. 163.

30 *Ibidem*, p. 163; Gross, Mirjana. „Ideja jugoslavenstva“ Franje Račkogo u razdoblju njezine formulacije (1860-1862), în „Historijski zbornik“ (Zagreb), XXIX-XXX, 1976-1977, p. 337.

31 Friesel-Kopecki, *Die serbische Nationalbewegung*, p. 192, 214-215.

32 Citat după *Ibidem*, p. 72.

33 *Ibidem*, p. 76.

34 *Ibidem*, p. 65-82.

35 *Ibidem*, p. 54.

36 Citat după *Ibidem*, p. 56.

37 *Ibidem*, p. 57.

38 *Ibidem*, p. 57-65.

39 Vezi Solomon, Flavius, *Națiune și confesiune în Balcani. Trei cazuri sud-slave*, în „Xenopoliana“ (Iași), VII, 1999, nr. 3-4, p. 22-35.

40 *Ibidem*, p. 24.

41 Sundhaussen, Holm: *Nation und Nationalstaat auf dem Balkan. Konzepte und Konsequenzen im 19. und 20. Jahrhundert*, în *Der Balkan. Eine europäische Krisenregion in Geschichte und Gegenwart*, Stuttgart. Franz Steiner Verlag 1997, p. 81.

42 Cf. Kessler, *Politik, Kultur und Gesellschaft*, p. 16.

RAPORTURILE DINTRE ROMÂNI ȘI ALOGENI ÎN ANII 1944-1948

Dumitru Șandru

România, la fel ca țările din estul Europei care și-au desăvârșit unitatea națională ori care s-au reconstituit ca state independente după primul război mondial, a încorporat în teritoriul ei și grupuri etnice mai mult sau mai puțin numeroase care conviețuiau de secole sau de decenii cu populația majoritară de origine română. În același timp, în urma trasării noilor frontiere ale României, pretutindeni au rămas în statele vecine locuitori de origine română grupați în sate compacte ori cu populație mixtă, plasate printre cele în care trăiau membri ai națiunii majoritare. Numărul minoritarilor din România a fost stabilit cu suficientă exactitate abia la recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, când totalul lor s-a cifrat la 5 075 704, sau la 28,1 %, socotiți după naționalitate, și la 4 876 092, sau la 27,0 %, socotiți după limba maternă¹. Deși, aparent, ponderea elementelor alogene era relativ ridicată, populația de origine română deținea o majoritate absolută confortabilă, fapt ce îi îndreptăța României titulatura de *stat național*, recunoscută de semnatarii Păcii de la Versailles.

Dintre toate grupările etnice minoritare, singurul care în întreaga perioadă interbelică nu s-a împăcat niciodată cu includerea lui în componența statului român a fost cel maghiar din Transilvania, care era, de altfel, și cel mai numeros, însumând 1 415 507 locuitori, sau 7,9 % din populația țării, socotiți după naționalitate, și 1 554 525, sau 8,6 %, calculați după limba maternă². Deși mulți dintre cetățenii români de origine ungară s-au acomodat cu noul lor statut juridic, în același timp o bună proporție din totalul lor au desconsiderat sistematic legislația țării și autoritățile oficiale ale statului, acționând adesea, în mod fățiș sau pe căi ascunse, chiar împotriva lor.

O parte dintre cetățenii români de origine ucraineană, rusă și bulgară și-a manifestat, de asemenea, ostilitatea față de administrația românească, sprijinind, direct sau indirect, propaganda revizionistă desfășurată de statele nemulțumite de conținutul clauzelor de natură teritorială ale Tratatului de Pace de la Versailles. Evreii, lipsiți atunci de un stat care ar fi putut să le încurajeze manifestațiile antiromânești, considerându-se privați de anumite drepturi, au acționat adesea pentru a obține recunoașterea lor. În același timp, germanii,

cehii, slovacii, sârbii, croații, polonezii, armenii și țigani din provinciile unite în 1918 cu regatul s-au acomodat, în marea lor majoritate, cu noul lor statut juridic, devenind, cu rare excepții, cetățeni loiali ai României.

O schimbare de atitudine o întâlnim în deceniul al patrulea al veacului nostru la membrii minorității germane, în special la șvabii din Banat, dar și la o bună proporție a sașilor din Ardeal, care devine cu atât mai potrivnică autorităților autohtone cu cât succesele militare și diplomatice ale Reich-ului de după anul 1939 erau din ce în ce mai evidente. Aceștia, încercând să implice în planurile lor și pe membrii altor minorități naționale din România, în special pe cehi și pe slovaci, dar chiar și persoane de origine română, au devenit, mai cu seamă după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, principalii factori care vizau disoluția statului, prin propagarea ideii de autonomie a Banatului și a Transilvaniei³.

În anii 1940 – 1944, când guvernul român, condus de Ion Antonescu, a cooperat intens cu Reich-ul, manifestările minorității germane au îmbrăcat forme variate, căpătând totodată și o tot mai mare frecvență, fără ca organele românești de ordine publică să le poată întotdeauna preîntâmpina ori stopa. Astfel, unele cercuri germane au început să agite în mod deschis lozinca autonomiei Banatului și a acelor părți ale Transilvaniei în care șvabii și sașii dețineau majoritatea numerică, desconsiderând administrația autohtonă. În plus, mulți dintre etnicii germani din aceste două provincii și unii dintre cei care locuiau în Vechiul regat au părăsit în mod fraudulos țara, pentru a se sustrage de la obligațiile avute față de statul român, a căror cetățenie o dețineau, plecând în mod fraudulos în Reich, unde s-au angajat în diferite întreprinderi industriale ori s-au înrolat în unitățile de luptă ale S. S. sau ale Wehrmacht-ului⁴.

Locuitorii români din întreaga țară, dar mai cu seamă cei din localitățile cu populație mixtă ale Banatului, Transilvaniei și Bucovinei s-au arătat îngrijorați de deteriorarea legăturilor lor cu o parte din grupurile alogene, cu care conviețuiseră, cel puțin până atunci, într-o armonie relativă, ca efect al imixtiunii unor state străine în afacerile interne ale României, justificate de necesitatea protejării populației consanguine, iar manifestările lor aveau să își pună amprenta asupra evoluției relațiilor dintre ele și etnicii români⁵ și să determine persistența unor animozități în anii următori, când factorul extern - Reich-ul, care patronase o asemenea politică - își pierduse capacitatea de decizie.

Ieșirea României din războiul purtat cu statele din coaliția Națiunilor Unite și angajarea ei în lupta armată împotriva Germaniei și Ungariei a schimbat în mod substanțial esența raporturilor dintre români și membrii unor grupuri minoritare. De unde până la 23 august 1944 extremiștii naționaliști germani, maghiari și ucraineni acționaseră în mod agresiv împotriva autorităților și instituțiilor statului român, cu scop de a desprinde și alte teritorii din trupul lui, după această dată, în condițiile pătrunderii și răspândirii trupelor sovietice în România, unele dintre elemente etnice alogene, în special maghiarii din

Transilvania, rutenii din Maramureș și lipovenii din Delta Dunării, au găsit un reazim de nădejde în acestea. Staționarea lor pe teritoriul țării a fost însoțită pretutindeni de abuzuri și de jafuri, precum și de numeroase ingerințe în atribuțiile unor instituții centrale și locale ale statului, care au avut drept urmare intensificarea urii populației față de o armată ce pretindea că venise în țară ca forță eliberatoare și de cei care o sprijinea în acțiunile sale.

Jafurile comise de către ruși au afectat în mod aproape nediferențiat atât pe români, cât și pe minoritari. Mulți dintre aceștia din urmă au sesizat, însă, că puteau obține avantaje mai mult sau mai puțin substanțiale de pe urma colaborării cu ocupantul și, de aceea, l-au sprijinit în acțiunile lui cele mai importante, dintre care o bună parte erau focalizate atât împotriva populației majoritare, cât mai cu seamă împotriva siguranței naționale. Mai mult decât atât, datorită faptului că armata roșie era o instituție aflată în slujba unui stat care se declara apărător și sprijinitor al *internaționalismului proletar*, o parte dintre elementele unor grupuri de populație alogenă, încurajate de către ostașii acesteia, au devenit vindicative, căutând să oprime, cu ajutorul militarilor armatei sovietice, pe unii dintre funcționarii de origine română, sub pretextul sau pe motivul că aceștia îi persecutaseră în perioada guvernării mareșalului Ion Antonescu.

Este necesar de precizat aici că după 23 august 1944 anumite schimbări de atitudine și-au făcut loc în rândurile câtorva grupuri etnice. Dacă la maghiari, la ucraineni și la o bună parte dintre evrei a persistat vechea ostilitate față de români, germanii, care, după turnura din vara anului 1944, au devenit un fel de *paria* în societatea românească, nemaiputând beneficia de protecția Reich-ului, au renunțat la lozincile și la practicile anterioare, încercând să obțină acum sprijinul partidelor politice istorice și a Partidului Social-Democrat în vederea protejării lor față de ruși și de sateliții acestora din România – partidele și organizațiile de extremă stângă, care au inițiat un program de acțiune opresivă împotriva tuturor membrilor acestui grup etnic⁶. Dar, cu toate că o bună proporție din populația de origine românească a simpatizat acum cu cauza germanilor din țară, în multe cazuri comportarea neloială a unora dintre sași și șvabi față de statul român din perioada colaborării dintre guvernul Ion Antonescu și Reich a întreținut în rândurile românilor o stare de indiferență sau, uneori, chiar de ostilitate față de soarta membrilor grupului etnic german⁷.

O apropiere de populația de origine română se constată acum la numeroși evrei din nord-vestul Transilvaniei eliberați de armatele statelor din coaliția Națiunilor Unite din lagărele germane de exterminare, convertiți, concomitent, în dușmani ai maghiarilor, pe care îi considerau vinovați de arestarea și de uciderea rudelor lor, și la mulți dintre cei întorși din Transnistria, unde fuseseră deportați de guvernul mareșalului Ion Antonescu, care intraseră în contact nemijlocit cu societatea sovietică și care se transformaseră, în urma contactelor cu realitățile de acolo, în inamici ai comunismului rusesc⁸, timp în care mulți dintre evreii rămași în localitățile de origine, care își creaseră, din surse indirecte

ale mijloacelor de propagandă comuniste, o imagine complet distorsionată despre aceasta, au devenit deopotrivă colaboratori ai ocupațiilor sovietici și dușmani fățiși ai românilor⁹. Antipatia acestora din urmă față de statul ai cărui cetățeni erau a mers, de altfel, atât de departe încât unii dintre ei au plănit, împreună cu câțiva dintre liderii autohtoni ai comuniștilor, desprinderea Moldovei și a unei părți din nord-estul Transilvaniei din trupul României și încorporarea teritoriilor respective în componența Uniunii Sovietice, ca parte a Republicii Sovietice Socialiste Moldova¹⁰.

În categoria grupurilor etnice convertite imediat după 23 august 1944 în adversari ai României și ai populației majoritare a țării s-au mai înregistrat aproape toți rutenii din Maramureș, numeroși sârbi din Banatul românesc, o parte dintre lipovenii din Delta Dunării și majoritatea armenilor mai puțin prosperi stabiliți în orașele Constanța, Galați și Brăila. Scopurile și mijloacele de acțiune au diferit de la o etnie la alta și chiar în sânul fiecăreia dintre ele, dar, indiferent de natura și de amploarea lor, ele au constituit atentate evidente la integritatea și la suveranitatea statului.

La Constanța, de pildă, armenii au fost singurii locuitori ai municipiului care și-au manifestat de la început deschis și în mod zgomotos simpatia față de sosirea și de staționarea trupelor sovietice în oraș. Tot ei au fost cei dintâi care, imediat după 23 august 1944, au aderat în număr foarte mare la Partidul Comunist din România¹¹. În afară de cei cu o stare materială înfloritoare, care erau, în mod natural, potrivnici comuniștilor, la restul armenilor din întreaga țară, s-a născut, în mod precipitat, o dorință de a părăsi România, pentru a se stabili în Armenia Sovietică, mulți dintre aceștia plecând din țară în prima jumătate a anului 1946, în urma cererilor scrise depuse la Comisia Aliată (Sovietică) de Control, care a intervenit direct, în numele lor, la guvernul de la București¹².

Lipovenii din Delta Dunării s-au arătat destul de rezervați față de armata roșie, dar ei au fost cei dintâi cetățeni români care au dat curs favorabil îndemnuirilor făcute de Comandamentul militar sovietic de a se transfera în U.R.S.S., unii dintre ei părăsind România în cursul lunii decembrie 1944¹³ și în primele luni ale anului 1945¹⁴, alții în 1946¹⁵, odată cu locuitorii de origine armeană, iar un al treilea grup în 1947 – 1948¹⁶, când autoritățile rusești au reînnoit apelul făcut acestora de a se întoarce în "patria" lor. Mulți lipoveni nu s-au lăsat însă ademniți de propaganda autorităților militare rusești care îi îndemna să părăsească țara, aceasta datorită faptului că știrile venite de la cei care părăsiseră România în anii 1944 și 1945 nu îi încurajau pe cei rămași acasă să le urmeze exemplul, în schimb unii dintre aceștia din urmă au apreciat că anexarea Dobrogei de către Uniunea Sovietică ar fi constituit o soluție care ar fi corespuns mai bine intereselor lor. De aici și o serie de memorii semnate de o parte a lipovenilor din județul Tulcea prin care solicitau autorităților rusești să accepte includerea

provinciei sau măcar a Deltei Dunării în componența U.R.S.S., căroră Moscova nu le-a dat însă curs favorabil¹⁷.

Forme oarecum asemănătoare de acțiune s-au înregistrat și în sud-vestul României, la frontiera cu Iugoslavia. De îndată ce armata roșie a ajuns pe teritoriul Banatului românesc, partizanii din formațiunile conduse de Tito au început să reapară aici și, în cooperare cu sârbii din România și cu unii dintre militarii ruși, să terorizeze și să jefuiască populația de origine română¹⁸. În multe sate și în unele orașe ei au îndepărtat din posturile deținute pe funcționarii statului, înlocuindu-i cu sârbi localnici sau din cei veniți din Serbia ori au ridicat și au dus peste graniță pe jandarmii și pe grănicerii români care arestaseră pe partizanii din formațiunile conduse de Tito care se refugiaseră înainte de 23 august 1944 în România.

În același timp, sârbii localnici, organizați în formațiuni paramilitare și încurajați de soldații armatei roșii cantonați în zonă, refuzau să mai recunoască și să respecte legislația românească, sub pretextul că întregul Banat va fi cedat Iugoslaviei de către Națiunile Unite, întrucât formațiunile de partizani conduse de Tito participaseră în mod activ la războiul purtat împotriva Germaniei¹⁹.

În județul Maramureș, unde locuitorii de origine ucraineană, se cifrau, la 1 ianuarie 1945, la 23 790 de persoane, concentrate în câteva sate, față de totalul de 99 796 al românilor²⁰, aceștia, incitați de liderul lor, avocatul rutean Ivan Odoviciuc, care a patronat, în ianuarie 1945, înlăturarea administrației românești și dizolvarea Consiliului Național Român din Maramureș, instalându-se în postul de prefect, a regizat o adunare a rutenilor de aici, care a proclamat unirea teritoriului respectiv cu Ucraina. Reacția populației românești față de această inițiativă a ucrainenilor nu a întârziat, ea fiind pe cale de a da naștere la un conflict interetnic de proporții, care a fost preîntâmpinat, totuși, grație intervenției prompte a guvernului Petru Groza, care, la cererea expresă a unei delegații de români maramureșeni, a repus în funcții autoritățile românești ce fuseseră înlăturate de prefectul rutean pe căi samavolnice²¹. Odoviciuc, temându-se de administrarea unor penalități de către organele judiciare, s-a refugiat în Rutenia Subcarpatică, în orașul Slatina, unde va continua, sub protecția și cu încurajarea directă a împuțernicului din orașul Sighet a Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, colonelul Ustin Tiscenco, să perfecteze proiectul de anexare a Maramureșului la Ucraina Sovietică²².

După 23 august 1944, maghiarii din România au reprezentat grupul etnic care au manifestat cea mai înverșunată ostilitate față de autoritatea statului român. O bună proporție a ungarilor din Transilvania, din rândurile cărora se distingeau numeroși învățători, profesori, preoți și studenți, au inițiat acțiuni dintre cele mai diverse menite să convingă pe ruși că întreaga provincie sau, măcar teritoriul încorporat de Ungaria prin Diktatul de la Viena, din 30 august 1940, să aparțină statului maghiar. Pentru a-și asigura succesul, imediat după eliberarea nord-vestului Transilvaniei, ungarilor de aici s-au înregimentat în număr

relativ mare în minusculul Partid Comunist din România. Înrolarea lor într-o formațiune politică lipsită de o bază de masă a fost bine primită atât de ocupantul sovietic, cât și de conducerea autohtonă a acestui partid, care nu reușea să atragă în rândurile sale pe românii transilvăneni atașați, în marea lor majoritate, de Partidul Național-Țărănesc. Această situație a avut drept efect tolerarea de către ruși și comuniștii din România a majorității zdrobitoare a acțiunilor antinaționale inițiate și patronate de șoviniștii unguri²³.

În același timp, Uniunea Populară Maghiară, care a înlocuit, în octombrie 1944, vechea organizație MADOSZ, a cooperat activ cu partidul comunist, susținându-i programul și mijloacele de acțiune, dar, pe de altă parte, ea a incitat grupul etnic pe care îl reprezenta la cele mai multe dintre acțiunile potrivnice administrației românești. Mai mult decât atât, conducerea ei s-a străduit să obțină pentru minoritatea maghiară din România o serie de avantaje speciale care urmau să îi asigure un statut privilegiat, în dauna restului populației țării, deși Constituția din 29 martie 1923, repusă în vigoare în septembrie 1944, garanta egalitatea deplină în fața legilor a tuturor cetățenilor statului, indiferent de originea lor etnică.

Manifestațiile antiromânești ale naționaliștilor șovini maghiari au îmbrăcat forme complexe. Dintre toate, cele mai periculoase pentru siguranța statului au avut în vedere pregătirea unor revolte înarmate a locuitorilor de origine maghiară în vederea dislocării prin forță a Transilvaniei de România. Ele au fost favorite, între altele, de faptul că în fruntea multor sate și orașe cu populație mixtă din nord-vestul Transilvaniei au continuat să rămână în posturile lor sau să fie instalați, chiar și după ce acest teritoriu a reintrat în componența României, funcționari de origine maghiară, mulți dintre ei transferați aici de către guvernul de la Budapesta după 30 august 1940 din Ungaria veche, care, potrivit legislației autohtone, nici măcar nu dețineau cetățenia statului, fiind înlăturați toți etnicii români ce fuseseră investiți în funcțiile administrative de către autoritățile centrale ale României²⁴.

Cum după recunoașterea autorității statului român asupra nord-vestului Transilvaniei populația de aici de origine română nu resimțea nici un efect binefăcător al revenirii teritoriului la statutul anterior datei de 30 august 1940, ura ei a fost deopotrivă îndreptată împotriva șoviniștilor unguri, a comuniștilor autohtoni și a rușilor, pe care îi considera vinovați de perpetuarea vechilor stări de lucruri. De aici o serie de conflicte, unele dintre ele destul de violente, între români și unguri și ostilitatea cvasigenerală a celor dintâi față de trupele sovietice și față de autoritățile devenite subordonate și fidele partidului comunist, care acordau aproape totdeauna câștig de cauză celor din urmă²⁵. Ziaristul american Reuben H. Markham, aflat în acești ani în România releva că întreaga mișcare antiromânească era sprijinită de partidul comunist, prin patronul său principal, Petru Groza, care era urât de majoritatea românilor, dar susținut de majoritatea ungarilor și că într-o glumă colportată atunci, care nu era

lipsită de un sâmbure de adevăr, se spunea că ungurii aveau doi prim miniștri: pe Zoltan Tildy la Budapesta și pe Groza la București²⁶.

Privite global, relațiile dintre populația de origine română și cea de alte etnii de pe teritoriul statului român au cunoscut o deteriorare profundă după turnura de la 23 august 1944. La unele grupuri minoritare sentimentele naționaliste au fost exacerbate prin întreținerea propagandei antiromânești de către liderii lor extremiști. Aceasta s-a efectuat cu acordul tacit sau fățiș al autorităților sovietice cantonate în țară, care au folosit pe alogeni ca pe un mijloc de presiune împotriva populației de origine română refractară, în majoritatea ei, ideologiei și sistemului social-politic din U.R.S.S. Acțiunile antinaționale ale minorităților s-au bucurat, de asemenea, de sprijinul Partidului Comunist din România, ca răsplată pentru implicarea multor persoane din rândurile lor în realizarea planurilor de comunizare a țării.

Mulți minoritari maghiari, evrei, ruteni, sârbi și de alte origini au refuzat să dea curs favorabil acțiunilor patronate de liderii lor extremiști, sesizând capcanele în care puteau fi atrași ori pentru simplul motiv că ei considerau că nu puteau conviețui cu alte neamuri decât în bună înțelegere. Românii s-au simțit vexați de modul de comportare și de intransigența unora dintre minoritari și, prin extensie, au fost tentați să vadă în etnia respectivă un inamic al neamului lor. Tensiunile din raporturile dintre români și unele grupuri etnice au fost atenuate în anii următori, dar, mai ales cei ce au avut de suferit de pe urma lor, păstrează și astăzi anumite resentimente față de aceștia.

---

1 D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 50.

2 *Ibidem*.

3 Pentru detalii vezi Arhiva Națională București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 492/1947, f. 2 și urm.; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosarele 109/1941, f. 29, 101 – 118, 199 – 200, 221 – 224; 46/1943, f. 10 și 14; Arhiva Națională Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 25/1944, f. 9.

4 Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 492/1947, f. 3 – 4; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 46.

5 Vezi Arhiva Națională București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 109/1942, f. 272; Arhiva Municipiului București, fond Inspectoratul de Jandarmi București, dosar 43/1942, f. 42 – 43.

6 Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosarele 45/1945, f. 93; 64/1945, f. 45; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 492/1947, f. 5.

7 Idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Năsăud, dosar 11/1945, f. 2; județul Sibiu, dosar 5/1945 – 1947, f. 16; Arhiva Națională Timișoara, fond 2, Comitetul Regional P. M. R. Banat, Comitetul județean Timiș al Frontului Național Democrat.

- dosar 20/1945, f. 94; Arhiva Națională Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 42/1944 – 1945, f. 604.
- 8 Arhiva Municipiului București, fond Prefectura Poliției Capitalei, dosar 478/1945, f. 16.
- 9 Arhiva Națională Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 36/1944, f. 12; Arhiva Națională Timișoara, fond I. Comitetul Regional P. C. R. Banat, dosar 1/1944, f. 139; Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 86/1944, f. 240, 245 – 246 și 258.
- 10 Vezi Arhiva Națională Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 128/1945, f. 3.
- 11 Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosarele 53/1944, f. 31; 89/1944 – 1945, f. 9 și 29.
- 12 Idem, dosarele 53/1944, f. 333; 64/1945 – 1946, f. 35 – 36; Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4041, f. 23; Arhiva Națională Galați, fond Comitetul Regional P. C. R. "Dunărea de Jos", dosar 7/1946, fr. 46.
- 13 Arhiva Națională București, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 2/1945 – 1946, f. 4.
- 14 Idem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 2/1945, f. 47; Marian Cojoc, *Despre unele minorități din Dobrogea, 1944 – 1945 (I). Ruso-lipovenii*, în "Arhivele totalitarismului", nr. 2 – 3, 1998, p. 29 – 30.
- 15 Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 197/1946, f. 5 – 6, 11 și 45.
- 16 Ibidem, f. 13 – 15; idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Timiș-Torontal, dosar 379/1949, f. 20 – 21; Arhiva Națională Timișoara, fond Inspectoratul de Jandarmi Timișoara (S), dosar 110/1948, f. 1 – 2.
- 17 Vezi Marian Cojoc, op. cit., p. 30.
- 18 Vezi Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 94/1944, f. 10 – 11, 23 – 24; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 85/1944, f. 53.
- 19 Idem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 94/1944, f. 19; Arhiva Națională Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 36/1944, f. 8; Arhiva Națională Timișoara, fond Inspectoratul de Jandarmi Timișoara (S), dosar 73/1946, f. 13.
- 20 Vezi Arhiva Națională București, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 7/1945, f. 11.
- 21 Vezi Dumitru Șandru, *Bucovina și Maramureșul în planurile iredentei ucrainene (1940 – 1947)*, în *Relații româno-ucrainene. istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, p. 364.
- 22 Ibidem, p. 365 – 366.
- 23 Vezi Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosarele 5/1945, f. 58 și 80; 46/1945, f. 13 – 14; Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4276, f. 211, 215, 836 și 840; idem, fond Penal, dosar 40005/108, f. 191 – 194.
- 24 Pentru detalii vezi Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosarele 58/1944, f. 11; 46/1945, f. 3 – 7 și 10; 41/1946, f. 4 – 5; *Misiunile lui A. I. Vâșinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944 – 1946). Documente secrete*, București, 1997, p. 186; "Scântea", 21.XI.1944.

25 Vezi Arhiva Națională București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 47/1945, f. 36 – 37; *România, Viața politică în documente, 1945*, București, 1994, p. 262 – 266.

26 Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, 1996, p. 409 – 410. Vezi și constatările făcute de ambasadorul Marii Britanii la București, Adrian Holmes, din raportul asupra situației României pe anul 1946, în *Great Britain, Foreign Office, Public Record Office 371/67233*, p. 9.

SOCIAL REPRESENTATIONS OF ETHNIC GROUPS IN CONTEMPORARY ROMANIA

Cătălin Turliuc, Nicoleta Turliuc

I consider that the theme of the present paper deals with a great problem in the world socio-political context starting from the following arguments:

1. Nowadays, there is a great emphasis upon the political and ideological discourses on the necessity of the opening the reciprocity and solidarity, of acknowledging the values and life-style specific to certain ethnic and national groups, but the individuals and groups keep on being ignored, marginalized, stigmatised.

2. The observance of the equality right of all people is being watched, which means the equality right of minority with majority, but there are still flagrant violations.

3. There are searched new strategies of inter-group and inter-ethnic relationship, aiming at their improvement, but there are conflicts that cannot be easily surpassed, as it has happened in the case of the former Yugoslavia.

4. Within the Romanian national context, since the conflicts between Hungarians and Romanians, from March 1990, Târgu Mureș, since the latest conflicts between the Romanians, Hungarians and the Gypsies from Constanța or Mureș (1997), there have been registered real progresses in the relationship between the ethnic or national minorities and majorities, but the tensions keep on existing being sustained both by majorities and minorities.

These are a few of the problems, which have troubled the whole international community, at the end of this century. Simultaneously, there are some of the problems, which the Romanian society is confronted too. They prove the fact that between wish and reality, there is often a significant gap.

In certain inter-group situations, the politicians want – at least they assert so – to change the discriminatory manifested or latent behavior of majority, without considering a necessary problem namely to change the stereotypes, prejudices or social representations, which determine the attitude or the concrete manifestations of the individuals who are in a binary relation. Or, the social representations constitute important principles, which generate attitudes, which guide the majority behavior towards the minority, directly influencing the answers, offered by minorities and vice-versa. The knowledge of the ethnic

representations imposes itself aiming at the discovery of its real, deep signification of the mutual interactions, behavior and attitudes of the members belonging to certain different ethnic groups, having in view the conscious administration and the best management of the inter-group relations. In other words, behavior cannot be understood and does not allow the achievement of certain predictions without referring to the mental models of reality.

In this context, I tried to analyze the particularities of the Romanians' social representations regarding some of the ethnic minority groups in our country. My lecture is structured in three distinct parts, which follow the presentation: a) of certain theoretical aspects of the social representations, b) of the factors which should be taken into consideration in the theoretical and practical analysis of the ethnic representations and c) of the content and structure of the Romanians' social representations regarding the ethnic minorities.

The plurality of approaching a “crossroad concept”

In 1961, Serge Moscovici called the psychological researchers' attention on a “forgotten concept”: that of collective representation. This notion was introduced in the sociological vocabulary by E. Durkheim who, in his study *De la division du travail social* (1893), raised the problem of a collective conscience including the whole believes and common feelings belonging to the majority members of a certain collectivity. This reality exists through the individual conscience, which are reunited in a series of collective representations. In 1898, in the article *Représentations individuelle et représentation collectives*, E. Durkheim wrote that the collective representations are produced through the exchange activities and relations between the individual types of consciousness, the last ones being social on the condition they should be the products of certain common characteristics of a group of individuals belonging to a society, and psychological, as the perception of reality and the mind organization represent individual work. However, Durkheim perceived the collective representations in analogy to the pure logical categories and constants of the spirit where all the knowledge modalities are included.

S. Moscovici redefined and redimensioned the concept, outlining the fact that, if the social representations were further analyzed in such a general way, they would become obstacles for the significant knowledge of reality instead of becoming heuristic instruments. In his famous doctor's thesis, *La psychoanalyse, son image et son public* (1961), Moscovici analyses the social representations as a specific way of knowledge and communication, specifying that they occupy an intermediate position between a concept (aiming at the abstraction of a meaning from reality) and the image/percept (reproducing reality in a concrete way). Thus, the representation gives sense to any figure and

ascribes an image to any signification. *Where we refer to "reality", these representations are all we have got.* After their model there are adjusted both our cognitive and perceptive systems (S. Moscovici, 1995, p. 4).

The notion of "social representation" has become a "key concept" for the social psychology (W. Doise and A. Palmonari, 1996, p.23), but it can be found in the field of cognitive psychology, of social cognition (W. Doise, 1989, 1990) and psychoanalysis, too (R. Kaes, 1975; D. Anzieu, 1981). Within the psychoanalytical approach, it was made the distinction between the play of the individual visions and that one of the social imaginary, in producing the social representations.

Due to its extraordinary heuristic and epistemological valences, this notion opened the possibility of re-reading the myths, of a new understanding of the magic-religious thinking, of the utopia and ideologies, of different symbolic systems or social attitudes which are reflected by mentalities (D. Jodelet, 1989, pp.39-40). Thus, it gained a significant role in other social sciences, too, such as: history, anthropology, sociology etc. The social representations are considered by historian necessary elements of the conceptual network, permitting to take into consideration "the relations between material and mental in the societies evolution" (G. Duby, 1978, p.20). By an anthropologist, they are attributed the property to particularize, in any social form, the cultural order, to be constitutive to reality and social organization, to have, in their definition, their own efficiency. For a sociologist, the representations justify certain political and religious behavior and appear by means of the political discourse – as a factor of social transformation.

The role of articulating different domains, confer the social representations a transversal status, which claims not juxtaposition, but a real coordination of the points of view.

Taking into consideration the special status of the representations, S. Moscovici (1995, pp. 64-68) noticed not only the fact that certain themes but also some methodological principles within the domain of the social representations, can be found in a series of social disciplines mentioned above. The author enumerated the existence of at least four common methodological principles:

a. To obtain a material of samples from a conversation in a society. Some of these retorts exchanges deal with important problems, while others deal with topics, which should be unknown to the group, but tending towards the mutual understanding. G. Tarde in 1910 was the first who asserted that the opinions and the representations are created during the conversations, as elementary ways of links and communication. He demonstrated how they appear in special reserved places (such as the saloons, the cafés), how they are determined by the physical and psychological dimensions of those meetings among the individuals (S. Moscovici, 1976). This kind of infra-communications and thoughts, based on

rumors, constitute a kind of intermediate stratum between the public and the private life, facilitating the passing from one to another. The conversation would be, thus, in the center of our consensual universe, as it forms and animates the social representations.

b. To consider the social representations as means of reality re-creation. By communication, the individuals and the groups give a physical reality to the ideas and images, to the classification and denomination. The most impressive result of this reconstruction of abstractions is the fact that they detach themselves from the individual's subjectivity, gaining in time permanence and stability. Thus, a saying, for example, becomes independent of the person who produced it, after it has been repeated and taken by others. The representations should be seen as art works and not as raw material. It refers to something permanent rather than something newly built, as: the only reality is that which was structured by the past generations or by other group, being the one we reproduce in the exterior world, without avoiding the images and our inside models distortion.

c. The social representations character is relevant, especially, during crises and social revolts, when a group and its images bear a change. During these periods, people are willing to talk, the images and the expressions are more intense, the collective memory is aroused, and the behavior becomes spontaneous. The individuals are motivated by the desire to understand the world, which appear unfamiliar and disturbed.

d. The persons, which elaborate such representations, are noticed and studied as amateur "scientists", and the groups they form are perceived as modern equivalents of those societies of amateur scholars, who lived a century ago. In many unofficial meetings, during the discussions from cafés or clubs, the way of thinking and expression reflects the expressed curiosities and the social links established at that time. Many of the social representations are put into circulation by a series of works, aiming at the popularization of different domains of science or by the opinions expressed by certain journalists of a certain structure. Such information, offered on people's taste, can create to many individuals the impression that they are sociologists, historians, psychologists, and physicians, even amateurs.

Anywhere and any time we come across people, events or things, the representations, functioning as a milieu of the individual or group.

The social representations circulate, cross and crystallize permanently in the social life, by means of words, gestures or attitudes. The information we receive – and to which we try to offer a meaning- is under their control and does not have any other significance to us, but that one which are offered by the representations. (S. Moscovici, 1995, p.13). They guide our way of defining the different aspects of reality, to interpret them, to decide on them, and it is necessary, to take position towards them and to protect them. Their intimate link with

the imaginary is transparent in S. Moscovici's remark (1994, p.46): the individual or social representations make world be what we think it is or should be.

The person who launched "the social representations era" considered that these are modalities of practical thinking, oriented towards communication, understanding and governing the social, material and ideal environment (S. Moscovici, 1995, p.22). D. Jodelet (1989, p.36) appreciated that the social representations are a form of knowledge, socially elaborated and divided having a practical aim and competing to the building of a reality, which is common to the social group. From the analysis of the definitions given to the concept of "social representations" we memorized the different authors' agreement of considering the social representations as being: a) *the process and the product of a both psychological and social elaboration*, fact which imposes to take into consideration both the psychological and sociological perspectives; b) *a practical knowledge of reality*, an intermediate instance between information and attitude, assimilated by individual or group, rebuilt in its cognitive system and integrated in its system of values, beliefs and ideologies; c) the social representations participate to the formation and orientation of the acts and social relations, constituting an efficient and active guide for action and intercommunication.

If we accept the fact that it always exists a certain quantity both of autonomy and constraint in each environment- either natural or social and in this case we refer to both- then, we can assert that the representations certainly accomplish, *two general roles*: they conventionalize the objects and are prescriptive (S. Moscovici, 1995, pp.5-12).

a. The representations conventionalize the objects, the individuals and the events with which they are in contact. They confer them a precise form, they locate them into a category with which we are in contact and impose them gradually as a distinct model, which is divided into a group of persons. All the new elements adhere to the model and merge with it. Any person and object which do not correspond to a certain model, which do not correspond to a cliché of interpretation, must assume a given form, enter a certain category, because, otherwise there is the risk that they cannot be decoded. Therefore, any new experience articulates itself to the ancient conventions; connect to the pre-determined significance, to certain contexts or constructions gained within the intra-cultural process.

b. The representations are *prescriptive*, that is, they are imposed to us with an unpredictable force. The modality an object that is presented in an individual's mind depends on the socio-cultural experience, which imposes a certain "manner of thinking": it depends on the social representations inculcated to each generation. The collective memory stocks, activates, classifies, images and stereotypes, trickling them to any newcomer (A. Neculau, 1996). This means that the experiences and the past ideas are not dead, but they keep on

being alive, present, implicated in the present thoughts and facts. The groups create representations in a way that they trickle the information derived from the surrounding environment, these ones controlling thus the individual's behavior. The change is perceived and accepted only if it permits the continuity of the discourse, of tradition.

D. Jodelet (1989) goes back to those two roles of the social representations, presented by Moscovici, in order to identify three of their specific functions: the function of maintaining the identity and socio-cognitive equilibrium; the function of protection and legitimacy; the function for conduct orientation and communication, of anticipatory or retrospective justification of the social interactions or the group relations. At his turn, J. -C Abric (1994) appreciated that we can talk about four essential functions of the representations: the function of knowledge, the identity function, the orientation one and the justifying function. The difference between these points of view comes from the effort to obtain more and more clearly the specification and the differentiation of these functions.

The theory of the central knot (J. -C Abric, C. Flament).

All the authors, after Moscovici, agreed on the fact that the representation is an ensemble, which is organized and structured on elements. J. -C. Abric (1976, 1987, 1994) and subsequently C. Flament (1987, 1994) developed a new theoretical model, which delimitates the elementary structures around which the representations system is crystallized. The model distinguishes two essential components: the central elements or the central knot and the peripheral elements. These components permitted the formulation of certain important conclusions from the point of view of stability and representations change, as well as their relation with practice.

The central knot. Within the theoretical system elaborated by J. -C Abric, the central knot becomes the organizational internal principle of the social representations (1994, p.21). It becomes simple, concrete, under an image form and coherent, corresponding to the values system to which the individuals refer, bearing the seal of culture and the societies norms. From his point of view (1994, p.28), the central knot presents the following characteristics:

- It has a *clear social determination*, being linked to the historical, sociological and ideological conditions, to the norms and social values.
- It is the common, social basis – in a proper sense – which defines the homogeneity of a group and *permits the consensus realization*, beyond the contradictory individual behaviors.

- It has an essential role in *establishing the coherence of the social representation*, to which it ensures the perennially and the slow evolution in time.

Therefore, the central knot is constituted of one or more elements which give the distinct significance to the representation and which opposes the greatest resistance to change. The central knot is for the subject the reality itself and, because it defines best the represented object. When the representation is well constituted, *the object is wholly defined by the representation knot* (C. Flament, 1994, p.46).

The central knot organizes the peripheral elements – even the most marginal ones – of representations, any nucleus change stimulating radical changes at the level of the entire structure of representation. The simple way of making evident the content of certain representations is not sufficient for the understanding of their specificity, imposing the necessity to specify the central knot, and in the absence of certain essential elements of the knot, representation catches a completely different significance (A. Neculau, 1996, p.39). Thus, there appears the possibility of comparing the representations which, in order to be different, should be organized around certain nucleus, around certain different elements (J. -C. Abric, 1994, pp.22-23). The central nucleus is considered the unifying and stabilizing component for the social representations.

The central knot has two different dimensions (J. -C. Abric, 1994, p.23):

1. *The functional dimension* appears obvious in the situation with operational finality. In this case, in representation there will be given a privileged place the most important elements for the task accomplishment. The representations define the practices, which will be activated when the individuals or the groups are confronted with their object.

2. *The normative dimension* has the precedence in the situations where the socio-affective, social or ideological components interfere directly. In this case, a norm, a stereotype, an attitude, which is strongly marked, will be in the center of representation. This dimension is better outlined in the case of the ethnic or national minorities representations, too. The normative dimension determines the judgments and the attitudes regarding the representation object.

The peripheral elements. The peripheral components are schemes, which are determined and structured by the central knot (C. Flament, 1989), because their weight, value and functions depend on the last ones. They constitute the essential content of representation, in the case they are more numerous than the central elements, which it protects and anchors in reality. They are the most living, the most concrete, the most accessible, but also the thinnest and the most flexible part. The peripheral elements organize and form themselves into a hierarchical system on a less or greater distance from the central knot, as follows: the nearest ones play an important role in the

materialization of the significance representation, while the further elements explain, illustrate or justify its significance.

Being the interface between the central knot and the concrete situation where a representation is elaborated or function, the peripheral system is more individualized or more contextualized. It ensures new information and different practices integration in the representation systems and favour the appearance of certain heterogeneous behaviour.

While the central knot ensures the link with the collective memory and with the group history, the peripheral elements permit the integration of the experiences and the individual histories. If the central knot is consensual, defining the group homogeneity, the peripheral system eases the acceptance in the representation system of certain group heterogeneousness. If the central system is coherent, stable, rigid, resistant to change and a little sensible to the immediate context, the peripheral system is supple, dynamic and bears the contradictions, it is evolutionary and sensible to the immediate context, asserts J.-C. Abric (1994).

The theory of the principles organising (Willem Doise).

As any other knowledge, the incorporated one in the notion of social representation is relational, sending to the understanding act, which means to organize and to form the information on the hierarchical system. Or, this organization articulates itself within the specific dynamics of the psychic processes, of the relations and the social communications. The joining of these dynamics with that of the representational process constitutes the key of the proposed definition by W. Doise (1995, p.88): "the social representations are generative principles of attitudes linked to specific insertions in an ensemble of social relations and organizing the symbolic processes which interfere in these relations". The expressed positions regarding a given problem depend on everybody's social affiliation, but also on the situations, which were produced. This double source of variation can generate an apparent multiplicity of attitudes, which are produced starting from common organising principles (W. Doise, 1990, p.127). Not accidentally, the theory of the organising principles attributes the representations two distinct functions: they are *generative principles of attitudes and organising principles of the individual differences*. The social representations offer the individuals' common reference points, in relation to which there are connected the individual divergences. It is not necessary the consensual to the level of the opinions expressed by individuals: not the points of view should be divided but the questions around which they confront each other (W. Doise, 1990, p.127). Therefore, what can be consensual,

in a certain measure, are the stakes, the reference points in relation to which the attitudes appear (W. Doise, A. Clemence, F. Lorenzi-Cioldi, 1992, p.245).

Which are the organising principles, which Doise speaks about? It refers to the opposition and hierarchy principles presented by P. Bourdieu about the dichotomy principles, adaptation and assimilation ones, which interfere in the propaganda dynamics, of propagation and spreading, described by S. Moscovici (1976); about the organising principle represented by the category difference, which are extremely important in the analysis of the social representations built in the inter-group relation context.

The bi-dimensional model of the social representations (P. Moliner)

The consensus – after the knot theory – and the divergences of attitudes – after the theory of the organising theory – are phenomena, which are situated in different cognitive places.

The consensus on which the central knot theory is built is grounded on significance. Any representation is organized around the central knot, and this constitutes its fundamental element, as it determines concomitantly the representation significance and organization.

The divergence, about which the theory of the organizing principles speaks, is grounded on evaluation, on judgement. In other words, the subjects' attitudes are grounded on the social values of the area they belong to.

Reflecting on those two approaches, P. Moliner (1994) concludes that we may speak about the existence of the consensus regarding the definition of an object on grounds of certain characteristics and divergent consensus regarding the judgements emitted on those characteristics. The theory of the central knot permits us to realize the consensus at the significance level, while the theory of the organizing principles explains the evolving divergences determined by the social values. Moliner suggests that those two explanatory modalities, apparently contradictory, are in fact complementary.

The bi-dimensional model of the social representations tries and succeeds in establishing the best compromise between the two previous theories, mentioned above. In this new perspective, the representations can be analysed counting on two distinct dimensions: the centrality and the evolving character (P. Moliner, 1994, pp.44-45).

Centrality is the dimension, which, within a representation, permits us to distinguish two groups of elements, depending on their central or peripheral status. The central peripheral distinction is grounded on the consensus noticed in a given population, considering as central, the items appreciated by the majority individuals as being necessary for defining the representation object. It means, a consensus on the significance level.

The evolving character of certain elements of representation indicates the fact that certain items can be evaluated positively or negatively. The positive or negative connotation is socially determined, being originated in the values belonging to a social group. The representation elements, which are endowed with a value, play the role of evolving criteria.

Starting from these two dimensions, P. Moliner has the merit of proposing the elements classification on four different fields, regulated on different logical elements, as follows:

The field of definitions group the *central elements a little evolving* which permit the individuals to define the representation field. This field is grounded on the significance logic.

The norms field group the central evolving elements. It refers to the elements which – speaking about terms – are necessary for defining the representation object and which express a value judgement upon this object. This field is governed by the evolving logic established on social values.

• The descriptive field established on social values.

The descriptive field group the *peripheral elements, which are a little evolving*. It is about the characteristics frequently attributed to representations, but which are not necessary for its definition. These elements are not invested with any particular value for the individuals. The elements that belong to the descriptive field correspond to the operational part of the peripheral system. They permit the action and the understanding in the numberless situations with which the individuals are confronted. The descriptive field is regulated by logic of action.

The prospects field group the *peripheral evolving elements*. These elements ensure the great inter-individual variability in the evolving activities. They permit the expressing of the individual attitudes, of desires and the grounds for the representation object. This field sends to the individual judgement.

The social representations of the ethnic reality

The theoretical and practical analysis of the social representations of a national majority regarding the co-inhabiting ethnic minorities must take into account several aspects, first, the relation between majority and minority (E. Allardt, C. Starck, 1981). This relation is ambivalent: positive and negative, at the same time (M. Doms, 1983, p.23). Its positive aspect is that the individual or the minority group constitutes one of the majority group pole and of the social change, while its negative aspect consists in that, the minorities are often kept at a distance, being the target of numerous negative stereo-types.

1. The development of the relations among the great social groups (peoples and nations) after the Second World War was characterized by two continuous

processes that seem to go to different directions but in the same time, to be complementary. This is to say that independence growth simultaneously with the differentiation among the social groups (H. Tajfel, 1978). The multiplication of the economic, cultural, political relations and, especially, the communicational ones, brought together the states and nations, previously separated or distant. If the integration tendency is more obvious in the developed states, the differentiation process has its origin in the minority groups, found at a certain cultural and/or historical distance from the other groups. This phenomenon, called "the new ethnicity", appears paradoxically, in the conditions in which the contestant group share many norms and common values with the groups around him, beyond the frustrations that animate both (E. Allardt, C. Starck, 1981). Many of the actions done for the differentiation direction had common claims, based on the minorities' rights to decide to be different and to preserve the specificity defined in their own terms, dictated implicitly or explicitly by majority. Thus, self-categorization and self-identification grew their importance, and the external definitions were often appreciated as an insult to the fundamental human rights (E. Allardt, C. Starck, 1981; H. Tajfel, 1978).

2. Passing from the analysis of the relations among states to that of the relations among the great social groups within the same society, the same state, J.A. Perez and F. Dasi (1996, pp.72-73) mentioned that, there are two explicative processes of majority and minority co-inhabiting: social uniformity and social diversity. Both orient the social representations of the minority and deviation groups. Having in view the norms uniformity, they are attributed an absolute character, conformism towards norms being the essential principle of society working. In this case, the deviation appearance is considered a negation of the norm, which should be removed, aiming at "society good working". Having in view the social diversity, the norms have a relative character, being the result of negotiation and compromise among the individuals or the groups situated on different positions. It is important in this case the way the norm is maintained, and not the way it is modified in order to facilitate the development of the social and inter-group relations. The deviation is considered a possible positive alternative of the norm, and the normative conflict a source of innovation and progress for the society. To the innovating minority does not correspond a powerful negative representation, as in the previous situation, but one, which can be entirely positive.

The normative conflict can have multiple causes. Very often, the explanatory socio-economic level is attributed a determined causal role in the inter-group relations, without taking into consideration the processes which mediate this cause at the individual and group level (A. Lange, C. Westin 1981). This means, for example that, upon the nature of representation and inter-group stereo-types or of the inter-group behaviour there cannot be made predictions directly from the inter-group economic situations, as it is often outlined in many

psychological studies. It is true that the social and economic situations, which lead to the rivalry among the groups, which aim at the same advantages, are associated with the unpropitious appreciation of the out-group. But, for these consequences there also exist the psychological explanations. Theoretically, a rival can be regarded as "good", even when its aim is incompatible with the own ones. Therefore, the "objective" conflict of interests, the most important determined term of the social conflicts; it is not the only cause. The origin of the conflict between majority and minority can also be placed in their disadvantage, regarding what is good and what is bad. The *value conflict* can be attached to the need of knowledge that pushes minority to act in the differentiation direction.

3. The social representation of an ethnic identity different of the own one, "built very carefully" can include the characteristics of the self-stereotypes and be used as an instrument in the social adaptation. The cognitive adjustments of the minority representation and identity, which constitutes its object, rather tend to maintain "inadequate", than to lose them. That is why; it is not impossible that such an identity should be used as an instrument of negotiation, intending to transform this identity and its representation in adequate psychological constructions in the future, as they are desirable. Therefore, its representation and identity do not depend only on the passed events, and on the present historical conditions or on the way of relating to future, which is specific to the different interactive groups. Minority may not accept the definitions offered by the dominant group, generating a negotiation process of their own identity.

4. Lange and Westin (1981, pp.74-75) present a number of theories, which support the existence of a low level of inter-group aggressions when the ethnic and social categorization coincides. This fact is explained by the *status equilibrium*, which means that all the members of a certain category have the same status, high and also low. If certain members of a certain ethnic or national minority have a high status while the others have a low status, the same thing being true for the national majority, the inequality of the positions may cause easily inter-group aggression.

The same perspective is also present in the theory of the inter-group relations elaborated by H. Tajfel (1978). When between two groups there are feeble similarities comparatively with the powerful differences of status, power etc. there appears the possibility that the last ones determine the tensioned inter-group relations. Similarly, E. Allardt and C. Starck (1981, p.53) assert that the crossed pressures performed by the members of certain minority groups tend to diminish the aggressions performed by majority, while a feeble coincidence in the stratification plan increases the risk of the powerful aggressions.

These points of view include a series of presuppositions about the system of proper beliefs belonging to different groups, which are not explicitly presented. In the conditions of status equalities, it is supposed the fact that the implied groups do not conceive a cognitive alternative, regarding the present

situation. If, for example, the minority group perceives its situation as being stable and legitimate, there are reasons that lead to the attempt to change it (H. Tajfel, 1978).

In reality, it is hard to conceive any inter-group situation, which is static. A social identity, which should ensure a perfect security, is an empirical impossibility. This fact is true for all the social groups, including the majority one, which cannot stop acting for maintaining its position. As not all the groups have equal possibilities to affirm their identity or to contribute to the definition of the situation where they are implied, new minority claims may appear.

The problem raised by the majority/minority notions is that they seem inseparably interpenetrated by the differential values: minority is more often the deprived part. The categories of majority/minority seem to reflect, in an inherent manner, a normative hierarchy that combines the idea of status and legitimacy with that of number and deviation from norm. To be a member of majority means to be placed automatically, individually inside the group. To be a member of minority means to be placed outside it, either towards the top of the social pyramid, when it refers to the elite, or at its bottom, in the case of a disfavoured group (S. Moscovici, G. Paicheler, 1978, p.256). In the social and psychological structure of reality, majority is the referent, the measure of all things.

Therefore, from the majority point of view, the guilt or the "natural" mistake of a minority is that, it is not the same with majority. Minorities are defined as being the particular faced with the general. They are defined by the particularity mark, no matter the concrete domain they manifest in. The difference is the mark of the relations between majority and minority. The members of majority are not different, as they create the reference frame (they do not fit any particularity to be fixed). In a contrasting way, particularities structure the definition of a member of a minority and, at the same time, they differentiate it of everything, which belongs to majority.

5. The representations and the treatment received by minorities depend both on the normative conflict and the inter-group contexts. They have been simplified for a long time by taking into consideration only the relations between a minority and a majority. But the inter-group context as J.A. Perez and F. Dasi asserted (1996, p.74), can be different: from the societies which have an absolute majority and a total homogeneity, to the societies constituted only from minorities, up to the societies with a majority and one or more minorities. The last situation is true for Romania, too.

The very existence of several minority groups obliges majority to pay a different attention to each ethnic or national minority, in order to develop adequate relations with each of them. Given this context, the social presentation of a minority group will be built both in comparison with majority and with the other minority groups. This double comparison creates the possibility to define two types of out-groups: the close ones, which are compared only to majority,

and the closer minorities (J.A. Perez and F. Dasi, 196, p.74). The representations of the minority groups will be more and more defavourable if they are noticed closer to majority.

Each class of the inter-group situation must be described and analysed in the terms of its specific characteristics – political, social, historical, cultural or economic (H. Tajfel, 1978), taking also into account the processes and the psychological mechanisms which influence them. In any stage of the relation majority-minority there can be found and used adaptable mechanisms and change strategies.

6.The theoretical and practical analysis of the social representations of a national majority regarding the co-inhabiting minorities should take into account:

The tendencies towards integration/differentiation among the great national groups:

The tendency towards uniformity or social diversity specific to the society;

The characteristics of the collective mentality specific to the majority, the particularities of the national, cultural identity:

Status relation between majority and minority;

The inter-group contexts and the nature of the majority-minority relation;

The features of the minority group as well as the visibility, the differential power, the differential treatment and the self-consciousness of the group or the behaviour style, the variables of the ethnic groups vitality;

The weight of the intellectual and evolving significance, which confer the ethnic representations more or less rational character:

The existence of the stereotypes and prejudices which are often prevalent in the structure of the social representations of the ethnic/national minority groups:

The appearance of certain more subtle discrimination forms, which do not appear blameable and easily transparent:

The fact the ensemble of the psychological processes (the cognitive automatisms towards the minorities, which intervene in the ethnic reality building, lead to the cryptoamnezy towards the minorities, to a weaker valorisation of the group members different from the affiliation one.

The ethnic representations of Romanians regarding certain ethnic/national minorities

The Minorities' problem is not a new in Romania. The statistics show that at the end of the past century, Romania was on the second place in Europe (after Switzerland), regarding the great number of the foreigners related to the native Romanians (79,0%0), the most important minority being the Jewish one (around 5%). In 1930, in the conditions of an absolute or relative majority (in Dobrogea

and Bucovina) of the Romanians in all the Romanian provinces, the more numerous minorities become Hungarians, with 7.9% followed by Germans (4.1%) and Jews (4.0%). At the latest census, the one from January 1992, the more numerous minorities are the Hungarian one, representing 7.1% from the total population of the country, followed by that of the Roma (1.8%) and the German one (0.5%). The other ethnic minority or national groups, detain each a percentage situated under 0,4%. Although the Jewish minority represents only 0,03% from the total population of the country, having in view the weight and the important positions occupied by it, in time, in the Romanian society, the social representations of the Jews will be our study object, together with the more numerous minorities: Hungarian, Roma, and German.

The long co-inhabitation with the others, which are different, obliged the Romanian majority to make the constant effort to know and act, to recognize the right to difference. In contemporary Romania, the politics towards minorities accomplishes the European standards, the ethnic or national groups being all recognized, invested with equal rights to those of the majority or even submitted to a discriminatory positive treatment. In the present governing coalition there is nowadays a party organized on ethnic basis of the Hungarian minority, all the other ethnic or national minorities being represented in the Parliament.

The performances registered in the direction of a "communicational society" specific to the European cultural context, do not exclude the appearance or the persistence of a series of practical problems, of questions of the following type: What type of "sociability" should be promoted in a situation or another, in the case of a minority or another? Majority must find the answer, the best solution. Or, its movement reserve, in such cases, is very reduced. On the one hand, "the taboos of distortion" persist although they diminished in time, and on the other hand, there should be avoided the "perverse effects" which appear when a community – perceived as a problem – is indicated in order to be integrated. The attention focus of the other members of society on this aim lead both to the alimentation of the xenophobic prejudices, of the negative stereotypes, and the reinforcement of the group identity, which we want to integrate.

I assert that despite the adopted solutions (association contract, communitarian isles, the codes alternation or intercultural) it is obvious the fact that the precious formula will not appear from the simple exhumation of the reference points of the former collectivities: they speak too often in recovering terms about the necessity of an invention. But, the present cannot be understood in terms of ignoring the past.

The social representations of the Romanian majority regarding the ethnic groups were the topic of a research completed in 1998. The investigation followed the social representations content and structure outlining what the Romanian majority population spreads regarding the Hungarian, German,

Jewish and Roma groups. The social representations of the mentioned groups were studied also from the point of view of their evolving, attitudinal character, insisting upon the relative, stable and consensual aspects of these images. I started from the general hypostasis according to which, *the four social representations will be different, organizing themselves around a certain central different knot*, due to the different nature and evolution of the majority relations with each of this ethnic minority group. The research sample, aleatory formed, was representative on a national level.

The content, structure, the polarity and neutrality signs of representations were obtained by means of *the association network method*, elaborated by A. S. de Rosa (1993, 1995), and the check of the central knot was done by means of *the method regarding the successive selections formed in a hierarchy*, elaborated by J. C. Abrie (1989, 1994).

The social representation of the Hungarians

The question: "What unites and separates the Romanians and Hungarians?" gave birth to a scientific activity reunited under the auspices of the Research Centre of the Interethnic Relations from Transylvania (CCRIT), within the University from Cluj. The CCRIT poles outlined the fact that: both Romanians and Hungarians agree that there are Romanian and Hungarian politicians which want to improve the interethnic relations, but the politicians and different institutions also contribute to the amplification of the majority and minority conflict relations; for 80% of Hungarians the most important holiday is 15th March, while for 75% of Romanians the most important holiday is 1st December, 45% of Hungarians would accept the Romanians as members of their families and 42% as friends; 52% of Romanians would accept the Hungarians as members of their families and 28% as friends and the examples could go on. But, let's see which are the social representations of the Romanians' inquired subjects regarding the Hungarian national minority.

The central elements are: *evil, chauvinistic, nationalist, civilized, hardworking, united, individualist and violent*. Other 14 items constitute the peripheral system of representation. Under this second limit there are more or less accidental elements, which correspond to individual representations.

The elements structure of the Hungarians' social representations can be followed in figure number 1.

The medium index of neutrality (-0,72) indicated the fact that less words have a neutral connotation, and the medium index of polarity (-0,21) suggested the fact that the positive and the negative items have the tendency to be equal, with a slow predomination of the negative ones. Calculating the algebraic sum of the items valences, comprised in the representation, in the sample, we may point

that, at the level of the central knot, the nationalist and individualist items were given a neutral valence, while the evaluated negative items (evil, chauvinistic, violent) are equal in number with the positive ones (civilized, hardworking, united). In the central knot the neutral words have a weight of only 25%, the rest of 75% being positive or negative. The tendency to maintain equality of the positive and negative words is maintained at the level of the peripheral system.

The weak associated neutrality of a polarity between $-0,49$ and $0,49$ indicates the fact that *the representation object is attributed a great importance, caused both by the negative feelings due to the possible danger which it represents for the perceiving group interests and the positive feelings appeared during the inter-group good relations, due to the values, norms and common interests, eventually convergent or super-ordinate.*

The Roma` social representation

The central elements of the Roma` social representations are: *dirty, thief, uneducated, lazy, rowdy and rude*. Other 14 elements from the peripheral system of their social representation are: *violent, musician, beggar, nomad, sly, liar, many children, immoral, vulgar, impertinent, businessman, united and black moor*. It is significant the fact that in a previous research, where A. Neculau (1996, pp.102-112) pursued the outlining of the modal personality characteristics and the Roma` community, the same items obtained a high proportion with the greatest frequency.

The elements structure around the central knot results from figure 2.

The medium index of neutrality (0,72) indicates the fact that few words have a neutral connotation; the medium of polarity ($-0,48$) indicates the fact that there is a tendency of the positive and negative words to be equal, although the negative ones are more numerous. This is reflected in a certain measure, in organizing the central and peripheral elements of the Roma` representation. In the central nucleus, the weight of the negatively evaluated elements is 100% and only at the peripheral system level there is a number of 5 elements with negative connotation, 4 elements with positive connotation and 4 with neutral connotation.

As in the Hungarians` case, the weak neutrality associated to a polarity index between $-0,49$ and $0,49$ indicates the fact that the representation object is attributed a great importance. This is caused both by the negative feelings due to the possible danger and the fact that the Roma constitute a social problem, which affect the perceptive group`s interests, and the positive feelings appeared in the inter-group relations, due to the values, norms and common interests, convergent or super-ordinate.

The Germans' social representations

The Germans represent a national group, with which the Romanian autochthonous population co-inhabited from the middle of the 12th century, as a consequence of the Hungarian kings' decision to bring certain Saxon and Flemish colonists from the Rhine's borders to Transylvania.

There are three elements of the central knot representing the national German minority: *hardworking, civilized and cool nature*. The peripheral elements are: *tidy, intelligent, blonde, correct, honest, meticulous, clean, serious, educated, discipline, perseverance*. The elements organization of the Germans' social representation around the central nucleus appears in figure 3.

The index of the medium neutrality (-0.72) indicates the fact that fewer words have a neutral connotation. The medium index of polarity has the value 0.55, indicating the fact that most of the words have a positive connotation. Thus, at the level of the central knot, two items (*hardworking* and *civilized*) have a positive valence, and one (*cool nature*) has a neutral valence. Most of the items, which are included in the peripheral system, were given a positive valence (except for the *blond* item, which has a neutral valence).

The weak neutrality associated to a polarity between 0.50 and 1 indicates the fact that the representation object is attributed an increased importance, due to the very good inter-group relations, due to the values similarities and norms, the existence of common interests, eventually convergent or super-ordinate. The German minorities' qualities are recognized and appreciated.

The Jews' social representations

If at the end of the past century the image of the Jews, taken from several representative papers of the written culture, contained a great number of stereotypes resulted from a context to be negative, after a century of important historical transformations there have been produced many changes. These affected the variables of the Jewish group's vitality, the relations between the Romanian majority and the Jewish minority, as well as the majority image regarding the Jews.

The central elements of the Jews' social representation are: *businessman, religious, intelligent, stingy*. There are 15 peripheral elements: *united, sly, cultivated, holocaust, tradition, hardworking, chosen people, rich, egoist, versatile, civilized, practical sense, camp, sociable, profiteer*. The elements structuring around the central knot are presented in figure 4.

In the case of the Jews, the medium index of neutrality (-0.60) indicates weak neutrality, which means that few words have a neutral connotation. Nevertheless, the value of this index suggests that in the case of the Jews there are more items that have a neutral connotation, in comparison with the other

three groups. The medium index of polarity has the value of 0.26, indicating the fact that the positive and negative items have the tendency to be equal, but with an easy predomination of the positive ones. This fact is reflected by the elements organization around the central nucleus. At the level of the central knot, three items (businessman, religious and intelligent) have a prevalent positive valence, and one (stingy) has a prevalent neutral valence. In the peripheral system the negative and positive words have the tendency to be equal, with an easy predomination of the positive ones. There appear more neutral elements: it is about the descriptive items such as: holocaust, camp, chosen people.

The weak neutrality associated to an index of polarity between -0.49 and 0.49 indicates the fact that the representation object is attributed a great importance, caused by the negative feelings due to the "danger" – imprinted upon the social memory- which the Jews represented for the Romanian majority, as well as the positive feelings appeared in the inter-group relations, due to the values, norms and common interests, convergent or subordinated.

Conclusions

From the advanced hypothesis of S. Moscovici (1961, 1976, 1981, 1988), and those of the researches which developed the social representations theory up to its present status, I can assert that confronted with everything which is foreign, unknown and different in the ethnic, cultural identity of the ethnic and national groups, the mind processes and the collective construction have elaborated theories on the psychological identity of the minority group members, combining beliefs, values, information, attitudes. These theories are used as a practical knowledge (D. Jodelet, 1989), stimulating in different social situations where a minority group is evoked, aiming at intervening in the relation with it. Characterized by the disparity towards the scientific knowledge of the ethnic or national groups' characteristics, their social representations should not be evaluated as errors reducible to the ignorance effects and false knowledge, which can be rationally modified. On the contrary, it is necessary to try to understand the apparent formation or stability, taking into account their significant role in elaborating the practices of inter-group relation.

In this lecture I insisted upon the stable, consensual character of the social representations of the minority groups, in order to outline their profound anchoring in the values system shared by the members of the Romanian majority group.

The social representations of the Hungarians, Romas, Germans and Jews are different due to the fact that they are organized around certain different nucleus, which constitutes the checking of the second hypothesis. The highest homogeneity of the answers, depending on the limits of the centrality index

(calculated depending on the standard deviation) was obtained by Germans ($p_1=360$, $p_2=150$). They are followed by Jews ($p_1=311$, $p_2=144$) and Romas ($p_1=300$, $p_2=102$). The most differentiated answers were obtained by Hungarians ($p_1=240$, $p_2=102$).

The fact that the nucleus is not identical does not exclude the existence of certain resemblance from the point of view of their content. The most important is that between the *Hungarian representation nucleus and that of the German representation, both including the items "civilized" and "hardworking" (Hungarians) / "hardworking (Germans). Also in the social representation of Romas we find the item "rowdy", with a significance close but not identical with the item "violent", from the central nucleus of the Hungarians' representation. In the central knot of the Jews' representation there appears the item "stingy" with significance relatively close to the item "individualist" from the central knot of the Hungarians' representation. The differences, from the perspective of the same criterion are numerous. We will take only one example, more significant. Although the illusion of the out-group homogeneity, creates the impression that the members of the different group think similarly, that there is no divergence as in the case of the in-group and therefore they would be more united – more when it is about the minority groups – the item "united" appeared only in the central nucleus of the Hungarians' representation, at the level of the peripheral system in the case of Romas and Jews, but lacks from the social representation of the Germans.*

Interesting comparative observations permit the analysis of the medium indexes regarding the attitude valences of the social representations: neutrality and polarity indexes. Thus, in all the cases of the four social representations the first indexes reveal a weak neutrality (N being comprised in the interval -1 and $0,50$), equivalent to a great importance paid to the representation object. In the case of the Hungarians, Romas and Germans the neutrality index is identical ($N=-0,72$). In the case of the Jews, the index (in the same interval) is $-0,60$, indicating the presence of more neuter words, but also significance sensibly much low allowed to the Jews. Taking into account their numeric weight regarding the country population, this appears as natural. The highest polarity index is that of the words which are associated to the Germans' social representation ($P=0,55$). In this case the majority of the words have a positive connotation, suggesting the constant positive relations of most of the Romanians with the ethnic Germans, the existence of certain intense positive attitudes. This fact can be explained taking into account the fact that the Germans haven't ever constituted a social problem, as the Romas tended to be considered and they haven't been as rigid as the Hungarian minority in their negotiator way with the majority. In the case of the three ethnic groups P is between $-0,49$ and $0,49$ (Jews $P=0,26$, Hungarians $P=-0,21$; Romas: $P=-0,48$), indicating the positive words tendency to be equal with the negative ones. In comparison with these

three groups the positive attitudes of the majority are not so intense as in the case of the Germans, the importance paid to each group being caused simultaneously by positive attitudes of appreciation, knowledge, even admiration as well as by fear or reserved attitudes.

It is remarkable the fact that in the conditions of paying an increased importance to the four minority groups, which are equivalent from the beginning, to their acceptance by majority, neither of these groups is evaluated exclusively in negative terms. This means that, the social representations although they present a high stereotypical consensuality, the stereotypes, which they do not include, are not exclusively negative, being associated to the xenophobic prejudicial attitudes. The result is practically a reconfirmation of the tolerance spirit that is proverbial to the Romanian majority.

BIBLIOGRAPHY

- Abric, J.-C. (ed.), 1994, *Pratiques sociales et représentations*, P.U.F., Paris
- Abric, J.-C., 1984, "L'organisation interne des représentations sociales: systèmes central et système périphérique", in Guimelli, C. (ed.), 1994, *Structure et transformation des représentations sociales*, Delachaux & Nieste, Neuchâtel
- Abric, J.-C., 1994, "Méthodologie de recueil des représentations sociales", in Abric, J.-C. (ed.), 1994, *Pratiques sociales et représentations*, P.U.F., Paris
- Abric, J.-C., 1994, "Pratiques sociales, représentations sociales", in Abric, J.-C. (ed.), 1994, *Pratiques sociales et représentations*, P.U.F., Paris
- Abric, J.-C., 1995, "Reprezentările sociale: Aspecte teoretice", in A. Neculau (coord), *Psihologia câmpului social: REPREZENTĂRILE SOCIALE*, Societatea ȘTIINȚA ȘI TEHNICA S.A., București
- Abric, J.-C., Tafani, E., 1995, "Nature et fonctionnement du noyau central d'une représentation sociale: la représentation de l'entreprise", in *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, no. 28
- Allardt, E., Starck, C., 1981, *Language borders and social structure The Swedish-speaking Finns in a comparative perspective*, Almqvist & Wiksell, Stockholm
- Anzieu, D., 1984, *Le groupe et l'inconscient*, Dunod, Paris
- De Rosa, A. S., 1995, "Comparative între reprezentările sociale și cogniția socială", in A. Neculau (coord), *Psihologia câmpului social: REPREZENTĂRILE SOCIALE*, Societatea ȘTIINȚA ȘI TEHNICA S.A., București
- De Rosa, A.S., 1995, "Le réseau d'association comme méthode d'étude dans la recherche sur les représentations sociales: structure, contenu et polarité du champ sémantique", in *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, no. 28

- Doise, W., 1984, "Les relations entre groupes", în S. Moscovici, *Psychologie sociale*, P.U.F., Paris
- Doise, W., 1987, "Identité, conversion et influence social", în Moscovici, S., Mugny, G., *Psychologie de la conversion*, Cousret, Delval
- Doise, W., 1990, "Les representation sociales", in R. Ghiglione, G. Bonnet, J.F. Richard (eds.), *Psychologie cognitive*, vol. 3, Dunod, Paris
- Doise, W., 1995, "Reprezentările sociale: Definiția unui concept", in A. Neculau (coord), *Psihologia câmpului social: REPREZENTĂRILE SOCIALE*, Societatea ȘTIINȚA ȘI TEHNICA S.A., București
- Doise, W., Clemence, A., Lorenzi-Cioldi, F., 1992, *Representations sociales et analyses de donnees*, P.U.G., Grenoble
- Doise, W., Deschamps, J.-C., Mugny, G., 1996, *Psihologie sociala experimentală*, Polirom, Iași
- Doise, W., 1986, *Levels of Explanation in Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge
- Doise, W., Palmonari, A., 1996, "Caracteristici ale reprezentărilor sociale", in A. Neculau (coord), *PSIHLOGIE SOCIALĂ Aspecte contemporane*, Polirom, Iași
- Doms, M., 1983, "The Minority Influence Effect: An Alternative Approach", in W. Doise, S. Moscovici (eds.) *Current issues in European Social Psychology*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge
- Duby, G. 1978, "Istoria vieții private", Meridiane, București
- Durkheim, E., 1893, "De la division du travail social", Paris, Felix Alcan, Paris, PUF (1973)
- Durkheim, E. 1898, "Représentations individuelle et représentations collectives", Paris, Felix Alcan
- Flament, C., 1989, "Structure et dynamique des representation sociales", in D. Jodelet (ed.), *Les representation sociales*, P.U.F., Paris
- Flament, C., 1994, "Structure, dynamique et transformation des representations sociales", in Abric, J.-C. (ed.), 1994, *Pratiques sociales et representations*, P.U.F., Paris
- Jodelet, D. (ed.), 1989, *Les representation sociales*, P.U.F., Paris
- Jodelet, D., 1984, "Représentations sociales, phenomene concept et theorie", în S. Moscovici (ed.), *Psychologie sociale*, P.U.F., Paris
- Jodelet, D., 1995, "Reprezentările sociale un domeniu în expansiune", in A. Neculau (coord), *Psihologia câmpului social: REPREZENTĂRILE SOCIALE*, Societatea ȘTIINȚA ȘI TEHNICA S.A., București
- Kaës, R., 1974, "Le groupe large, l'espace et le corp", *Bulletin de psychologie*, no. special
- Kaës, R., 1976, "L'appareil psychique groupal: construction de groupe", Dunod, Paris

- Lange, A., Westin, C., 1981, *Ethnic discrimination and social identity*, Publica, Stockholm.
- Moliner, P., 1995, "Noyau central, principes organisateurs et modele bidimensionnel des representations sociales. Vers une integration theorique?", in *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*.
- Moscovici, S. (coord), 1998, *Psihologia sociala a relatiilor cu celalalt*, Polirom, Iasi
- Moscovici, S. (ed.), 1984, *Psychologie sociale*, P.U.F., Paris
- Moscovici, S., 1961, *La psychanalyse, son image et son publique*, P.U.F., Paris
- Moscovici, S., 1979, *Psychologie des minorités actives*, P.U.F., Paris
- Moscovici, S., 1984, "Le phenomene des representations sociales", in R.M. Farr, S. Moscovici (eds), *Social representation*, Cambridge University Press, Cambridge. Edition de la Maison des Sciences de l' Homme, Paris
- Moscovici, S., 1994, *PSIHOLOGIA SOCIALA sau masina de fabricat zei*, Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi
- Neculau, A., 1996, "Tiganii: personalitatea modala si caracteristicile grupului", in A. Neculau, G. Ferreol (coord.), *Minoritari, marginali, exclusi*, Polirom, Iasi
- Perez, J.A. Dasi F., 1996, "Reprezentarile sociale ale grupurilor minoritare" in A. Neculau (coord), *PSIHOLOGIE SOCIALA Aspecte contemporane*, Polirom, Iasi
- Tajfel, H., 1978, "Social categorization, social identity and social comparison", in *Differentiation Between Social Groups: The Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London
- Turliuc, C., 1996, "Elite economice românești în a doua jumătate a secolului XIX. Cazul industriasilor evrei", în *Xenopoliana*, nr. 1-4
- Turliuc, N., 1994, "Perspective in definirea imaginarii social", in *ANALELE STIINTIFICE ale Universitatii "Al. I. Cuza" Din Iasi, Psihologie-Pedagogie*, tomul III, Editura Universitatii "Al.I. Cuza
- Turliuc, N., 1996, "Constructia identitatii minoritare in conditii de eterogenitate culturala", in A. Neculau, G. Ferreol (coord.), *Minoritari, marginali, exclusi*, Polirom, Iasi
- Verges, P., 1992, "L'evocation de l'argent. Une methode pour la definition du noyau central d'une representation", *Bulletin de psychologie*, XLV
- Weinreich, P., 1983, "Emerging from Threatened Identities: Ethnicity and Gender in Redefinition of Ethnic Identity", in G. Breakwell (ed.), *Threatened Identities*, John Wiley & Sons, London
- Yinger, M., 1981, "Toward a Theory of Assimilation and Dissimilation", in *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4, nr. 3.

Figure 1. Social representations of the Hungarians

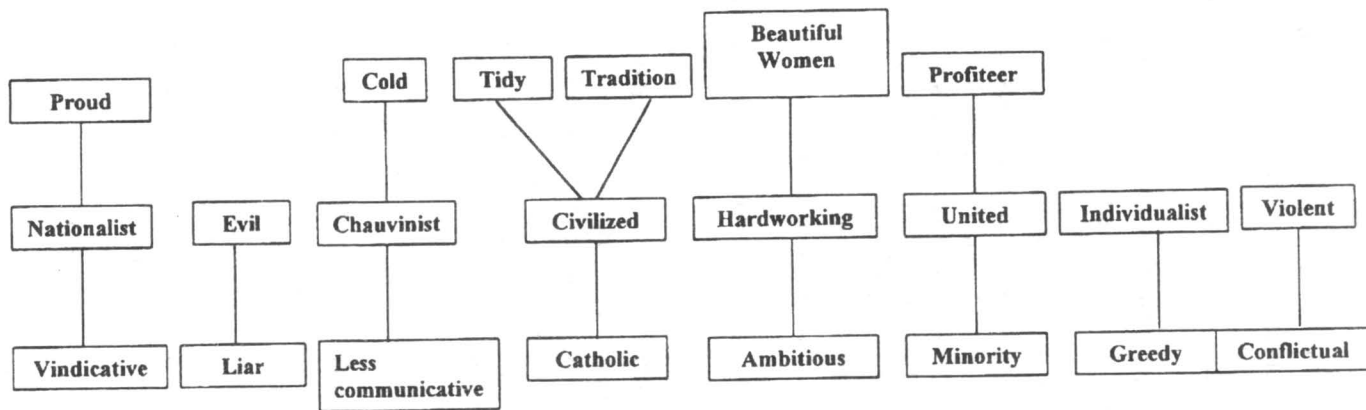

Figure 2. Social representation of the Roma

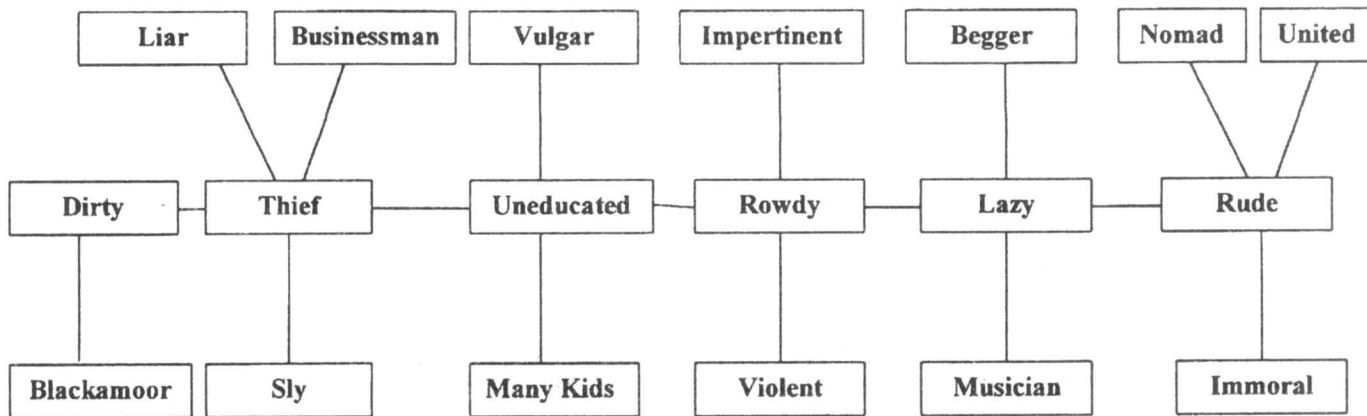

Figure 3. Social representation of the Germans

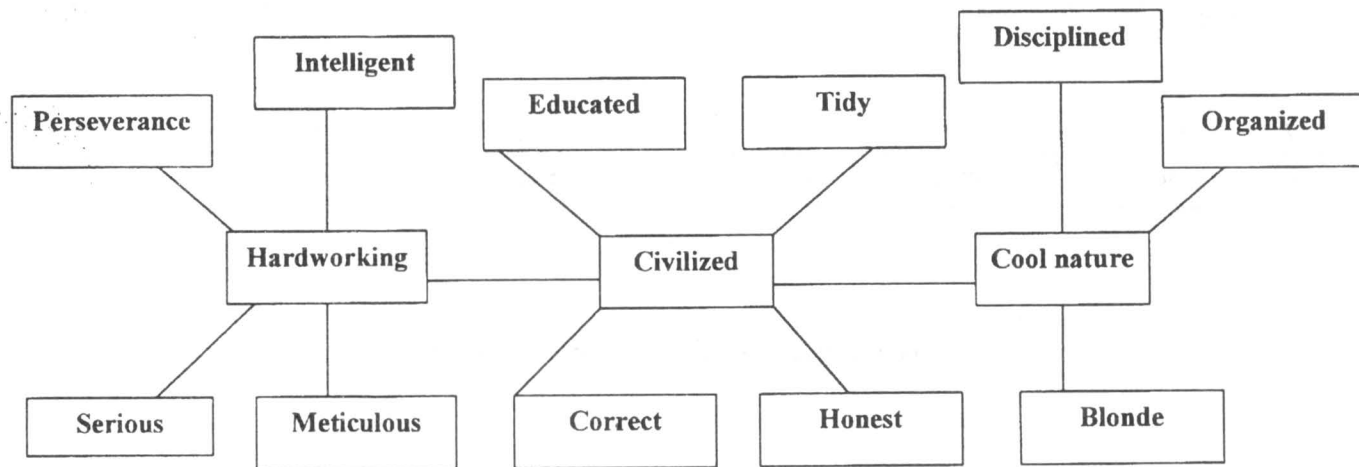
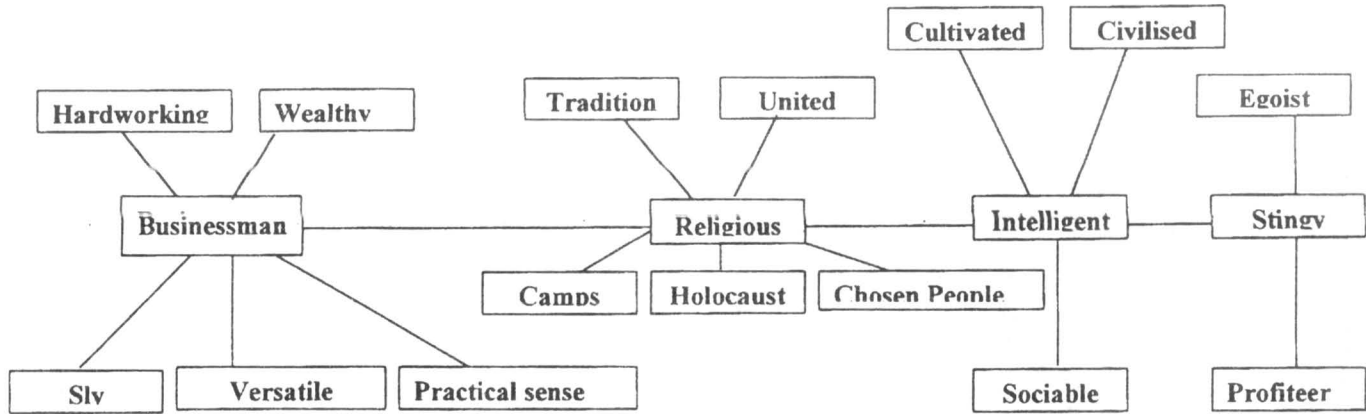

Figure 4. Social representations of the Jews

LE PROBLÈME DE LA DÉNATIONALISATION

A. D. Xenopol

Nous avons toujours soutenu que la sociologie comprend deux parties essentiellement distinctes, que déjà Auguste Comte avait considérées lorsqu'il partageait cette science en deux branches : la sociologie *statique* et la sociologie *dynamique*, dont la première étudiait les faits sociaux tels qu'ils se présentaient aux yeux des savants ; l'autre, leur développement dans le temps, leur histoire, cause pour laquelle Auguste Comte *identifiait la sociologie dynamique avec l'histoire*.

Mais le fondateur du positivisme n'avait pas pénétré toute la profondeur de la différence qui distinguait ces deux ordres de faits sociaux, différence que nous avons tâché de mettre en lumière par la distinction des *faits de répétition* dont s'occupe la sociologie statique et des *faits de succession* qui font l'objet de la sociologie dynamique.

Cette distinction a pour conséquence inévitable que pendant que la sociologie statique est une *science des lois*, analogue à la physique, à la chimie, à la biologie et à la psychologie, et peut tout aussi bien que ces sciences — quoique avec moins de précision — prévoir et prédire les faits encore cachés dans l'avenir, la sociologie dynamique ou l'histoire qui est une *science de séries* pareille à la géologie, au transformisme et à la préhistoire, ne possède pas la faculté de pouvoir pénétrer l'avenir et de prédire l'avènement des faits qui ne sont pas encore.

Nous reconnaissons donc pleinement à la sociologie statique qui s'occupe des faits sociaux qui se répètent continuellement sans considération du temps qui les voit naître, la faculté de formuler les *lois* de production de ses phénomènes, et donc celle de pouvoir la prévoir et la prédire d'une façon plus ou moins circonstanciée. Mais nous *contestons formellement la même faculté à l'histoire, c'est-à-dire à la sociologie dynamique*, entre autres nombreuses raisons, pour cette dernière, fondamentale, que les faits de succession étant toujours autres, une loi de leur production ou plutôt de leur reproduction est impossible à formuler, et que ces faits étant continuellement nouveaux il ne saurait *exister de loi qui réglât l'apparition du nouveau*. La loi ne fait que prévoir pour l'avenir la reproduction *de faits anciens* qui se répètent aussi bien pour le futur.

Nous savons que notre système n'est pas encore reconnu par bien

des penseurs et surtout par les sociologues qui croient arriver justement par leurs efforts à constituer l'histoire-science sur un réseau de lois qui finisse par pénétrer les cerveaux des temps futurs. Mais comme nous pensons que la vérité est de notre côté, nous sommes sûr qu'elle finira par triompher et ramener la raison humaine de nouveau dans le droit chemin.

Nous ne voulons pas discuter derechef cette question en principe. Nous l'avons fait avec tous les détails qu'elle comporte dans notre volume sur la *Théorie de l'histoire*(1). Mais comme nous pensons que la pierre de touche de tout principe scientifique et philosophique, est sa vérification par la réalité, nous allons examiner si un grand fait sociologique, la *dénationalisation des peuples*, se laisse enserrer dans la formule des lois. Nous verrons que la chose est impossible et que les phénomènes de *changement de caractère ethnique* qui sont de nature successive ne comportent qu'une explication sérielle.

Le phénomène de dénationalisation de certains groupes ethniques est très complexe et il résiste à toute sorte d'explication uniforme, ce qui serait précisément le cas s'il était régi par des lois sociologiques, car le propre de la loi c'est de soumettre à sa régularité les phénomènes les plus divers qui tombent sous son empire. Nous n'en voulons donner d'autre exemple que celui de la loi de la gravitation qui explique tout aussi bien la révolution des planètes autour du soleil, les marées, la chute du corps à la surface de la terre, le phénomène de flottaison et d'ascension des corps dans les liquides et les fluides.

Pour la dénationalisation, nous verrons au contraire que tout essai d'explication par des lois porte à faux et qu'il faut trouver pour chaque phénomène particulier, une explication spéciale basée chacune sur une série historique qui s'y rapporte.

Essayons de formuler quelques lois d'induction qui aient trait à la dénationalisation des peuples et nous verrons que l'on ne peut arriver par cette voie à aucune solution satisfaisante.

Si l'on disait que le *peuple conquis est toujours dénationalisé par le peuple conquérant*, en prenant pour base ce qui s'est passé du temps de la conquête romaine, cette loi devrait admettre une exception pour

---

(1) 2e édition, 1908, Paris, Leroux. Voir aussi nos articles publiés dans les Revues : *La Synthèse Historique*, la *Revue Philosophique*, la *Revue Critique*, la *Rivista italiana di Sociologia*, la *Historische Zeitschrift*.

cette conquête même qui n'arriva pas à dénationaliser le peuple grec que les Romains avaient pourtant soumis politiquement. Mais en dehors de cette circonstance qui enlèverait à la généralisation proposée le caractère d'une loi dont le propre est de ne pas présenter des exceptions, cette généralisation ne serait applicable, même ainsi ébréchée, qu'à ce cas là, et n'aurait pas une valeur universelle comme l'exige impérieusement l'idée de loi. Il existe en effet des faits assez nombreux qui la contredisent; tels sont, par exemple, les Bulgares qui soumettent les Slaves de la Moesie, mais au lieu d'imposer à leurs sujets leur nationalité bulgare, adoptent au contraire celle du peuple qu'ils avaient soumis. Il en serait de même des Longobards qui s'établissent en maîtres en Italie, mais se romanisent; des Warègues qui deviennent en Russie la classe dominante et lui imposent leurs dynasties, mais perdent leur nationalité germanique et deviennent des Russes; des Normands qui se fondent en France au milieu des Français et dans le sud de l'Italie dans le sein des Italiens, quoiqu'ils prennent possession de ces pays.

Si l'on voulait retourner la loi et dire que c'est le peuple soumis qui constitue le milieu au sein duquel disparaît l'élément conquérant, on se heurterait à la conquête romaine qui dénationalisa la plupart des pays sur lesquels elle s'étendit.

Si l'on essayait une autre formule et disait que la dénationalisation se fait toujours aux dépens de l'élément moins cultivé et au profit de celui qui est supérieur en culture, on ne pourrait l'appliquer dans plusieurs cas, où les choses se passèrent d'une façon inverse. C'est ainsi que l'élément romain de la Moesie et de la Dalmatie, supérieur en culture aux Slaves qui envahirent ces pays, disparut au sein de ces derniers. Les Hongrois, lorsqu'ils arrivèrent en Pannonie, étaient de beaucoup inférieurs en civilisation aux populations d'origine roumaine et slave qu'ils y rencontrèrent, toutefois ce fut la nationalité magyare qui finit par s'imposer aux deux autres, tandis que d'autre part la nationalité roumaine résistait à la magyarisation en Transylvanie, ici pourtant encore avec une exception, celle du district des Syèkles où ce fut encore la nationalité hongroise qui l'emporta, car les Roumains de ce district furent tous magyarisés.

Si, abandonnant ces formules, on s'en tenait à la proportion numérique, en attribuant la puissance dénationalisatrice à celui des deux éléments qui est le plus nombreux, l'exemple de la Gaule qui fut dénationalisée, pour ainsi dire *longi manu* par les Romains, s'opposerait à une pareille loi. Il serait tout aussi inutile de chercher à établir une

seule loi comme résultante de l'action combinée de ces éléments, comme le fait, par exemple, Max Büdinger qui dit que « de deux nationalités en lutte, la victoire restera à celle d'entre elles qui sera supérieure en richesse, en puissance politique ou en culture intellectuelle » (1). D'abord une pareille loi est absolument vague ; car si les éléments qui doivent assurer la victoire sont énumérés disjonctivement (comme semble l'indiquer la conjonction *ou*), dans ce cas nous avons vu que la loi n'est pas exacte. Si au contraire tous ces éléments doivent concourir pour assurer le succès, un pareil cas ne se présentera jamais. Nous possédons d'ailleurs un exemple frappant de l'inapplicabilité de la loi, quoique plusieurs de ces éléments se trouvent réunis. Ce sont les Turcs qui, quoique supérieurs en nombre, en puissance politique et en richesses, aux peuples soumis par eux en Europe, ne leur imposaient jamais leur nationalité.

Une loi unique qui comprendrait tous les phénomènes de dénationalisation est impossible, pour la bonne raison que *ces phénomènes sont, dans chaque cas spécial, le résultat d'une série historique particulière*. Ces séries sont le produit de l'action combinée de diverses forces du développement. A l'aide de ces éléments, on ne rencontrera plus aucune difficulté d'expliquer n'importe quel fait de dénationalisation en tenant nécessairement compte de la différence de puissance que les éléments qui entrent en lutte présentent dans chaque cas particulier.

C'est ainsi que la dénationalisation d'individus appartenant à une nationalité de beaucoup supérieure en culture à celle par laquelle ils sont engloutis, s'explique par la série historique due à l'action du milieu qui attire la première génération par l'intérêt, la seconde par la langue, la troisième par le sentiment, le mariage avec un indigène, et détruit ainsi petit à petit l'élément étranger. Citons comme exemples les Français émigrés en Prusse, par suite de la révocation de l'Edit de Nantes ; les Français, les Allemands, les Italiens, les Anglais établis en Russie et en Roumanie. C'est toujours à des séries dues à l'influence du milieu qu'il faut attribuer des dénationalisations comme celle des Warègues par les Slaves de la Russie, des Bulgares par ceux de la Moravie, des Normands par les Français, des Lombards par la population romaine du nord de l'Italie, des Romains par les Grecs dans les

---

(1) *Ueber Nationalität* dans la *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, III, 1865, p. 117

provinces orientales de l'Empire, des Normands par les Italiens, des Lithuaniens Borusses par les Teutons, des Slaves qui envahirent la Dacie par les Roumains, etc.

Il faut observer que l'élément le plus rebelle, celui qui oppose le plus puissant obstacle à l'assimilation, c'est l'élément religieux. Cet élément garantit le mieux les nationalités contre l'influence du milieu, attendu qu'il les isole. C'est parce que la noblesse roumaine de Transylvanie a abandonné sa religion, qu'elle s'est si promptement magyarisée, tandis que le bas peuple qui conserve la religion orthodoxe, a toujours repoussé l'influence dénationalisatrice des Hongrois catholiques. Les Bulgares finnois se sont slavisés après qu'ils eurent abandonné leur religion payenne pour adopter le christianisme slave de Méthode et de Cyrille. Les Borusses du duché des Chevaliers Teutons se germanisèrent après avoir été christianisés. Au contraire les Magyars qui furent colonisés en Moldavie dès les premiers temps de l'existence de cet Etat (xive siècle), quoique établis dans quelques villages dispersés parmi les villages roumains, ont conservé jusqu'à nos jours avec leur religion catholique, leur nationalité magyare. Les Polonais résistent avec tant de force à la russification, poursuivis à outrance par leurs mattres, parce qu'ils sont soutenus dans leur lutte, par leur religion catholique, distincte de celle de ces derniers, l'orthodoxisme.

C'est un fait assez curieux que même dans le cas où la langue disparaît, la religion constitue parfois un lien assez puissant pour maintenir l'unité nationale pendant que dans d'autres cas, elle cède aussi à la pression du milieu, comme nous l'avons vu ci-dessus. C'est ainsi que les Roumains du pays des Syèkles, en Transylvanie, ont conservé, malgré la magyarisation de leur esprit, leur conscience de peuple distinct des Hongrois et se considèrent toujours comme Roumains (Olak — Valaques), par le fait qu'ils sont restés orthodoxes. Les Irlandais ont en grande partie oublié le celte, même leurs chants patriotiques sont en anglais, nous dit M. Seignobos (1). Mais la différence de religion suffirait pour rappeler aux paysans irlandais l'origine étrangère des propriétaires. Il en est de même des Juifs. Leur religion a garanti leur existence particulière, quoique tous les autres éléments de leur vie nationale se soient perdus. Ce qui maintient aujourd'hui parmi les Juifs l'esprit de solidarité, ce qui perpétue chez eux la conscience de leur

---

(1) *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, 1893, p. 22, note.

origine commune, ce n'est que la tradition religieuse. Cette force de l'élément religieux qui eut à garantir les peuples contre l'influence dénationalisatrice du milieu où ils vivent, possède aussi des degrés différents d'après les éléments dans lesquels elle s'incorpore.

Une loi sociologique sur l'influence de l'élément religieux, à ce point de vue, ne peut non plus être formulée, quoique ce serait bien le cas, si de pareilles lois existaient. A quoi devons-nous attribuer cette différence dans la force avec laquelle agit le sentiment religieux comme bouclier de la nationalité? A des circonstances particulières à chaque groupe ethnique, et qu'il faut étudier spécialement pour comprendre le fait.

Un autre moyen isolateur consiste dans l'établissement compact de l'élément étranger au sein d'un autre; l'influence du milieu n'exerçant, dans ce cas, qu'une action périphérique et non constitutionnelle. C'est ainsi que les Saxons de Transylvanie ne se sont ni roumanisés ni magyarisés, quoique leurs fies assez restreintes fussent entourées de tous côtés par des Roumains et dominées par les Hongrois. Les Allemands des provinces baltiques ne se sont pas encore russifiés; ceux qui se sont établis en Bohême comme un Etat dans l'Etat (1), n'ont pas adopté la nationalité bohême. Les Basques des Pyrénées, quoique inférieurs en civilisation aux Français et aux Espagnols, et malgré leur situation géographique si défavorable (2), maintiennent jusqu'à nos jours leur caractère particulier. Les Allemands, les Français, les Italiens vivent en Suisse depuis des siècles en communauté d'intérêts, sans confondre leurs nationalités en une seule.

La dénationalisation des peuples est due parfois à l'incitation plutôt volontaire que contraignante. C'est le seul moyen d'expliquer la dénationalisation des Borusses par les Chevaliers Teutons ou mieux encore celle de la Gaule par les Romains. Dans ce cas ce fut le milieu qui subit l'influence de l'imitation au lieu de l'exercer. C'est par cette voie qu'un esprit et une langue étrangère s'introduisirent dans l'âme d'un peuple qui trouve bon d'abandonner ses propres éléments nationaux et d'adopter ceux d'une nationalité étrangère.

Cette incitation à l'imitation doit être combinée avec la réaction du milieu, si on veut se rendre compte de la formation de la nation anglaise.

(1) Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, II, p. 760.

(2) Elisée Reclus, *Géographie universelle*, IV, p. 858.

Car ici quoique l'élément français, représenté par les Normands, fut absorbé avec le temps par les Anglo-Saxons, il n'en est pas moins vrai que l'imitation des Français par les Saxons avait été toute puissante à l'origine. Dans la langue anglaise « presque chaque terme d'origine tudesque a un correspondant de provenance latine » (1). Au commencement de la vie commune des Normands francisés de Guillaume le Conquérant avec les Anglo-Saxons, le peuple soumis imitait le peuple dominant ; l'usage du français se répandait toujours davantage dans les couches supérieures de la race vaincue. Mais, avec le temps, par l'effet de la réaction contre l'action entre des éléments à peu près de même force, l'influence du milieu vint s'opposer à celle de l'imitation et finit par l'emporter sur elle. La langue anglo-saxonne reprit le dessus, non sans conserver les traces profondes qui lui avaient été imprimées dans la période où l'imitation des conquérants avait prédominé. La série produite par l'influence du milieu entra dans une lutte pour l'existence, par voie de réaction, avec la série qui était le produit de l'imitation ; il en résulta une troisième série qui eut pour résultat la formation de l'anglais actuel.

De nos temps les phénomènes de dénationalisation prennent un autre caractère. La vie d'une conscience plus intense que nous menons, vient mêler cette nouvelle force à des procédés qui, autrefois, s'accomplissaient rien qu'en vertu de la pression inconsciente des facteurs sociaux. Pendant que dans les temps passés, la dénationalisation des peuples était due à des procédés naturels, de nos jours elle est intentionnelle, voulue. Mais comme d'autre part les peuples attaqués se défendent aussi de toutes leurs forces contre les coups qu'on leur porte, une lutte pour l'existence âpre et irréductible s'engage entre le peuple dominant qui veut imposer sa façon d'être et le peuple dominé qui défend la sienne. Le procédé de dénationalisation revêtira le caractère d'une guerre plus ou moins ouverte entre les deux éléments et dans ce cas il s'entend que c'est la force qui triomphera.

Les peuples dominants qui disposent des moyens multiples de pression que leur procure la force gouvernementale, useront de ces moyens pour arriver à leurs fins. Voilà pourquoi nous assistons à des scènes répétées de violence qui poursuivent comme but de faire abandonner aux peuples qui ont eu le malheur d'être englobés dans des Etats

---

(1) *Ibidem*, IV, p. 302.

d'autre caractère ethnique, leur nationalité, afin d'augmenter le chiffre des dominateurs. De pareils spectacles, pas trop édifiants pour l'époque de civilisation dans laquelle nous nous trouvons, sont offerts par la Russie qui veut russifier les Finlandais, les Polonais et les Roumains qui habitent cet empire ; par la Prusse qui tend à germaniser les Polonais du duché de Posen ; par l'empire allemand qui persécute la nationalité française de l'Alsace-Lorraine ; enfin par les Hongrois qui font des efforts désespérés pour anéantir la nationalité des Slovaques, des Serbes et des Roumains.

Mais comme dans cette lutte les seuls éléments matériels ne suffisent pas toujours à briser les ressorts de l'âme, il se pourrait bien que les efforts tentés pour détruire ces nationalités n'aboutissent pas, malgré que, dans certains cas, la prédominance numérique de l'élément dominateur soit telle que la délivrance finale de l'élément opprimé devienne très aléatoire. Il est un seul cas où les chances de la victoire ne penchent pas du tout vers le peuple oppresseur, c'est celui des Hongrois qui ont entrepris une tâche pour laquelle ils ne possèdent pas les forces nécessaires. Comme nombre ils sont inférieurs à celui des peuples qu'ils veulent englober ; comme culture ils ne leur sont pas supérieurs. L'organisation actuelle dualiste de l'Empire des Habsbourg leur permet d'abuser des forces de l'Empire entier pour essayer de réaliser leurs plans. Mais leur Etat étant polyglotte et leur action dirigée précisément contre les nationalités qui la composent, plus le lien qui les rattache se relâchera, d'autant moins coercitive deviendra cette action. La moitié autrichienne de l'Empire a déjà abandonné le but de germaniser les peuples qui la constituent. La moitié hongroise devra en faire autant. Les signes précurseurs de cet événement fatal se montrent déjà de tous les côtés. Les Hongrois ont dû céder aux Croates sur la question nationale des enseignes de gares de chemin de fer ; ils ont autorisé une troupe d'acteurs roumains du Royaume de Roumanie à faire une tournée en Transylvanie ; ils viennent de permettre aux journaux du Royaume d'entrer dans ce pays peuplé presque entièrement de Roumains, et maintenant ils sont en pourparlers avec les Roumains d'outre-monts pour la garantie de leurs droits nationaux. La série historique de l'émancipation des Roumains de la Hongrie du joug sous lequel ils étaient courbés, se dessine tous les jours davantage.

Mais voilà le seul moyen que l'esprit possède pour entrevoir le résultat qui est encore caché dans les arcanes de l'avenir ; si nous possédions une loi sociologique sur le phénomène de la dénationalisation, on pourrait prévoir et prédire ce qui adviendra de cette lutte et elle

serait tranchée dès maintenant par la science qui déciderait en faveur de qui elle doit aboutir. *Une pareille loi n'existant pas*, les deux peuples font tous leurs efforts pour renforcer les séries que chacun d'eux croit se diriger dans le sens de ses vœux.

A. D. XÉNOPOL,

Professeur d'histoire à l'Université d'Iassy,
Membre de l'Institut International de Sociologie.

Extrait de la *Revue internationale de sociologie*, Paris, XXIIe année, no 1, Janvier 1914, p. 173-181.

Pour le contexte de cet ouvrage, v. Al. Zub, *A. D. Xenopol, biobibliografie*, București, 1973, p. 208-214, 374-402.

**ACTIVITATEA FUNDAȚIEI ACADEMICE
"A. D. XENOPOL"
(2000)**

Și în anul care s-a scurs, prioritățile conducerii Fundației au rămas editarea Buletinului „Xenopoliana” și organizarea unor noi manifestări științifice. În ce privește sprijinul acordat Institutului omonim, prin alocarea unor fonduri bănești și de echipament birotic, Fundația a încercat să susțină diverse activități de cercetare și editare.

La fel ca și majoritatea fasciculelor anterioare ale Buletinului, volumul de față are la bază comunicările prezentate la o manifestare științifică, de data aceasta Simpozionul *Identitate și istorie*. Desfășurat la 6 octombrie și avându-l pe Cătălin Turliuc în calitate de organizator, Simpozionul s-a bucurat de prezența unui mare număr de cercetători și cadre didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza”. Totodată, în volum au fost cuprinse și alte câteva contribuții, menite să accentueze anumite aspecte ale temei: *Identitatea între obsesie și demers cognitiv* (Alexandru Zub); *Conceptul de identitate: conținut și procese* (Nicoleta Turliuc); *Some elements of the theory of the relational identity criteria* (Valerius M. Ciucă); *Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954-1964* (Andi Mihalache); *Acuza de fanariotism: atitudini post-politice și alterități fictive în structurarea identității naționale și a culturii politice la români* (Mihai Chioveanu); *Social representations of ethnic groups in contemporary Romania* (Cătălin Turliuc, Nicoleta Turliuc). Pe lângă ele, la rubrica *Restitutio*, a fost reprodus, din „Revue internationale de sociologie” (Paris, ianuarie 1914), studiul lui A. D. Xenopol, *Le problème de la dénationalisation*.

Tot la capitolul realizări trebuie trecută și contribuția Fundației în organizarea la Iași, între 18 și 20 mai, sub patronajul Universității „Petre Andrei” și al Fiedrich Ebert Stiftung, a Simpozionului internațional *Istoria și teoria relațiilor internaționale*, cu secțiunea specială *Relații româno-germane în secolele XIX-XX*. Numărul foarte mare de comunicări (peste cincizeci), nu ne permite decât o scurtă trecere în revistă a câtorva intervenții semnificative. Astfel, secțiunea *Teoria relațiilor internaționale* a profitat din plin de participare a trei importanți specialiști din Germania - prof. dr. Antonius Kettrup (Universitatea Tehnică din München - Weihenstopfan), prof. dr. Hans-Peter Niedermeier (Hanns-Seidel-Stiftung) și prof. dr. Dionisie Ghermani (Școala Superioară de Studii Politice din

München) -, care au abordat subiecte de importanță capitală pentru integrarea României în structurile politice, economice și militare occidentale: *Protecția mediului și integrarea europeană*; *Extinderea Uniunii Europene spre Est*; *Globalizarea. Aspecte politice, economice și culturale*.

În ce privește secțiunea specială, contribuțiile prezentate au deschis o perspectivă largă asupra istoriei relațiilor româno-germane și asupra stadiului colaborării politice și economice dintre cele două țări. Vom reține, aici, doar câteva dintre ele: *Modelul național german și receptarea lui în mediul românesc* (Cătălin Turliuc, Iași); *Ethnotypische Identität im frühen 20. Jahrhundert* (Krista Zach, München); *Nicolae Iorga și relațiile româno-germane în anii primului război mondial* (Gheorghe I. Florescu (Iași)); *Geopolitica și geoeconomia în relațiile României cu Republica de la Weimar* (Constantin Buchet, București); *Aspecte privind situația germanilor din Basarabia în perioada interbelică* (Gheorghe Palade, Chișinău); *Național-socialismul ca reper al culturii politice românești. 1933-1944* (Florin Müller, București); *Anexarea Basarabiei la URSS în 1940. Perspectiva etnicilor germani* (Flavius Solomon, Iași); *Deutsche Ostpolitik - Rumänische Westpolitik: Die Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Rumänien im Jahre 1967* (Anneli Ute Gabanyi, München); *Reaktionen der DDR auf die Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Bonn und Bukarest im Jahre 1967* (Ulrich Burger, Kürten); *Modelul german și inovație în Legea privind accesul la propriul dosar* (Gheorghe Onișoru, Iași-București); *Die pluralistische Demokratie und der Schutz von Minderheiten. Die Bundesrepublik Deutschland und Rumänien im Vergleich* (Ralf Göllner, München).

La fel ca și în anii trecuți, Fundația și-a oferit oficiile de gazdă mai multor oaspeți din țară și străinătate. Astfel, merită reținute vizitele lui André Godin (Paris), Neagu Djuvara (Paris - București), Dumitru Năstase (Atena), Nicolae Edroiu (Cluj), Șerban Papacostea (București), Pavel Parasca (Chișinău), Ștefan Andreescu (București) și Anatol Petrencu (Chișinău).

Flavius Solomon

SUMAR

Identitatea între obsesie și demers cognitiv (Alexandru Zub) 1

UN CONCEPT ÎN DISPUTĂ: ABORDĂRI MULTIDISCIPLINARE

Conceptul de identitate: conținut și procese (Nicoleta Turliuc) 5
Some elements of the theory of the relational identity criteria (Valerius M. Ciucă) 23
Globalizare și identitate în orizont contemporan (Daniel Șandru) 28
Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954-1964 (Andi Mihalache) 37

CALEIDOSCOPI IDENTITAR

Un aspect al viziunii otomane asupra "identității politice" a Principatelor Române (sec. XVIII) (Veniamin Ciobanu) 51
Acuza de fanariotism: atitudini post-politice și alterități fictive în structurarea identității naționale și a culturii politice la români (Mihai Chioveanu) ... 61
Greci și români în secolul XIX. Aspecte identitare (Leonidas Rados) 73
Ascensiunea identității naționale românești în Bucovina. 1774-1848 (Mihai-Ștefan Ceușu) 84
Evrei și români la mijlocul secolului trecut (Dumitru Ivănescu) 94
Istorie și identitate la slavii de sud. Croații și sârbii (Flavius Solomon) 105
Raporturile dintre români și alogeni în anii 1944-1948 (Dumitru Șandru) 116
Social representations of ethnic groups in contemporary Romania (Cătălin Turliuc, Nicoleta Turliuc) 125

XENOPOLIANA: RESTITUTIO

Le problème de la dénationalisation (A. D. Xenopol) 152

VIAȚA FUNDAȚIEI

Activitatea Fundației Academice "A. D. Xenopol" (1999) 161

tipografia Dosoftei Iași

Tel.: 032/137060

XENOPOLIANA

publicație trimestrială a Fundației Academice "A.D. Xenopol"

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Abonamente se pot face la redacție.

Fiindcă revista se autofinanțează orice contribuție bănească este binevenită.

Cont (LEI) nr. 251100996065171, BRD

Sucursala Iași, România

XENOPOLIANA

quarterly published by the "A.D. Xenopol" Academic Foundation

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Any financial contributions are welcomed.

Cont (USD) nr. 251100996065171, BRD

Sucursala Iași, România

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

Din tematica numerelor viitoare:

BASARABIA: ÎN CĂUTAREA IDENTITĂȚII

*

CLIO DUPĂ GRATII

*

EXIL, EMIGRAȚIE, DIASPORĂ

*

DISCURS ȘI LIMBAJ ISTORIC

*

INSTITUȚIONALISMUL ROMÂNESC

*

EXTREMISME ȘI EXTREME POLITICE

*

EXPERIENȚE CARCERALE SUB DICTATURI

*

ORDINE, CONTESTAȚIE ȘI REPRESIUNE

*

TRADIȚIONALISM ȘI EUROPENISM

*

PARTIDE, GRUPURI DE PRESIUNE ȘI SOCIABILITĂȚI POLITICE

ISSN 1223-9941